

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

3 – 2024

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus: <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

Журнал «Політичне життя» №3, 2024 р. публікується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Протокол № 1 від 29.08.2024 р.

Редакційна колегія:

Примуш М. В., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Дубель М. В., д. філос. з м.е.в.,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*відповідальний секретар*)

Брусиловська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мацшишина І. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Стеблина Н. О., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Чальцева О. М., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПП від 27.01.2017

Ідентифікатор медіа R30-03165 зареєстровано рішенням Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення №772 від 14.03.2024

© ДонНУ імені Василя Стуса, колектив авторів, 2024

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Семенченко Ф.Г.</i> ВЛАДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ.....	4
<i>Перепелиця Н.О.</i> ПОНЯТТЯ «БЮРОКРАТІЯ», ЙОГО СУТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ.....	11

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Батрименко О. В., Ткач О. І.</i> КОЛЕКТИВНА ПСИХОЛОГІЧНА ПРИЧЕТНІСТЬ ЯК СТРАТЕГІЯ БЮРОКРАТІЇ У ВЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	21
<i>Булгаков Д. О.</i> КОМУНІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ	29
<i>Петраков М. О.</i> ТРИДЦЯТЬ РОКІВ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА НАДНАЦІОНАЛЬНІ НАРАТИВИ СПІЛЬНОГО МАЙБУТНЬОГО.....	39
<i>Лешик С. В.</i> ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....	53
<i>Присяжнюк С.В.</i> ФУНКЦІОНАЛ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЧИННИКА ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ	61
<i>Кравченко В. Ю., Добридень О. В.</i> ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ	67
<i>Гордійчук О. О.</i> ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ.....	73
<i>Tomakhiv W., Prytymch A.</i> AN INDIVIDUALISTIC APPROACH TO THE RESEARCH OF BLACK PR IN ELECTION CAMPAIGNS.....	81
<i>Баранівська М. М.</i> МЕТОДИ ДИСКУРСИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ: ДОЦІЛЬНІСТЬ І МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ.....	85

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Голянич Б. В.</i> КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕВОЛЮЦІЇ КИТАЙСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ЇЇ ВЛИВ НА ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ КНР	91
<i>Калашлінська М.В.</i> МІЖНАРОДНЕ ПАРТНЕРСТВО МІСТ: ПОЛІТИЧНИЙ ВПЛИВ ТА СТАБІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	98
<i>Даниленко С. І.</i> ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ЧИННИК МАЛИХ АЛЬЯНСІВ.....	106
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	113

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.1

УДК 321.02:124.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8485-7594>

Семенченко Ф. Г., Київський національний університет будівництва і архітектури

ВЛАДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Місцеве самоврядування розглядається як інститут публічної влади і водночас формою безпосередньої участі населення у вирішенні місцевих проблем. З цієї точки зору визначені показники розвиненості місцевого самоврядування: прозорість та відкритість діяльності й намірів органів та посадових осіб місцевого самоврядування; доступність органів місцевого самоврядування для безпосередніх звернень громадян та ефективність зворотного зв'язку; антикорупційна стійкість органів місцевого самоврядування; широке використання на місцевому рівні механізмів прямої демократії та громадського консультування. Зазначені основні принципи місцевого самоврядування: децентралізації, субсидіарності, відповідальності, свободи, рівності та безпосередній участі громадян в управлінні. Освітлені такі нові виклики органам місцевого самоврядування, які принесла російська агресія: знищення інфраструктури; вимушена міграція населення; тимчасова окупація територій; дезорганізація управління. З'ясовані основні практичні аспекти діяльності органів місцевого самоврядування в умовах війни: реорганізація управління; підтримка населення; забезпечення безпеки; відновлення інфраструктури. Ретельно проаналізовано основні положення Закону України «Про правовий режим воєнного стану», який встановлює особливі правила та обмеження, що стосуються органів державної влади та місцевого самоврядування. Продемонстровані його здобутки, недоліки і загрози. Проаналізовано реалізацію Закону України «Про доступ до публічної інформації». Підсумовується, що в умовах російської агресії органи місцевого самоврядування в Україні стали ключовими елементами у забезпеченні стабільності та безпеки на місцевому рівні. Їх діяльність зазнала значних змін, але водночас вони змогли адаптуватися до нових викликів, зберігаючи здатність забезпечувати життєво важливі функції для громадян.

Ключові слова: міське самоврядування, влада, держава, громадянське суспільство, право, закон, російська агресія, війна, воєнний стан.

Вступ. Органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності та ефективності управління на місцевому рівні. Вони є найближчими до громадян інститутами влади, які відповідають за вирішення нагальних проблем громади та забезпечення її життєдіяльності. В Україні, де процеси децентралізації суттєво вплинули на формування нових моделей місцевого управління, роль місцевого самоврядування є особливо важливою.

Однак, починаючи з 2014 року, внаслідок агресії Російської Федерації проти України, органи місцевого самоврядування зіткнулися з численними викликами, які поставили під загрозу їхню нормальну діяльність. Військові дії, тимчасова окупація окремих територій, вимушена міграція населення, руйнування інфраструктури – всі ці фактори значно вплинули на функціонування місцевої влади.

Актуальність дослідження владних повноважень органів місцевого самоврядування в умовах російської агресії зумовлена кількома важливими причинами:

по-перше, на тлі активної фази військових дій, місцеві органи влади стали одними з основних структур, відповідальних за організацію оборони, підтримку порядку, забезпечення гуманітарної допомоги та відновлення зруйнованої інфраструктури.

по-друге, в умовах війни зросла потреба в адаптації законодавства, що регулює діяльність місцевих органів влади, до нових реалій. Це включає правове регулювання особливого режиму

управління на територіях, де функціонують військові адміністрації, та розробку механізмів реінтеграції окупованих територій після їх звільнення.

по-третє, у поствоєнний період роль органів місцевого самоврядування значно зростає у процесах відбудови та розвитку України. Враховуючи виклики, що стоять перед державою, дослідження і розробка ефективних моделей управління на місцевому рівні мають особливе значення.

Таким чином, вивчення владних повноважень органів місцевого самоврядування в умовах війни не лише дозволяє зрозуміти поточний стан справ, але й дає можливість формувати стратегії для стабільного розвитку українського суспільства після завершення російської агресії.

Проблема самоврядування є надзвичайно пошанованою українським науковим товариством, Серед них слід виділити таких **дослідників** як: О. Батрименко, С. Білошицький, М. Войналович, С. Голобов, В. Горбатенко, С. Даниленко, А. Єрмолаєнко, Б. Калініченко, І. Кресіна, І. Лазар, В. Матусевич та ін. Однак публікацій присвячених аналізу владних повноважень органів місцевого самоврядування в українському суспільстві в умовах російської агресії все занадто мало. Серед останніх можемо виділити таких дослідників як: І. Коліушко, В. Крисаченко, А. Матвійчук, Б. Мельниченко, М. Мідик, К. Одарченко та ін.

Мета статті – проаналізувати особливості владних повноважень органів місцевого самоврядування в українському суспільстві в умовах російської агресії.

Виклад основного матеріалу. Органи місцевого самоврядування в Україні виконують важливу роль у забезпеченні демократичної участі громадян у прийнятті рішень, що стосуються їхніх місцевих громад. «Місцеве самоврядування, зазначається у Ст.140 Конституції України, є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [1, с. 32]. Більше того, «місцеве самоврядування в Україні, як зазначають Б. Мельниченко і М. Мідик, – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади... самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [2, с.137]. Отже, під місцевим самоврядуванням слід розуміти «сукупність неполітичних відносин у суспільстві, як право територіальних громад самостійно вирішувати економічні, соціальні, правові, моральні, релігійні, національні та ін. питання місцевого значення, що реалізується безпосередньо через органи місцевого самоврядування – ради, органи самоорганізації, громадські організації і об'єднання, територіальні збори» [3, с. 313].

Основні принципи місцевого самоврядування закріплені в Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». До них належать:

- принцип децентралізації – передача частини державних повноважень на місцевий рівень.
- принцип субсидіарності – надання місцевим громадам можливості самостійно вирішувати питання, що мають локальний характер.
- принцип відповідальності – обов'язок місцевих органів влади звітувати перед громадянами про свою діяльність [4].

Як одна із форм організації людського співіснування самоврядування базується на принципах свободи, рівності та безпосередній участі громадян в управлінні. Це такий «тип соціального управління, за якого суб'єкт і об'єкт управління збігаються, тобто самі люди управляють своїми справами, спільно приймають рішення та діють з метою їх реалізації» [5, с. 590].

Функції місцевого самоврядування охоплюють широкий спектр завдань, серед яких управління комунальним майном, забезпечення житлово-комунальних послуг, розвиток місцевої інфраструктури, охорона громадського порядку, соціальний захист населення тощо.

Російська агресія проти України, яка розпочалася у 2014 році і перейшла у повномасштабну фазу в 2022 році, суттєво вплинула на функціонування місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування зіткнулися з новими викликами, серед яких:

- знищення інфраструктури – руйнування житлових будинків, адміністративних будівель, транспортних мереж тощо;
- вимушена міграція населення – значні потоки внутрішньо переміщених осіб, що створює додаткове навантаження на соціальні послуги;
- тимчасова окупація територій – ускладнення або повна втрата контролю над окремими територіями;
- дезорганізація управління – порушення зв'язків між центральною та місцевою владою, а також між різними рівнями місцевого самоврядування.

На тимчасово окупованих територіях місцеві органи влади часто вимушені діяти під контролем окупантів або навіть припиняти свою діяльність, що призводить до втрати легітимності та ефективності управління.

Правове регулювання владних повноважень в умовах війни. В умовах російської агресії правове регулювання діяльності органів місцевого самоврядування зазнало змін. Введення воєнного стану дозволило уряду України запроваджувати додаткові обмеження та регулювання, спрямовані на забезпечення безпеки та оборони країни. Основні правові акти, що регулюють діяльність органів місцевого самоврядування в умовах війни, включають:

Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який встановлює особливі правила та обмеження, що стосуються органів державної влади та місцевого самоврядування [6].

Постанови Кабінету Міністрів України, які регулюють порядок функціонування органів місцевого самоврядування у кризових ситуаціях, зокрема в питаннях мобілізації ресурсів та забезпечення безпеки ;

Накази та розпорядження Президента України, які визначають загальні напрямки політики та стратегічні завдання.

Особливе місце в умовах війни займають військові адміністрації, що створюються на територіях, де місцеві органи самоврядування, на думку влади, не можуть ефективно виконувати свої функції. Саме військовим адміністраціям надані додаткові повноваження для забезпечення громадської безпеки та організації оборони. «Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [2, с.137].

Однак, чи не призведе обмеження ролі місцевого самоврядування в час війни до розбалансування влади, дискредитації всіх добрих намірів та зловживань? Такі побоювання більш чим очевидні.

Безперечно, історія продемонструвала виправданість загальної тенденції до посилення централізації в прийнятті рішень та «єдиноначальність» в умовах війни, а органи місцевого самоврядування в Україні змушені адаптувати свою діяльність до нових реалій. Серед основних практичних аспектів виділимо наступні:

- реорганізація управління – місцеві органи влади переходять на дистанційну роботу або організовують кризові штаби для оперативного реагування на загрози;
- підтримка населення – надання допомоги внутрішньо переміщеним особам, забезпечення гуманітарної допомоги та вирішення соціальних питань;
- забезпечення безпеки – співпраця з військовими формуваннями та правоохоронними органами для забезпечення громадського порядку;
- відновлення інфраструктури – ремонт і реконструкція пошкоджених об'єктів комунальної та соціальної інфраструктури.

Це архіважливі завдання. Як стверджує Голова політичної партії «Національна платформа» Катерина Одарченко децентралізація стала одною із найуспішніших реформ в Україні, адже завдяки ній вдалось посилити роль місцевого самоврядування в управлінні територіями і ресурсами. Натомість в період воєнного стану держава суттєво обмежила повноваження місцевого самоврядування та продовжує наступ на його права, мотивуючи це потребами оборони. Чому українська держава не бачить в місцевому самоврядуванні рівного партнера та вчиняє дії, які підривають його роль? І відповідає: Восени соціологи вперше з початку широкомасштабної агресії зафіксували падіння довіри українців до дій президента та уряду. На відміну від центральної, місцева влада протягом останніх двох років зберігає стабільну довіру населення на рівні 50%. Це свідчить про те, що місцеве самоврядування виконує свої функції достатньо ефективно і відповідає потребам громадян. Місцева влада також активно підтримує військових і цивільних, які постраждали від війни. Вона своїми ресурсами забезпечила прийняття і розміщення внутрішніх переселенців, лікування військових, налагодила безпеку тилу, роботу релокованого бізнесу

Однак скидається враження, що державна влада в умовах війни не бачить у місцевому самоврядуванні свого рівного і надійного партнера, попри його потужну допомогу у вирішенні

проблем воєнного часу. Понад це чиновники в Києві надто ревниво ставляться до популярності керівників місцевої влади в регіонах. Звісно, не можна стверджувати, що таке їхнє ставлення до місцевого самоврядування є системним, тобто носить ознаки етатизму. Втім кроки держави по обмеженню ролі місцевого самоврядування викликають тривогу, вносять додаткову напругу та сприяють зростанню невдоволення в регіонах [7].

Голова правління «Центру політико-правових реформ» Ігор Коліушко, обговорюючи досвід роботи місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, зокрема і Закон «Про правовий режим воєнного стану» зазначив, що «як перед широкомасштабним вторгненням і повноцінною війною, так і під час війни місцеве самоврядування мало досить високий рейтинг довіри громадян та переважно намагалось чесно виконувати свою роль та місію – служити мешканцям своїх громад» [8].

Зауважимо, що наша країна перед широкомасштабним вторгненням російської орди, зовсім не була готова. Мобілізаційні плани, які мали бути прописаними на кожному підприємстві, організації, закладі, у кожному органі місцевого самоврядування згідно з законом «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» так і не було доведено до виконавців, Чи то вони були відсутні загалом, чи були надто секретними, хай тепер вирішують відповідні органи. Однак, органи місцевого самоврядування, фактично опинившись віч-на-віч із найгострішою ситуацією, не залишили свої громади та забезпечили функціонування служб, що належить до їх компетенції і, навіть більше – створення блокпостів, волонтерство, допомога біженцям і переселенцям тощо.

Виникає багато суперечностей і непорозумінь у тій частині закону про воєнний стан, де розширили повноваження Президента та Верховної Ради – звільняти в умовах воєнного стану всіх кого вони призначають. Чи не приведе це до авторитарного типу правління, переділу чи розпродажу землі, власності, зловживань. І Коліушко стверджує, «якщо цим законом користуватись чесно та відповідально, то япереконаний у тому, що вони не принесуть шкоди, а навпаки можуть дати ефективний інструментарій для швидкого розв'язання тих проблем, які необхідно вирішувати в умовах воєнного стану. Але якщо будуть охочі зловживати ним у корпоративних чи особистих інтересах, тоді й виникатимуть проблеми. Ключовим є питання про те, які рішення зараз приймає голова ОВА. Якщо начальний ОВА приймає рішення, що пов'язані з функціонуванням оборони, то це правильно. У подібній ситуації необхідно приймати такі рішення одноособово та швидко. Хоча, звісно, до багатьох рішень були претензії щодо якості, оскільки не встигали відпрацювати, не було досвіду чи компетенцій з багатьох питань» [8].

Але, певно, найбільше нарікань у законі викликає положення про «забрати», тобто лишити місцеві громади без військового ПДФО. Бюджетних повноважень позбавили не лише обласні і районні ради, які опинилися під окупацією, чи в зоні бойових дій, а й усі інші ради усіх щаблів на територіях, які знаходяться в тилу. Обласними та районними бюджетами по всій Україні безконтрольно розпоряджаються місцеві державні адміністрації.

Уряд, зауважує К. Одарченко, також забрав у громад місцеві податки, які надходять до їхніх бюджетів від податку на доходи фізичних осіб від військових та інших силовиків. Уряд вирішив, що ці кошти, починаючи з листопада 2023 року і до завершення дії воєнного стану, мають повертатись до держбюджету і використовуватись на потреби оборони тому, що громади позбавлені права закуповувати зброю. Законопроект про повернення у держбюджет 2024 року місцевих податків військових лише з третьої спроби був ухвалений парламентом.

Народні депутати, перед усім ті, які були обрані у мажоритарних округах, розуміли його непопулярність, адже громади ефективно і оперативно допомагають армії, закриваючи більшість потреб військових частин, на які не вистачає державних коштів. Попри передбачені цим законопроектом компенсаційні виплати для громад з держбюджету, варто очікувати, що наступного року відбудеться різке скорочення поступлень до місцевих бюджетів, і, відповідно, зменшення активності громад у питаннях допомоги не лише ЗСУ, але й у вирішенні інших проблем, пов'язаних з війною. Державна влада на місцях понад це вдається до перерозподілу коштів з місцевих бюджетів вручну, змушуючи своїми вказівками та адміністративним тиском керівників громад скеровувати не лише податки військових, але й більшість інших місцевих коштів на потреби ЗСУ[7].

Так, голова Копиченської ТГ (Тернопільська обл.) Богдан Келічавий вважає, що вилучення військового ПДФО буде болісним як для місцевих громад так і для військових частин, які тут дислокуються. Йому вторить голова Опішнянської ТГ (Полтавська обл.) Микола Різник. Вилучення військового ПДФО, за його словами, – великий удар по плануванню і місцевому самоврядуванню, адже кошти були вже заплановані на забезпечення життєдіяльності громад. Опішнянська ТГ

отримала трохи більше 20 млн грн, але на ЗСУ вони лише субвенції надали майже 60 млн грн, а враховуючи ще обладнання, яке було закуплене, ця цифра сягає 100 млн грн.

«Наша громада, продовжує М. Різник, не розглядала військовий ПДФО як якийсь ресурс для закриття своїх дір, ми його розглядали як ресурс для ЗСУ, причому досить швидкий. Ми могли оперативнo забезпечувати потреби військових, з якими вони до нас звертались. Зараз ці кошти забрали і говорять, що частина з них піде на дрони, частина на снаряди, хоча можна було просто обмежити в місцевому бюджеті їхнє цільове призначення, і це було б швидше. Дай Бог, щоб ці кошти пішли на користь, і дійсно стало більше дронів та снарядів. Зараз до нас продовжують звертатись військові, й потреби їхні не зменшилися. На сьогоднішній день вони не відчули, що ті кошти пішли в правильне русло. А в нас ресурси вже закінчуються, тому для тих громад, де було зареєстровано багато військових частин, це дуже сильний удар, особливо на прифронтових територіях» [9].

Однак, тут не все так просто. Так, голова Шевченківської ТГ (Миколаївська обл.), майже половина населених пунктів якої перебували в окупації, з розуміння відноситься до того, чому так вчинила влада, «але не можна всі громади гребти під одну гребінку» і щодо рішення вилучити військовий ПДФО у громад на користь бюджету він зазначає: «Деякі наші колеги, які знаходяться у відносно безпечних регіонах України, своїми діями стурбували суспільство. Взяти, до прикладу, стадіони за 77 млн грн, бігові доріжки – все це є абсолютно неприйнятним у даний час. Якби вони на ті кошти закупили дрони і передали на армію, то до них не було б жодного запитання. Тож зрозуміло, що уряд і Верховна Рада прийняли рішення щодо вилучення військового ПДФО в бюджетах усіх громад. Для тих громад, які зараз знаходяться або на лінії фронту, або були зруйновані внаслідок бойових дій і деокуповані, де бізнес не працює, поля заміновані, а більшість підприємств зруйновані – військовий ПДФО був одним із основних шляхів наповнення бюджету. Якщо взяти громади Херсонщини, які зараз знаходяться на лінії фронту і постійно піддаються обстрілам, фактично лєвова частка власних надходжень у них – військовий ПДФО. І зараз, якщо держава придумас якийсь механізм компенсації, звичайно, він буде менший, і ці громади хоч якось будуть підтримуватись» [9]. За словами О. Пилипенка, Шевченківська громада в 2024 році потенційно недоотримає 10 млн грн військового ПДФО. Навіть у таких важких умовах, які були в 2023 році, вони змогли близько 3 млн грн спрямувати на потреби військових, саме на підтримку тих підрозділів, які були з ними в комунікації [9].

Експерти вважають, що вирішення цієї суперечки лежить виключно в забезпеченні прозорості та чітких правил в цьому питанні, а не в зміні розпорядника коштів з місцевої на державну владу. Потрібно для всіх без виключення, тобто як для громад, так і для державної влади визначити перелік першочергових витрат в час війни і чітко його дотримуватись. Однак державну владу чомусь такий підхід не влаштував, а представники місцевої влади далі не розуміють, чому вони мали віддати «військовій податок тим, хто купує яйця по 17 грн і витрачає мільйони на телемарафон».

Невиправдану напругу у стосунки між державною і місцевою владою в час війни, на думку К. Одарченко, вносять постійні переслідування правоохоронними органами керівників місцевого самоврядування через підозру у корупційних діяннях. Звісно, факти корупції на місцях є. Однак рівень її в рази менший в порівнянні зі зловживаннями, пов'язаними з державним бюджетом. А в багатьох випадках розслідування фінансових зловживань чиновниками місцевого самоврядування завершуються їхнім виправданням судами. Це стає лише додатковим аргументом на користь того, що реальна суть цих переслідувань – політичний тиск, а не боротьба з корупцією на місцях [7].

Викликає подив ще одне положення закону, який надав можливість владі не публікувати всі документи та не дотримуватися частково Закону «Про доступ до публічної інформації». Дивно, ще можна погодитись з обмеженням інформації щодо оборонних і безпекових питань, але доступ до публічної інформації? І вже є прецеденти коли чиновники відповідають, посилаючись на воєнний стан, що дадуть відповідь на запит лише після завершення дії воєнного стану. Запитань багато і їх треба вирішувати.

Після завершення війни перед органами місцевого самоврядування України постане ряд нових викликів:

- відновлення інфраструктури – необхідність відновлення зруйнованих будівель, доріг, комунікацій та інших об'єктів;
- реінтеграція тимчасово окупованих територій – відновлення діяльності органів місцевого самоврядування на територіях, звільнених від окупації;

- соціальна стабільність – подолання наслідків вимушеної міграції, забезпечення соціального захисту найбільш уразливих категорій населення;
- модернізація управлінських процесів – впровадження новітніх технологій та підходів у сфері управління, що дозволить підвищити ефективність місцевого самоврядування.

Перспективи розвитку місцевого самоврядування також включають реформи, спрямовані на децентралізацію влади, збільшення фінансової автономії місцевих громад та зміцнення їхньої ролі в забезпеченні сталого розвитку.

Висновки. В умовах російської агресії органи місцевого самоврядування в Україні стали ключовими елементами у забезпеченні стабільності та безпеки на місцевому рівні. Їх діяльність зазнала значних змін, але водночас вони змогли адаптуватися до нових викликів, зберігаючи здатність забезпечувати життєво важливі функції для громадян.

Ефективне функціонування місцевого самоврядування під час війни демонструє важливість децентралізації та необхідність подальшого розвитку цієї системи. Після завершення війни на органи місцевого самоврядування чекають нові виклики, але й можливості для реформ та модернізації, що дозволять їм стати надійною основою для відновлення і розвитку українського суспільства.

Бібліографічний список:

1. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». Київ: Велес, 2005. 48 с.
2. Мельниченко Б., Мідик М. Місцеве самоврядування в Україні в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. Т. 10. № 2(38). С. 137-145.
3. Семенченко Ф.Г. Щодо ефективності місцевого самоврядування. *Політологічний вісник: збірник наукових праць* / голов. ред. О.В. Батрименко; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: ТОВ «Вадекс», 2023. Вип. 90. С. 312-325.
4. Закон України № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» в редакції від 27.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
5. Політологічний енциклопедичний словник / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; за ред.: Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
6. Закон України «Про правовий режим воєнного стану"(Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст. 250 із змінами, внесеними згідно із Законами)»: <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Одарченко К. Місцеве самоврядування в умовах війни з Росією. Блоги. Головна. 30 листопада 2023 /https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/586766_mistseve_samovryaduvannya_umovah.html
8. Коліушко І. Місцеве самоврядування під час війни. Центр політико правових реформ. Публічна адміністрація / Воєнний стан.09.07.2022 /<https://pravo.org.ua/blogs/mistseve-samovryaduvannya-pid-chas-vijny-dosvid-i-povovvedennya/>
9. Від місцевого самоврядування залежить стійкість держави /<https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/misceve-samovryaduvannya-v-umovah-viyni-ta-pislya-peremogi-pro-skladnoshchi-ta-motivaciyu-pracyuvati-dali>

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy (2005). Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy». Kyiv: Veles. 48 s.
2. Melnychenko, B., Midyk, M. (2023). Mistseve samovriaduvannia v Ukraini v umovakh voiennoho stanu. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Serii: «Iurydychni nauky»*. Т. 10. № 2(38). S. 137-145.
3. Semenchenko, F.H. (2023). Shchodo efektyvnosti mistsevoho samovriaduvannia. *Politolohichni visnyk: zbirnyk naukovykh prats* / holov. red. O.V. Batrymenko; Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv: TOV «Vadeks», Vyp. 90. S. 312-325.
4. Zakon Ukrainy № 280/97-VR «Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini» v redaktsii vid 27.05.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
5. Politolohichni entsyklopedychni slovnyk / Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho ; za red.: Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V P. Horbatenka. 2-he vyd., dop. i pererob. Kyiv : Heneza, 2004. 736 s.
6. Zakon Ukrainy «Pro pravovy rezhyim voiennoho stanu"(Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2015, № 28, st. 250 iz zminamy, vnesenymy zghidno iz Zakonamy)»: <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Odarchenko, K. (2023). Mistseve samovriaduvannia v umovakh viiny z Rosiieiu. Blohy. Holovna. 30 lystopada 2023 /https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/586766_mistseve_samovryaduvannya_umovah.html

8. Koliushko, I. (2022). Mistseve samovriaduvannia pid chas viiny. Tsentr polityko pravovykh reform. Publichna administratsiia / Voiennyi stan.09.07.2022 /<https://pravo.org.ua/blogs/mistseve-samovryaduvannya-pid-chas-vijny-dosvid-i-novovvedennya/>

9. Vid mistsevoho samovriaduvannia zalezhyt stikist derzhavy /<https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/misceve-samovryaduvannya-v-umovah-viyni-ta-pislya-peremogi-pro-skladnoshchi-ta-motivaciyu-pracyuvati-dali>

Semenchenko F. Power of local governments in ukrainian society in the context of russian aggression

Local self-government is seen as an institution of public authority and, at the same time, a form of direct participation of the population in solving local problems. From this point of view, the following indicators of local self-government development are defined: transparency and openness of activities and intentions of local self-government bodies and officials; accessibility of local self-government bodies for direct appeals from citizens and effectiveness of feedback; anti-corruption resistance of local self-government bodies; widespread use of direct democracy and public consultation mechanisms at the local level. The author outlines the basic principles of local self-government: decentralization, subsidiarity, responsibility, freedom, equality and direct participation of citizens in governance. The following new challenges to local governments brought by the Russian aggression are highlighted: destruction of infrastructure; forced migration of the population; temporary occupation of territories; disorganization of governance. The main practical aspects of the activities of local self-government bodies in wartime are identified: reorganization of management; support of the population; security; restoration of infrastructure. The author thoroughly analyzes the main provisions of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”, which establishes special rules and restrictions relating to state authorities and local self-government bodies. Its achievements, shortcomings and threats are demonstrated. It is summarized that in the context of Russian aggression, local governments in Ukraine have become key elements in ensuring stability and security at the local level. Their activities have undergone significant changes, but at the same time they have been able to adapt to new challenges while maintaining the ability to provide vital functions for citizens.

Keywords: local self-government, government, state, civil society, law, law, Russian aggression, war, martial law.

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.2

УДК 321.7:35.08(043.3)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2889-3990>**Перепелиця Н. О., Київський національний університет
імені Тараса Шевченка****ПОНЯТТЯ «БЮРОКРАТІЯ», ЙОГО СУТЬ, ЕВОЛЮЦІЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ**

Проаналізовано еволюцію і сутність поняття «бюрократія» як специфічної форми соціальної організації і відносин у суспільстві, в якому центри виконавчої влади практично незалежний від більшості її членів. Зазначається, що бюрократія є невід'ємним інститутом державного управління. Визначено, що сутність бюрократії, її роль та значення для суспільства і держави розкривається через її функції. Основною функцією бюрократії є адміністрування, оскільки виникнення бюрократії пов'язане із забезпеченням функціонування держави. Бюрократія виконує сервісну функцію, оскільки вона забезпечує процес надання суспільних послуг населенню. Ефективність виконання контрольної функції вимагає неупередженості та незалежності бюрократії від бізнесу й політики. Виявлено, що концепції та теорії бюрократії умовно можна поділити на дві групи: в одній групі бюрократія ідеалізується, в другій – критикується й розглядається як негативний феномен сучасної політики. Зауважується, що спільною характеристикою для всіх концепцій бюрократії є її тлумачення як основоположної засади суспільного ладу, що є визначальним принципом здійснення влади в суспільстві й державі загалом, шляхом організації централізованої системи управління, інституціонально відокремленої від суспільства. Визначено, що у західних теоріях бюрократії одним із найважливіших є питання про легітимізацію бюрократичної влади. Систематизуючи концепції та наукові доробки визнаних вчених узагальнено наступні спільні риси бюрократії: вона виконує функції управління та виникла при розподілі праці на тих, хто управляє та тих, ким управляють; зростання організації обумовлює появу керівників та веде до олігархізації організації; бюрократія набуває особливої ролі завдяки спеціальній освіті, управлінським знанням і може використовувати посаду для власних цілей; бюрократія притаманна будь-якому суспільству.

Ключові слова: бюрократія, управління, адміністрування, централізація, олігархізація, демократизація.

Актуальність. Одним із найбільш суперечливих соціально-політичних явищ, яке потребує ретельного аналізу, є бюрократія. І тому у системі наукових розробок політичної науки проблема бюрократії зайняла досить чільне місце. Про це свідчать сформовані теорії та підходи до визначення сутності бюрократії і широкого спектру пов'язаних питань. Актуальність теми дослідження визначається необхідністю пошуку ефективної бюрократичної моделі, що сприяла б демократизації всіх сфер суспільного життя української держави.

Наразі становлення та закріплення демократичних цінностей публічного врядування в Україні актуалізується проблемами ефективності державного управління та довіри до влади як до інституту представницької демократії. Докорінні соціально-економічні трансформації в Україні потребують установлення принципово нових відносин між владою та громадськістю на основі дієвих та ефективних механізмів державного управління із широким залученням інститутів громадянського суспільства до процесів публічного управління. Таким чином, виникає нагальна потреба наукового обґрунтування та розробки механізму формування й розвитку політичної довіри, що насамперед сприятиме гармонізації взаємодії органів державної влади з громадськістю.

Аналіз останніх досліджень. Засади сучасної теорії бюрократії закладено в працях в працях таких дослідників як Г. Гегель, М. Крозьє, М. Вебер, К. Маркч, Д. Белл, Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, Р. Міхельс, Дж. Міль, Дж. Бернхем, В. Моммзен, Е. Кілкер, В. де Гурне, С. Ліпсет, Ф. Рігс, А. де Токвіль, М. Елброу, Е. Тоффлер, Т. Парсонс, Р. Мертон, А.Гоулднер, Ч. Міллс, Р. Дарендорф, Д. Істон, Ф. Слезнік та ін.

Серед вітчизняних науковців, що досліджували різні аспекти бюрократії широко відомі такі як: В. Авер'янов, В. Андрущенко, О. Батрименко, Р. Войтович, Н. Гончарук, В. Горбатенко, О. Дацаківська, І. Дробот, С. Куделя, М. Лукашевич, Р. Пашов, Є. Перегуда, В. Пугач, А. Радей, І. Рейтерович, С. Рябов, А. Саприкін, В. Соколов, Ю. Тишкун, В. Токовенко та ін.

Мета статті. Дослідити еволюцію поняття «бюрократія» та дати йому сучасну інтерпретацію.

Виклад основного матеріалу. Термін бюрократія означає систему управління, що заснована на вертикальній ієрархії та виконує поставлені перед нею завдання у найефективніший спосіб. Бюрократією часто називають не тільки систему управління, що здійснюється спеціальним владним апаратом, але і сам цей апарат. Поняття «бюрократія» та «бюрократизм» використовуються також як негативні для позначення неефективної, надмірно формалізованої системи управління. Проблеми вивчення бюрократії як явища соціально-політичної сфери обумовлені невизначеністю самого об'єкта дослідження [1, с.8].

Поява бюрократії як соціального явища пов'язана з потребою управління, регулювання соціально-політичних відносин, і це, що зумовило формування ще за рабовласницького ладу особливої групи людей, певного соціального прошарку, який спеціалізувався на цьому виді діяльності. Організаційного оформлення ця група набула у вигляді апарату чиновництва. З розвитком суспільства змінювались і організаційні форми і спектр впливу бюрократії, але ніколи не змінювалася сама сутність бюрократії й бюрократизму.

Сам термін «бюрократія» з'явився завдяки французькому державному діячеві Вінсану де Гурне (1712-1759). Дане поняття, що ілюструє процеси привласнення влади чиновниками, використовувалося де Гурне в суто зневажливому сенсі. Характерно, що третирування бюрократії вже з моменту появи цього терміна було найтіснішим чином пов'язано з критикою надмірного втручання держави в економіку: де Гурне був авторитетним прихильником вільної торгівлі й вільної конкуренції. Йому належить відома фраза «laissez faire» («дозвольте робити» у сенсі «не заважайте»), яка стала своєрідним символом концепції невтручання держави в економіку [2, с. 33].

Аналізуючи теорії бюрократії більшість дослідників виділяють – імперську (азіатську), веберівську (раціональну), реалістичну та марксистську.

Проілюструємо деякі з них. Засновниками імперської теорії бюрократії були давньокитайські мислителі Конфуцій, Шан Ян, Мо-Цзи. Прихильники даної теорії єдині у розумінні того, що по-перше, існує реальна небезпека для монархічної влади в разі недостатнього контролю за бюрократією; по-друге, наголошується на неодмінній залежності чиновництва від політичної влади; по-третє, визнається необхідність забезпечення рівних можливостей для чиновників; по-четверте, бюрократія вибудовується за ієрархічним принципом [1].

Згідно з конфуціанством кожна людина повинна знати своє місце у суспільному житті, відповідно порядку, встановленого Небом: Цар повинен бути царем, підданий – підданим, батько – батьком, а син – сином. Тобто Конфуцій розглядав ранги правителів, їхні статуси, ролі і культуру. Активну роль у становленні державного порядку, на думку Конфуція, мали відігравати освічені чиновники, завданням яких було відновити у народі втрачену довіру до влади. Також чиновники мали виховуватися в дусі традицій та прагнення до збереження старих настанов – як родинних, так і державних. Конфуцію належить також ідея розумного управління державою, кінцевою метою якого він бачив створення етично бездоганного і соціально гармонійного суспільства. Саме для здійснення цієї ідеї він і готував в створеній ним школі зі своїх учнів кандидатів на посади чиновників – тих самих мудрих і справедливих конфуціанських чиновників, які були покликані допомогти правителям налагодити добросчесне правління і домогтися гармонії [3, с. 292-293].

Один із основоположників фа цзя (легізму) Шан Ян створив нову концепцію державного управління, яка базувалася на законах та жорстоких покараннях. Аби чиновництво не перетворилося у самостійну політичну силу, яка здатна змінити владу в державі, Шан Ян вважав доцільним впровадити взаємне стеження чиновників та доноси. Реформатор Шан Ян запропонував і вибудовував чітку суспільну організацію, яку можна було легко контролювати. Єдиною вимогою до чиновників було безумовне підпорядкування правителю [1].

По-іншому розвивалась бюрократична культура у грецькому полісі. Більшість сучасних політичних ідеалів, таких як свобода, конституційний лад, справедливість і повага до законів, беруть початок від роздумів грецьких мислителів над проблемами інституцій міста-держави. Органи влади поділялись на законодавчі та виконавчі. Законодавчі функції виконували народні збори та рада,

від імені яких видавались декрети і постанови. Рада попередньо обговорювала питання, що виносились на збори, та контролювала виконавчі органи. Виконавча влада належала колегіям або окремим посадовим особам. Існували також судові установи, які поділялись на різні відділи за видами питань. Як бачимо, вже у цей час виводився ідеальний тип бюрократії.

Платон у загальновідомій праці «Держава» запропонував модель ідеальної держави, утопію, порівнюючи такі види правління, як тиранія, олігархія, тимократія і демократія. На думку Платона, розумне правління повинне характеризуватися такими чеснотами, як мудрість, мужність, розсудливість і справедливість. Філософ віддавав перевагу правлінню демократичному з елементами тиранії [3, с.486-489].

Подальше поглиблення та розвиток поглядів на бюрократичну проблематику набули свого яскравого виразу у політичному вченні Аристотеля. Найкраще правління має змішаний характер і включає в себе монархію, олігархію і демократію. І вже ж такі у своїх висловлюваннях він неодноразово віддає перевагу олігархії (призначення правителя відбувається за жеребкуванням з тих осіб, яких попередньо вибирали із людей багатих) [3, с.36].

Багато спільного з вченням Стародавньої Греції мали політичні вчення Стародавнього Риму. Так, зокрема, видатний державний діяч, мислитель Марк Тулій Цицерон управління державою вважав поєднанням науки та мистецтва, яке вимагає не лише знань та добродетності, але й вміння практичного застосування їх в інтересах загального блага. Цицерон радив вивчати науки про державу та право, оскільки вони зможуть зробити людину корисною державі. Державну службу Цицерон вважав великою задачею мудрості та найвеличнішим проявом доблесті та її обов'язком [3, с.718-719].

Візантійська імперія мала яскравий приклад балансування державної влади між бюрократією та охлократією. Величезна імперія потребувала такого ж величезного штату чиновників. Армія бюрократів у центрі та на місцях виконувала фінансові, адміністративні, судово-поліцейські функції з ретельністю та завзятістю. Не дивно, що реальна влада від імператорів поступово переходила саме до чиновників. Надмірний апарат ставав самодостатнім, обслуговуючи лише сам себе й не опікуючись громадськими справами. Зрозуміло, коли межа некерованості в державі досягла критичного стану, народ виявляв своє невдоволення через масові заворушення, силою натопту спонукаючи правителів до реформ [4, с.57].

Ескізно розглянувши основні положення вчень та концепцій провідних представників політичної думки Стародавнього світу щодо бюрократичної проблематики є підстави все ж сказати, що в сукупності вони стали теоретичними витокami та підґрунтям для подальших уявлень про бюрократію як таку.

Початок розвитку теорії бюрократії на терені політичного аналізу поклав Г. В. Ф. Гегель. Він перший підкреслив ту роль, яку відіграють державні службовці, або функціонери, в процесі уніфікації і раціоналізації суспільства. Він фактично почав розробку того, що в сучасній політичній літературі позначається як інститут державного управління або інститут держави.

За часів Гегеля бюрократія асоціювалася насамперед з поняттям централізованої європейської держави як прогресивного для тієї епохи явища. У його концепції ідеї раціонального устрою такої держави досягли найбільш відточеного і завершеного вираження. В «Філософії права» він поєднав етичний раціоналізм І. Канта і традиції німецького ідеалізму, віднісши їх з реаліями інституційного устрою Пруської держави свого часу. Гегель вважав пруську державу втіленням раціонального устрою людського суспільства як з точки зору досягнення загального блага, так і в перспективі реалізації індивідуальних цілей саморегуляції особистості. Він розглядав бюрократію як один з трьох основних верств суспільства, поряд із шаром промисловців і аграріїв. При цьому бюрократичний прошарок, або шар цивільних службовців, на його думку, був єдиним шаром в суспільстві, який втілював в собі і реалізовував в дійсності загальний інтерес. Особистий інтерес цивільних службовців, вважав він, збігається із загальним інтересом. Реалізація ж загальнодержавних цілей, а також легітимність самого шару бюрократії, повнота довіри по відношенню до нього з боку народу багато в чому залежать від політичної культури і соціально-політичної поведінки цього шару. Звідси виникає необхідність приділяти особливу увагу освіті і навчання представників цього шару як громадян і як професіоналів, щоб вони були на рівні пред'явлених до них вимог і на рівні виникаючих перед ними завдань [5, с.412-415].

К. Маркс піддав критиці зарозумілість і корисливі наміри бюрократичного чиновництва, показав ворожість інтересів бюрократії як особливого соціального прошарку, окремих бюрократів суспільним інтересам. К. Маркс визначив негативні риси бюрократії, серед яких виділяв підміну

суспільного інтересу приватними інтересами влади й конкретного чиновника, і визначив її як присвоєння держави чиновництвом. К. Маркс стверджує, що бюрократія підмінює реально поставлені перед нею цілі своїми власними, бюрократичними цілями: "Бюрократія вважає себе саму кінцевою метою держави. Оскільки бюрократія робить свої «формальні» цілі своїм змістом, то вона всюди вступає в конфлікт із «реальними» цілями. Вона змушена тому видавати форму за зміст, а зміст – за щось формальне. Державні завдання перетворюються в канцелярські завдання, і навпаки, канцелярські завдання – в державні. Це змінює й сутність діяльності кожного окремо взятого бюрократа. Державна мета перетворюється в його особисту мету, у гонитву за посадами, у прагнення зробити кар'єру [6, с. 272].

Бюрократія утворює особливу корпорацію, закрите суспільство в державі. В основі бюрократії лежить зумовлене бюрократичними інтересами прагнення верхів підкорити функціонування держави єдиній меті – зміцненню і збереженню свого пануючого привілейованого становища. Звідси, відбувається ототожнення державного інтересу з приватним, тобто для бюрократів мета держави підмінюється їхніми особистими інтересами.

За К. Марксом, всяка держава так чи інакше ідеалізує чиновника, поширює й підтримує уявлення про нього як про ідеального громадянина й необхідного елемента вирішення соціальних і політичних суперечностей. У свою чергу в чиновницькому середовищі це породжує обоюстороннє існування держави, уряду, апарату управління. Оскільки будь-яка система управління звично прагне виключити себе з переліку причин соціального неблагополуччя, то влада завжди намагається зняти з себе провину за соціальні конфлікти й покласти її на суспільство або інші соціальні сили. У цілому бюрократія є організм паразитичний, принципово нездатний бути ні носієм розуму, ні виразником загальних інтересів. «Бюрократія, – резюмує К. Маркс, – є коло, з якого ніхто не може вискочити» [6, с. 271].

У дослідженнях А. Токвілля та Дж. Мілля бюрократія стає об'єктом критики. Мілля протиставляв бюрократію та парламентську демократію як два протилежних типи політичної системи. При цьому Мілля підкреслює, що сама по собі бюрократія не є чимось однозначно поганим або хорошим. По перше, на його думку, «хороша» форма правління – та, яка відповідає особливостям культури країни. У зв'язку з цим Мілля іронічно пише про спроби захистити ідею використання парламентської демократії для Англії чи Франції «... такими доводами, на підставі яких її можна було б визнати єдиною придатною формою правління і для бедуїнів, і для малайців» [3, с.352-353]. Незважаючи на переваги досвіду та чітко встановлені правила, бюрократія поступається парламентській демократії в тому, що відноситься до можливостей прояву індивідуальної ініціативи, тому що рутинний характер бюрократичного управління перешкоджає розвитку якостей видатної особи.

Французький мислитель А. Токвіль у роботі «Демократія в Америці» зазначав, що централізація, повсюдність, всемогутність громадської влади, одноманітність її законів – ось найбільш характерні риси усіх політичних систем, що зароджуються. А. Токвіль дійшов висновку, що заплановані соціальні зміни (реформи), які здійснюються не еволюційним, а революційним шляхом, ведуть до створення більш авторитарного суспільства з граничною централізацією управління та могутньою бюрократією. Токвіль наполягав на тому, що найкращим варіантом реалізації такого синтезу є поступова демократизація суспільства; революційний же шлях реалізації демократичних цінностей загрожує спалахом ірраціональних пристрастей, після якого відбуваються відмова від революційних крайнощів («термідоризація») і посилення влади військово-бюрократичної машини. Можливості обмеження влади бюрократичного апарату полягають у розвитку представницьких інститутів та громадських об'єднань, невідконтрольних центральній адміністрації [3, с.661].

Важливу роль у дослідженні бюрократії відіграли наукові доробки Т. Парсонса (1902–1979 рр.) в яких соціальні та політичні процеси розглядалися в контексті їх системних компонентів і зв'язків, структурних взаємин. Застосування системного підходу дало їм змогу показати зв'язок бюрократії з різними соціальними (а не тільки управлінськими) процесами, тобто інакше поглянути на саму бюрократію. Так, за оцінками Т. Парсонса, бюрократична організація є політичним феноменом, оскільки завжди спрямована на досягнення загальних, колективних цілей. При цьому він стверджував, що основною рисою індустріальної економіки є саме бюрократична організація виробництва. Вона також, за оцінками Т. Парсонса, присутня в церковних організаціях, університетах і в багатьох інших видах колективів. Водночас Т. Парсонс стверджував, що в організаціях бюрократичного типу гостро постає проблема звітності, і сучасний спосіб вирішення цієї проблеми

полягає в тому, щоб зробити бюрократію відповідальною в остаточному підсумку перед електоратом, а безпосередньо – перед виборними посадовими особами в політичній системі [5, с. 849].

Систематизований аналіз бюрократії був наданий німецьким соціологом М. Вебером. Вебер високо цінував філософію Гегеля і спирався на її постулати при опрацюванні теоретичних проблем держави і чиновництва. Але при цьому слід відзначити, що Вебер не просто запозичив ідейно-теоретичні настанови Гегеля, а й розвинув свою концепцію в полеміці з ним. Вебер сформулював концепцію ідеальних типів влади, або трьох типів легітимної держави: легального (раціонального), традиційного, харизматичного. Кожний тип влади визначається мотивами підпорядкування та характером легітимності, що визнаються керованими індивідами.

Так, раціональне панування засноване на визнанні обов'язковості легальності носія влади та підпорядкованості усіх учасників організації системі безособових абстрактних правил, що можуть змінюватися відповідно до визначених процедур. Класичний тип легального панування здійснюється бюрократичним управлінським апаратом, що наділений наступними ознаками:

- чиновники обіймають посаду відповідно до добровільної угоди, особисто вільні та підпорядковані владі тільки в тому, що стосується посадових зобов'язань; кандидати на посади відбираються відповідно до їх кваліфікації на конкурсній основі та мають бути компетентними не тільки у сфері своїх професійних посадових обов'язків, але також і у галузі норм, правил і процедур діяльності бюрократичної організації в цілому;

- ієрархія організації бюрократичної структури засновується на твердо встановлених принципах посадової субординації;

- чиновник віддалений від володіння засобами управління та не привласнює свою посаду, винагородою є фіксована грошова платня із правом на пенсію;

- чиновник підкоряється дисципліні й перебуває під контролем;

- зняття з посади ґрунтується на рішенні вищих інстанцій [7].

М. Вебер зазначав, що поширення бюрократії, зокрема і в політичній сфері, викликано передусім тим, що вона ефективніша ніж інші форми управління. Надійність, швидкість, дисципліна, передбачуваність, знання управлінського процесу та уніфікованість, субординація, спеціалізація, мінімізація конфліктів, економічність – все це, за переконанням М. Вебера, досягає найбільшого розвитку в бюрократичній організації. Реалізація цих правил, на думку Вебера, стає можливою, тому що особливість соціального становища чиновника полягає в тому, що останній відділений від власності на засоби управління. При цьому управлінська діяльність перетворюється в професію [7]. Тож, бюрократична організація є найбільш раціональним інституціональним утворенням для вирішення складних задач управління сучасним суспільством, основою раціональності є безособовість її функціонування, що є гарантією від свавілля конкретних виконавців.

У цілому концепція Вебера втілює ідеальну модель раціональної бюрократії, яка розглядається як технічно найефективніше знаряддя управління, що перевершує своїми якостями управлінські апарати інших типів. У той же час, Вебер наголошував на тому, що управління сучасною державою не може спиратися на ідеальну бюрократичну модель. У реальній політичній системі бюрократія представляє собою не просто безособовий апарат управління, але і особливу соціальну групу із власними поглядами та ціннісними орієнтаціями, яка досить часто, прикриваючись інтересами держави, відстоює власні інтереси, які включають, передусім, зацікавленість в зменшенні значення парламенту та розширенні сфер впливу самого бюрократичного апарату.

Близьким до підходів М. Вебера до феномену бюрократії, принаймні в них не виникає суттєвих суперечностей, є позиція Р. Міхельса, якого теж вважають одним із засновників політичної соціології. Ідеї Р. Міхельса про бюрократію розкриті в роботі «Політичні партії», в якій визначено, що бюрократія є соціальною групою «посадовців», котрі створюють «касту осіб прямо залежних від держави». Бюрократія формується із постійно зростаючих, але матеріально і статусно нестійких середніх прошарків. Боротьбі між членами цієї соціальної спільноти за доступ до посад веде до появи неофітів, котрі, потрапивши у державну бюрократію, стають відданими захисниками державної влади.

Серед специфічних рис, властивих вже тільки теорії Р. Міхельса, варто виокремити відхід від сформованої ще тоді традиції ототожнення бюрократії з державним апаратом і акцент на економічні інтереси чиновників як вирішальний фактор бюрократизації. Інтереси керівників, пов'язані з зміцненням свого положення, згодом починають вступати в розбіжності з інтересами рядових членів організацій, в інтересах яких створювалися ці організації. Із засобу організація стає метою,

а влада міцно втримується в руках вищих чиновників. Останні тим самим перероджуються в олігархію. Р. Міхельс сформулював, що демократія, щоб зберегти себе і досягти відомої стабільності, змушена створювати організацію і спеціальний апарат управління, а це пов'язано з виділенням еліти – активної меншості, якій маса змушена довіряти через неможливість її прямого контролю над цією меншістю. Нemoжливiсть демократії існувати без організації, управлінського апарату і професійної еліти неминуче веде до закріплення посад і привілеїв, до відриву від мас, фактичної незмінності лідерів. Звідси висновок про те, що панування меншості над більшістю, вождів над масами є неминучим фактором в будь-якій політичній організації, – демократія неминуче перетворюється в олігархію [8, с.45].

Р. Міхельс відзначає, що для успішного функціонування будь-якої великої організації, будь то політична партія або профспілка, необхідне створення спеціального апарату управління, що діє на засадах поділу праці. Більшість членів організації не володіють необхідними для виконання різних завдань знаннями і не мають вільного часу. У результаті цього і виникає необхідність у розподілі праці, що дозволяє витратити основний час на вирішення організаційних завдань. Таким чином в організації поступово формується управлінський апарат, який складається із спеціальних чиновників і відбувається бюрократизація політичної партії. У свою чергу, це сприяє зосередженню влади в руках лідера [8, с.47].

Головний висновок Р. Міхельса полягає в тому, що неолігархічне управління великими організаціями без залучення бюрократичного апарату неможливо. Підсумовуючи Р. Міхельса, можна узагальнити:

– будь-яка організація тяжіє до олігархізації. Формування організації завершується розподілом на керівну меншість і підпорядковану більшість, що завжди відображає культуру суспільства;

– напрямки діяльності організації вимагають певної спеціальної підготовки і займають велику кількість часу, що і викликає розподіл праці, а це вже сприяє виникненню управлінського апарату. Влада зосереджується в руках лідера;

– лідерів не цікавлять інтереси мас. За своїм соціальним положенням лідери відносяться до правлячої еліти;

– відносячись до правлячої еліти, лідери використовують зайняті посади та довіру мас для власної вигоди;

– влада – це політичні відносини.

З початку ХХ ст. сучасні дослідження проблеми бюрократичного управління проводяться в руслі декількох теоретичних напрямків: умовно їх можна назвати пост марксистський та поствеберівський.

Одна з перших спроб пояснення місця бюрократії в реальному соціалістичному суспільстві була зроблена одним з організаторів Жовтневої революції Л. Троцьким, ідеї якого, незважаючи на їх суперечливий характер, помітно вплинули на подальший аналіз як радянської бюрократії, так і ролі бюрократії в сучасному суспільстві. Зміст концепції Л. Д. Троцького про «бюрократичне переродження радянської влади» в умовах сталінізму зводилося до того, що в міру просування СРСР до соціалізму відбувалося «пересування» влади від пролетаріату, трудящих до бюрократії. Бюрократія, згідно висновків Л. Д. Троцького, – не самостійна сила, вона – знаряддя в руках інших політичних сил і може бути лише допоміжною силою [9, с.1239].

Висновок Л. Д. Троцького про виникнення в СРСР правлячої адміністративно-інженерної бюрократії був використаний вченими в якості вихідної ідеї дня аналізу сучасних типів суспільного устрою.

Теорії, в основі яких лежить уявлення про бюрократію як про новий суспільний клас, одержали розвиток у роботах югославського дисидента та політичного діяча М. Джиласа. М. Джилас сформував теорію нового класу, який є однією із форм тоталітарної бюрократії. За визначенням М. Джиласа «новий клас» є особливим правлячим класом власників, що виник у країнах соціалістичного табору після відповідних революцій. Цей клас представляє собою партійну бюрократію, що монополізує владу в державі. Після націоналізації новий клас привласнює собі всю державну власність і в результаті цього стає класом експлуататорів, що підтримує свою диктатуру методами терору та тотального ідеологічного контролю. Таким чином, колишні революціонери, що вимагали демократичних свобод перетворюються на реакціонерів. М. Джилас проводить відмінність між адміністративною бюрократією, яка виконує необхідні в будь-якому суспільстві функції, і політичною бюрократією, якій і належить реальна влада. Але, як він сам визнаючи, провести чітку

межу між двома цими верствами неможливо [4, с.151].

Цікавий підхід до проблеми влади бюрократії демонструє конфліктологія – наука, що розглядає конфлікт у якості оонового чинника суспільного розвитку. Зокрема, німецький конфліктолог Ральф Дарендорф, здійснюючи порівняльний аналіз політичних систем сучасних західноєвропейських держав, робить висновок, що розподіл влади перестав носити характер визначеності. Проїшли часи, коли панівний клас нав'язував свою волю всьому суспільству, опираючись на методи політичного насильства. Сьогодні соціум представляє арену боротьби конкуруючих груп інтересів, які виникають, зникають, створюють і руйнують альянси, підтримуючи, таким чином, деяку рівновагу. Однією з таких груп, найбільш впливовою, вважає Р. Дарендорф, є бюрократія. Функціонування будь-якої організації суспільства, включаючи державу, стверджує Р. Дарендорф, неможливо без бюрократичного апарату управління. Будучи неодмінним елементом політичної системи (на нашу думку бюрократія не повинна бути політичним інститутом, а навпаки деполітизуватися і стати виключно механізмом реалізації державної влади, точніше інститутом державного управління) бюрократія має владу, але при цьому відчужена від процесу прийняття політичних рішень, їй залишається проводити в життя постанови політиків або перешкоджати їхній реалізації. Політикам, у свою чергу, доводиться зважати на думку бюрократії, і своїм існуванням виправдовувати існування управлінського апарату [10].

У ситуації, коли на політичній арені відсутні сильні групи інтересів, здатні прийти до влади, і пануюче положення займає сіра бюрократична маса, Р. Дарендорф попереджає про небезпеку втрати системою статусу легітимності. Складаються сприятливі умови для захоплення влади групами радикалів, котрі нерідко ведуть суспільство до тоталітаризму.

Досить цікавий підхід до аналізу бюрократії запропонував У. Нісканен (1933–2011 рр.). Головне питання, поставлене У. Нісканеном, полягало в тому, що максимізують бюрократи, якщо вони взагалі максимізують що-небудь? Його відповідь полягала в тому, що бюрократ, як і будь-яка людина, максимізує власну корисність. У. Нісканен як економіст будує свою теорію поведінки бюро за аналогією з теорією фірми. Якщо фірма максимізує прибуток, то бюрократ намагається максимізувати свою заробітну платню, службові привілеї, соціальний статус, владу [1, с.118].

Однією з найвідоміших концепцій щодо бюрократії, є концепція Мішеля Кроз'є, ім'я якого на Заході асоціюється насамперед з назвою його основної праці – «Бюрократичний феномен», в якій здійснено дослідження бюрократичних тенденцій у сучасних системах, організації і їхнього зв'язку із соціальною культурною системою у Франції. Конкретизуючи механізм функціонування французької бюрократичної моделі, у якості її основи М. Кроз'є виділяє «бюрократичні порочні кола». На його думку, вони утворюються в результаті сполучення й взаємодії чотирьох фундаментальних характеристик: безособовості, централізації, стратифікації й відносин паралельної влади. При цьому перші три виступають як прояви сутності офіційного ієрархічного типу влади. Загалом, бюрократизм М. Кроз'є вважав важливою дисфункцією бюрократії, що неодмінно проявиться у будь-якій організації та будь-якій країні [1, с. 148].

У західних теоріях бюрократії одним із найважливіших є питання про легітимізацію бюрократичної влади. При розробці своєї теорії бюрократії американський дослідник А. Гоулднер виходив з того, що зміна даного інституту відбувається паралельно з розвитком суспільства. Гоулднер розрізняє два типи бюрократії – представницьку та авторитарну.

Представницька бюрократія спирається на знаннях і вмінні і заснована на прагненні переконати в правильності вимог і доцільності їх виконання. Для такого типу бюрократії характерна влада, яка ґрунтується на принципах професіоналізму, відповідальності перед справою. Вона усвідомлює свою автономну силу. Представницька бюрократія стала втіленням «технічного розуму», технічної раціональності.

Авторитарна бюрократія заснована на наказах і вимозі сліпого виконання встановлених правил. Вона базується на строгому підпорядкуванні ієрархії і страху покарання як основі контролю і не має стимулів до власної автономної активності. Авторитарний тип бюрократії, що спирається виключно на негативні санкції, виникає тоді, коли в бюрократичній організації у результаті різних дисфункцій покора перетворюється на самоціль, а влада узаконюється самим фактом перебування на посаді. У таких організаціях бюрократія існує як система знеособлених правил, сприяючи тим самим зменшенню напруги в роботі групи [11].

А. Гоулднер підкреслював, що в сучасних умовах веберівська модель раціональної бюрократії вимагає значної модернізації. Як і більшість вчених, що займалися дослідженням феномена

бюрократії в XX ст., не заперечуючи того, що бюрократія більш ефективна, ніж альтернативні форми організації, він акцентував увагу на її дисфункціональних наслідках.

Концепцію ефективного функціонування системи державного управління сформулювали Д. Осборн і Т. Геблер. Вони стверджують, що без ефективної держави цивілізоване суспільство не може функціонувати і що не люди в державних організаціях становлять проблему, а система, у якій вони діють. У їхніх роботах можна виділити такі принципи відновлення сучасних систем державного управління. На їхню думку, щоб стати «підприємцями» органи державного управління повинні:

- 1) розвивати конкуренцію між провайдерами суспільних послуг;
- 2) розширювати права громадян, передаючи контроль за діяльністю урядових закладів з рук чиновників-бюрократів безпосередньо громадам;
- 3) оцінювати роботу установ не за витратами, а за результатами;
- 4) управляти цілями, а не законами й правилами;
- 5) перетворювати клієнтів у вільних споживачів, надаючи їм вибір – між школами, на вчальними програмами й т.п., попереджати виникнення проблем;
- 6) заробляти більше, ніж витрачати;
- 7) децентралізувати управління, вносити в роботу дух співробітництва й взаємодопомоги, переходити від ієрархії до співробітництва, зрушення владних повноважень на нижні рівні організації;
- 8) віддавати перевагу ринковим механізмам перед бюрократичними;
- 9) зосереджуватися не стільки на наданні послуг, скільки на стимулюванні рішення виниклих у суспільстві проблем [12].

Органи управління повинні виступати в ролі каталізаторів, відокремлюючи функції надання послуг населенню від функцій забезпечення законності й дотримання правил.

Розглядаючи пострадянський бюрократичний апарат, вітчизняний дослідник В. Пугач дійшов висновку, що він, як і його попередники, «не дотягує» до бюрократії в класичному веберівському значенні цього слова, тому його варто характеризувати як «квазі-» (недо-) бюрократія. Пострадянська адміністративна система стала працювати ще гірше, що знизило рівень професіоналізму, колосально збільшило розмах корупції, що стало майже нормою поведінки. Припинив діяти колишній неформальний «кодекс адміністративної моралі», який стримував розгул бюрократичної безкарності – виник повний моральний вакуум або «свавілля». В. Пугач справедливо відзначає, що діяльність бюрократії підпорядковується потребам боротьби за політичну владу, вона втягується у політичне протистояння, в результаті чого відбувається неадекватне функціям та призначенню бюрократії розширення її меж повноважень, компетенції, сфери відповідальності й тим самим порушуються функціонально-рольові та статусні засади бюрократичної організації [13, с. 129-130]. Головною турботою такої бюрократії є забезпечення власних інтересів, розширення своєї зони впливу [13, с. 134]. На цей аспект із стурбованістю вказують А. Джеріпа [14], М. Карашук, М. Ліпін [15], Д. Ковалевська [16], О. Марко [17] та ін.

Значну увагу дослідженню бюрократії й бюрократизму приділяють західні й американські вчені, які прагнуть знайти відповіді на питання про сутність бюрократії та про її роль у сучасному процесі управління соціальними процесами, про умови й чинники раціональності її діяльності, про чинники, які призводять до ірраціональності функціонування бюрократії, та про особливості завдань бюрократії в демократичних суспільствах.

Висновки. Узагальнюючи найважливіші результати досліджень, треба зазначити, що дуже важливо й необхідно, щоб здійснювали управління й виробляли політичні рішення саме професіонали, які пов'язані не лише співробітництвом, взаємозалежністю, а й своєрідною бюрократичною корпоративністю. Необхідність бюрократії зумовлюється самою природою організації та управління соціальними процесами. Водночас домінуюча роль демократії, на думку О. Тоффлера, можлива лише в індустріальному суспільстві, де вона розробляє і втілює в життя стандартизовані рішення, що їх приймають у вищих ешелонах суспільної ієрархії.

У новій «суперіндустріальній цивілізації» (інформаційній цивілізації) функції бюрократії, за Тоффлером, будуть виконувати об'єднання, що створюватимуться лише на час розв'язання певних завдань, а централізована бюрократія повинна буде передати свої функції децентралізованим спільнотам. Формування бюрократії стало наслідком дедалі зростаючої політичної централізації суспільства, тоді як демократичний розвиток передбачає децентралізацію всього суспільного життя і, відповідно, втрату домінуючої ролі бюрократії [18, с. 134].

Політичні події останніх років все більше привертають увагу дослідників до нових реалій і процесів, у тому числі до такого соціального явища, як бюрократія й бюрократизм. Світовий досвід показує, що бюрократія є важливою ланкою системи управління соціальними процесами й потребує ґрунтовного аналізу політологів.

Бібліографічний список:

1. Батрименко О. В. Бюрократія в системі сучасної демократії : дис. ... / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка : спец. 23.00.02. Київ : [б. в.], 2013. 360 арк. На правах рукопису.
2. Гук О. Загрози і виклики українській державності в умовах глобалізації. *Ефективність державного управління* : зб. наук. пр. 2015. Вип. 42. С. 111–118.
3. Політологічний енциклопедичний словник / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; за ред.: Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
4. Кирилюк Ф. М., Батрименко О. В. Історія зарубіжних політичних вчень : навч.-метод. посіб. Київ : XXI століття : діалог культур, 2005. 254 с.
5. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В.І. Ярошевича. Київ: Знання України, 2005. 1200 с.
6. Маркс К. К критике гегелевской философии права / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения в 50 т. Изд. 2-е. М.: Гос. изд-во полит. л-ры, 1954. Т. 1. С. 219-368.
7. Вебер М. Типы господства. URL: http://www.e-reading.mobi/bookreader.php/10808/Weber_-_Tipy_gospodstva.html.
8. Михельс Р. Необходимость организации. *Диалог*. 1990. №3. С. 40-48.
9. УСЕ Універсальний словник енциклопедія / Гол ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. 3-тє вд., перроб., доп. Київ, 2003. 1414 с.
10. Dahrendorf R. Class and class conflict in industrial society. Stanford, CA: Stanford. University Press, 1959. 336 p.
11. Гелд Д. Демократія та глобальний устрій / відп. ред. О. Юдін ; пер.: О. Юдіна, О. Межевікіної. Київ : Port-Royal, 2005. 358 с.
12. Державне управління : філософські, світоглядні та методологічні проблеми : монографія / за ред.: В. М. Князева ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : Вид-во НАДУ : Міленіум, 2003. 320 с.
13. Пугач В. Г. Феномен бюрократії в трансформаційному суспільстві : дис. ... канд. політ. наук : спец.: 23.00.02 / Київ. нац. торгов.-екон. ун-т. Київ : [б. в.], 2006. 173 арк. На правах рукопису.
14. Джеріпа А. О. Владні протиріччя: конфлікт центральної та місцевої влади в Україні. *Політичне життя*. 2024. № 2. С. 19-30.
15. Карашук М. Г., Ліпін М. В. Дилеми влади і лідерства у плюралістичному світі. *Політологічний вісник*. Збірник наукових праць; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: Вадекс, 2024. Вип.92. С. 268-289.
16. Ковалевська Д. В. Взаємодія громадянського суспільства і держави в умовах деліберативної демократії: Україна та світові тенденції. *Політологічний вісник*. Збірник наукових праць; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ: Вадекс, 2023. Вип.91. С. 3520-363.
17. Марко О. В. Еволюція демократії під впливом цифрових технологій. *Держава і право*. Збірник наукових праць. *Юридичні і політичні науки*. Випуск 94 / Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2023. С. 261-271.
18. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила / пер. Наталка Бордукова. Харків : Акта, 2007. 688 с.

References:

1. Batrymenko O. V. (2013). Biurokratija v systemi suchasnoi demokratii : dys. ... / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka : spets. 23.00.02. Kyiv : [b. v.],. 360 ark. Na pravakh rukopysu.
2. Huk O. (2015). Zahrozy i vyklyky ukrainskii derzhavnosti v umovakh hlobalizatsii. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia* : zb. nauk. pr. Vyp. 42. S. 111–118.
3. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk (2004). / Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho ; za red.: Yu. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V P. Horbatenka. 2-he vyd., dop. i pererob. Kyiv : Heneza, 736 s.
4. Kyryliuk F. M., Batrymenko O. V. (2005). Istoriia zarubizhnykh politychnykh vchen : navch.-metod. posib. Kyiv : XXI stolittia : dialoh kultur, 254 s.
5. Istoriia filosofii. Slovnyk (2005) / za zah. red. V.I. Yaroshevtisia. Kyiv: Znannia Ukrainy, 1200 s.
6. Marks K. (1954). K krytyke hehelevskoy fylosofiy prava / K. Marks, F. Enhels. Sochyneniya v 50 t. Yzd. 2-e. M.: Hos. yzd-vo polyt. l. T. 1. S. 219-368.
7. Veber M. Tury hospodstva. URL: http://www.e-reading.mobi/bookreader.php/10808/Weber_-_Tipy_gospodstva.html.
8. Mykhels R. (1990). Neobkhodymost orhanyzatsyy. *Dyaloh*. №3. S. 40-48.

9. USE Universalnyi slovnyk entsyklopediia (2003). / Hol red. rady chl.-kor. NANU M. Popovych. 3-tie vd., perrob., dop..Kyiv,1414 s.
10. Dahrendorf R. (1959). Class and class conflict in industrial society. Stanford, CA: Stanford. University Press, 336 p.
11. Held D. (2005). Demokraciia ta hlobalnyi ustroi / vidp. red. O. Yudin ; per.: O. Yudina, O. Mezhevikinoi. Kyiv : Port-Royal, 358 s.
12. Derzhavne upravlinnia : filosofski, svitohliadni ta metodolohichni problemy : monohrafiia (2003). / za red.: V. M. Kniazieva ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. Kyiv : Vyd-vo NADU : Milenium, 320 s.
13. Puhach V. H. Fenomen biurokratii v transformatsiinomu suspilstvi : dys. ... kand. polit. nauk : spets.: 23.00.02 / Kyiv. nats. torhov.-ekon. un-t. Kyiv : [b. v.], 2006. 173 ark. Na pravakh rukopysu.
14. Dzheripa A. O. (2024). Vladni protyrychchia: konflikt tsentralnoi ta mistsevoi vlady v Ukraini. *Politychne zhyttia*.№ 2.S. 19-30.
15. Karashchuk M. H., Lipin M. V. (2024). Dylemy vlady i liderstva u pliaralystychnomu sviti. *Politolohichni visnyk*. Zbirnyk naukovykh prats; Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv: Vadeks. Vyp. 92. S. 268-289.
16. Kovalevska D. V. (2023). Vzaiemodiiia hromadianskoho suspilstva i derzhavy v umovakh deliberatyvnoi demokracii: Ukraina ta svitovi tendentsii. *Politolohichni visnyk*. Zbirnyk naukovykh prats; Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv: Vadeks., Vyp.91. S. 3520-363.
17. Marko O. V. Evoliutsiia demokracii pid vplyvom tsyfrovyykh tekhnolohii. *Derzhava i pravo. Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. Vypusk 94 / In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2023. S. 261-271.
18. Toffler E. (2007). Nova paradyhma vlady. Znannia, bahatstvo y syla / per. Natalka Bordukova. Kharkiv : Akta., 688 s.

Perpelytsia N. The concept of “bureaucracy”, its essence, evolution and interpretation

The article analyzes the evolution and essence of the concept of “bureaucracy” as a specific form of social organization and relations in a society in which the centers of executive power are practically independent of the majority of its members. It is noted that bureaucracy is an integral institution of public administration. The author determines that the essence of bureaucracy, its role and importance for society and the State are revealed through its functions. The main function of bureaucracy is administration, since the emergence of bureaucracy is associated with ensuring the functioning of the State. Bureaucracy performs a service function, as it ensures the provision of public services to the population. The effectiveness of the control function requires impartiality and independence of the bureaucracy from business and politics. It is found that the concepts and theories of bureaucracy can be conditionally divided into two groups: in one group, bureaucracy is idealized, and in the other group, it is criticized and considered as a negative phenomenon of modern politics. It is noted that a common characteristic of all concepts of bureaucracy is its interpretation as a fundamental principle of social order, which is the defining principle of the exercise of power in society and the State as a whole, through the organization of a centralized management system institutionally separated from society. By systematizing the concepts and scientific works of recognized scholars, the following common features of bureaucracy are summarized: it performs management functions and arose in the division of labor between those who manage and those who are managed; the growth of organizations leads to the emergence of managers and leads to the oligarchization of organizations; bureaucracy acquires a special role due to special education, managerial knowledge and can use the position for its own purposes; bureaucracy is inherent in any society.

Keywords *bureaucracy, management, administration, centralization, oligarchization, democratization.*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.3

УДК 504.38.008.1:32(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0211-248X>*Батрименко О. В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3131-1533>*Ткач О. І., Київський національний університет імені Тараса Шевченка***КОЛЕКТИВНА ПСИХОЛОГІЧНА ПРИЧЕТНІСТЬ ЯК СТРАТЕГІЯ БЮРОКРАТІЇ
У ВЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ У ФОРМУВАННІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Дослідження колективної психологічної причетності є актуальними. Це може сприяти політичному, соціально-психологічному мисленню та дослідженням, а також може підвищити внесок цієї галузі в розуміння міжгрупової політичної напруженості та конфліктів у різних контекстах, умовах у всьому світі. Це здійснюється в міждисциплінарних дослідженнях, частіше в соціальній та політичній психології. Метою статті є дослідження колективної психологічної причетності як стратегії бюрократії у взаємодії з громадянським суспільством у формуванні національної ідентичності. Проаналізована політико-філософська сутність феномена ідентичності людини як особистісного утворення з метою визначення системи цінностей, ідеалів. Обґрунтовано, що існує зв'язок колективної психологічної причетності з рівнем формування громадянської ідентичності, оскільки відчуття колективної психологічної причетності може сприяти міжнаціональній напруженості, посиленню зовнішньополітичних орієнтацій. Це актуально в тих країнах, в яких громадяни відчують загрозу території, демонструють рівень актуалізації колективного володіння країною, захищати національну ідентичність, мову, традиції. Національна і громадянська ідентичності визначають визнання власної належності до політичної нації, держави. Доведено, що феномен колективної психологічної причетності визначає ставлення до власної країни як фактор внутрішньогрупової згуртованості, єдності, зміцнення в міжнаціональному протистоянні, формується почуття безпеки щодо цілісності країни через сформовану громадянську ідентичність, формується повільніше, ніж національна. З'ясовано, що аналіз рівня колективної психологічної причетності має здійснюватися в межах територіальної спільноти, країни, наднаціональній політичній асоціації. Політичні лідери можуть використати теорію на власну користь через наративи, символи, політичну мову як засоби маніпулювання.

Ключові слова: *політика, психологічна власність, національна ідентичність, громадянська ідентичність, мотиви політики, методи вирішення конфліктів, міжнаціональні загрози, колективне почуття приналежності, пропаганда, міжнародний конфлікт, насильство, демократія*

Вступ. Вчені-правознавці та політичні філософи аналізували питання особистої власності [1, 2, 3], в науці з державного управління здійснюються емпіричні дослідження особистої психологічної власності [4], в соціології [5, 6], в політичній географії [7], в психології розвитку [8], та соціальній психології [9]. Однак концепція колективної психологічної власності значною мірою ігнорувалась, хоча психологічна власність проявляється не тільки на особистому рівні, а й на колективному рівні («нашому») [10, 11].

Концепція колективної психологічної власності відрізняється від суспільної власності, за якою об'єкти, ресурси та місця є доступними для використання всіма, наприклад парк або ділянка землі, відкрита для всіх для занять спортом або відпочинок. Колективна психологічна власність передбачає певну групу, співтовариство, яке має передбачуване право визначати яким чином використовуватиметься об'єкт власності, хто може її використати. Це варіант особистої психологічної

власності на колективному рівні, за якого окрема людина сприймається як така, що має право вирішувати, як використовувати те, що належить.

Метою статті є дослідження колективної психологічної власності як стратегії бюрократії у взаємодії з громадянським суспільством у формуванні національної ідентичності через розвиток соціально-психологічної теорії та досліджень міжгрупових відносин шляхом обговорення колективної психологічної власності як важливого, але значною мірою недослідженого чинника міжгрупової динаміки. Щоб довести свою думку, розкриємо концепцію колективної психологічної власності, спираючись на теорії та дослідження з різних дисциплін, права, філософії, психології, соціології та політичної теорії.

Методи дослідження. Для реалізації визначеної мети та вирішення поставлених задач були застосовані різноманітні наукові методи, включаючи як загальнонаукові, так і спеціальні. Серед них: системний, компаративний, структурно-функціональний, історичний, соціологічний, герменевтичний. Системний метод було використано для аналізу соціально-психологічної теорії та досліджень міжгрупових відносин і теоретичного узагальнення її механізмів. Компаративний метод було застосовано для порівняльного аналізу моделей відносин бюрократії та громадянського суспільства у формуванні національної ідентичності. За допомогою структурно-функціонального методу було виявлено ключові елементи колективної психологічної причетності як стратегії бюрократії та громадянського суспільства та диференційовано його функції. Історичний метод допоміг прослідкувати історичний розвиток та зміни в підходах до владних механізмів демократії і комунікації громадянського суспільства з державою через колективну психологічну причетність як стратегію бюрократії. Соціологічний метод використовувався для обґрунтування соціальної причинності соціально-політичних феноменів, зокрема впливу політичної культури та поведінки на якісні характеристики механізмів у реалізації впливу бюрократії та громадянського суспільства на державу через колективну психологічну причетність як стратегію бюрократії.

Том Нійс, Борха Мартинович, Майкель Веркуйтен, Костянтин Седікідес розробили концептуалізацію, здійснили обробку даних, формальний аналіз дослідження, методологію проблеми «Колективна психологічна власність та виключне право визначення» у виданні „The Philosophical Quarterly”. Ці проблеми аналізуються у виданнях: „European Journal of Social Psychology”, „The Philosophical Quarterly”.

Аналіз публікацій за темою дослідження. Мартинович Б. (2016 р.) проаналізував розуміння міжгрупових територіальних суперечок: історичні претензії на володіння та легітимність вимог чужої групи, що сприймається [12]. Доповідь представлена на конференції Міжнародного товариства політичної психології у Польщі; Мартинович Б., Веркуйтен М. (2013) проаналізували проблему «якщо ми перші, тому визначаємо правила гри» [23]. Наприклад, Брюер М. написав (1991) про соціальне Я: Бути однаковим та відрізнитися одночасно, проаналізували національну ідентифікацію та міжгрупові відносини серед членів національної більшості та іммігрантів: попередні докази посередницької ролі психологічної власності [13].

Кельман ХК (2001) проаналізував роль національної ідентичності у вирішенні конфліктів: досвід ізраїльсько-палестинських семінарів щодо вирішення проблем [17].

У праці Ешмор Р.Д., Джусим Л., Уайлдер Д. (ред.), „Соціальна ідентичність, міжгрупові конфлікти та вирішення конфліктів” (С. 187-212). Оксфорд, Великобританія: Видавництво Оксфордського університету.

Мартинович Б., Веркуйтен М., Джеттен Дж. (2016). В статті „Хто прибув першим? Зв’язок між претензіями на автохтонність та неприйняттям чужої групи” [19]; МакЕндрю Ф.Т (1993) проаналізував екологічну психологію. Росс Х., Конант К., Вікар М. (2011) проаналізували право власності та вирішення соціальних конфліктів.

Шіперс П., Гейсбертс М., Кондерс М. (2002) проанализували етнічну винятковість у країнах. Суспільна протидія цивільним правам легальних мігрантів як у відповідь гадану етнічну загрозу [21].

Снейр Ф. (1972) визначив концепцію власності у Американському філософському щоквартальному журналі. Баар М., Рітвовой А.Д. (2006) проаналізували трансильванський Вавилон: переговори про національну ідентичність через мову на спірній території у виданні „Мова і комунікація” [22].

Бранскомб Н.Р., Еллемерс Н., Спірс Р., Дусьє Б. (1999) проаналізували контекст и зміст загрози соціальної ідентичності [24].

Відбуваються теоретичні дискусії стосовно самого поняття національної ідентичності, що триває між промордіалістами, конструктивістами та інструменталістами.

Результати дослідження. Завдання сформувані у громадян України особистісну і колективну українську національну і громадянську ідентичність набуло актуальності в умовах широкомасштабної агресії РФ проти України. Національну ідентичність визначають як усвідомлення належності до нації. Громадянська ідентичність як усвідомлення громадянином політико-правового зв'язку з державою. Ідентичність виражає ідею постійності, тотожності, самосвідомості, теорію колективної психологічної власності. Ідентичність формується як сукупність ідентифікацій, усвідомлює якості, індивідуальні особливості, моделі поведінки, унікальний образ, ідентичність потрібна для єдності, дає самоповагу, здатність переживати зміни, сприймати кордони інших людей. Колективна ідентичність є видом ідентичності, який спирається на ідею про єдність з іншими, з групою людей, які мають спільні характеристики. Самоідентифікація є усвідомленням людиною приналежності до конкретної групи, спільноти, категорії. Національна ідентичність спирається на теорію колективної психологічної власності. За критерієм змісту виокремлюють види: ролева, корпоративна, політична, культурна, етнічна (процес усвідомлення приналежності до етнічної спільноти), історична, національна (відрізняється від етнічної тим, що передбачає наявність ментальної установки, відчуття до великого політичного утворення, держави), громадянська, патріотична, територіальна, цивілізаційна (усвідомлення культурно-історичної спільності цілого народу або групи близьких народів. Саме відчуття цілості як цілого (з традиціями, культурою, мовою визначає і теорія колективної психологічної власності).

У системі ідентичностей є три складові: прийняття специфічних елементів (вірування, цінності, очікування). Вони утворюють колективну ідентичність. По-друге, розвиток орієнтації нації, самовизначення себе як члена цієї нації. Національну ідентичність розуміємо як персональну ідентичність або відчуття належності до держави чи нації. Це є сенсом нації як цілісного цілого, який представлений традиціями, культурою, мовою.

У той час як чимала кількість політичних, соціально-психологічних досліджень вивчали вплив соціальної категоризації та колективної ідентичності («ми») на внутрішню та позагрупову групу, мало досліджень вивчали природу та значущість колективної психологічної власності («наше») для міжгрупових відносин. Розглянемо аргументи на користь розгляду колективної психологічної власності як важливого джерела міжгрупової напруженості. Дослідники визначають колективну психологічну власність у зв'язку з психологією власності, поведінкою, що маркує, міжгруповими загрозами, винятком з чужої групи і внутрішньогруповою відповідальністю. Дослідники визначили, що соціально-психологічні процеси, що обговорюються, застосовні до ряду об'єктів власності (територія, будівлі, культурні артефакти) та різних міжгрупових умов, включаючи міжнародний, національний і локальний контекст, а також в організаціях і спільнотах.

Розглянуто три важливі принципи, які використовують, щоб зробити висновок про колективну психологічну власність. Потім слід обговорення видів поведінки, яких люди вдаються, щоб повідомити, що щось «наше». Визначено, що можливість та страх втрати контролю та позбавлення власності невіддільні від власності. цей конкретний тип загроз відрізняється від реалістичних та символічних загроз, які зазвичай вивчаються у дослідженнях міжгрупових відносин (Stephan & Stephan, 2000). Розглянуто причетність щодо внутрішньогрупової відповідальності та співробітництва, щоб показати, що почуття колективної причетності дає внутрішньогрупові переваги. Визначено напрями теоретичного, емпіричного розвитку, сподіваючись стимулювати систематичні дослідження принципів, причин міжгрупових наслідків колективної психологічної причетності.

Психологічна причетність має на увазі суб'єктивне почуття контролю та влади над речами. Це прив'язка до об'єкта, місця або ідеї, що сприймається як власна, навіть якщо людина не володіє чимось з юридичної точки зору. Почуття причетності має свої основи у психології [25, с.33]. розвивається дуже рано у житті і, ймовірно, має коріння в еволюційній історії, що ілюструється територіальним інстинктом, який зустрічається у багатьох видів [26, с.355]. Діти у віці двох років розуміють, що щось є «моїм», а не «твоїм» [26, с.354], трирічні діти впізнають людину, яка контролює використання об'єкта як власника [27, с.874].

Особи як відчувають особисту колективну психологічну причетність, але й можуть сприймати щось як власність своєї групи. Коли люди мають почуття «нас», вони також може бути почуття «нашого», зване СРО (колективна психологічна власність). Вчені-організатори стверджують,

що члени команди в організації можуть сприймати свою команду як колективну власність на свою роботу, свій робочий простір та результати своєї роботи [4, с.219].

Ці уявлення стосуються питання «що ми контролюємо», яке відрізняється від питань групової ідентичності («хто ми») та групових ресурсів («що нам потрібно») [19, с.198]. Важливо відзначити, що люди також можуть сприймати колективну власність на країну [19, 20]. Хоча правові норми, що стосуються історичних прав суверенітету, часто є основою таких претензій на власність, уявлення про «нашу» країну можуть існувати незалежно від правових норм. Очікується, що ці сприйняття будуть відносно стабільними індивідуальними диспозиціями, оскільки деякі люди мають сильніші загальні тенденції до відчуття власності, ніж інші.

Зважаючи на те, що риторика причетності часто використовується правими політиками-популістами, СРО (колективна психологічна власність) може допомогти пояснити привабливість правих популістських послань.

СРО можна використовувати для визначення групових ієрархій, не порушуючи моральних питань, оскільки право власності передбачає узгоджене розуміння того, як визначати права. Загальні уявлення як про особисті, так і про групові права пов'язані з більш негативним ставленням до чужої групи, оскільки вони мають на увазі прийнятні відмінності між окремими людьми та групами. Таким чином, праві популісти можуть використовувати риторику СРО і її виняткове право на визначення в якості основи для протистояння іммігрантам.

Отже, автори припустили, що СРО (колективна психологічна причетність) пов'язана з негативним ставленням до іммігрантських меншин і європейської інтеграції і що сприймається виняткове право на визначення опосередковує ці асоціації.

Ключовим елементом причетності є створення, передача і підтримання того, що знаходиться у власності [32, с.593]. Для цього необхідно виключати інших та вживати заходів, коли винятковість своїх прав не гарантована. Голосування також пояснюється негативним ставленням до європейської інтеграції, зокрема, стурбованістю витратами та вигодами інтеграції для працевлаштування, добробуту та свободи пересування.

Колективна психологічна причетність – це загальне основне переконання про те, що є «нашим», яке виражається в конкретніших установах, ідеологічна значущість яких варіюється в залежності від контексту і часу [23, с.639]. Це схоже на ідеологічні переконання, що впливають на певні відносини, і на націоналізм, що стимулює відносини чужих груп [35, с.330]. Більш того, ґрунтуючись на теорії виборчої поведінки, Кемпбелл, Стинберген стверджують, що люди голосують, керуючись своїми переконаннями та настановами [36, с.29], почуття групової загрози рухає, а не є результатом правих дій як популістське голосування. Однак слід визнати, що наші дослідження не дозволяють дійти висновків про причинно-наслідковий зв'язок, і тому ми не можемо виключити можливість двонаправлених асоціацій.

Костянтин Седікідес визначив потенційні труднощі. Вони досліджували, чи пояснюються ці негативні установки (і наступні наслідки) колективна психологічна причетність крім інших відповідних конструкцій. Виняткове право на визначення дає почуття контролю, яке є основною потребою, яка задовольняється власністю.

Автори продемонстрували, що виключне право на визначення частково відповідальне за антиіммігрантські та антиєвропейські погляди та поведінку. Вони виявили кореляцію між колективною психологічною власністю (СРО) і винятковим правом визначення в обох дослідженнях, а також непрямий вплив колективної психологічної причетності (СРО) через виключне право на визначення в дослідженні. Ці результати узгоджуються з тим, що виключне право на визначення є основним аспектом власності. Кореляції підвищують ймовірність розрізності конструкцій. Однак, хоча часто існує тісний психологічний зв'язок між сприйнятим правом власності і винятковим правом визначення, право власності включає різні інші права (право на використання і передачу), і люди з почуттям колективної психологічної власності можуть також надавати іншим право (спільне) визначення. Крім того, зв'язок між СРО (колективна психологічна причетність) і правами на визначення відрізнялася, зв'язок, ймовірно, пов'язаний з конкретним національним контекстом. Автори аналізували дебати з приводу Брекситу, в ході яких риторика власності та права на визначення були дуже помітними у британських ЗМІ.

Том Нійс досліджував, чи схильні ті, хто орієнтований на правих політичних поглядів, з більшою ймовірністю трансформувати колективну психологічну причетність (СРО) в антиіммігрантські та антиєвропейські настрої, припускаючи, що у них менше проблем з нерівністю і вони цінують

статус-кво більше, ніж ті, хто орієнтований на ліві політичні погляди. У голландській вибірці Дослідження визначило право та виняткове ставлення до іммігрантських меншин мали позитивний зв'язок для учасників на обох кінцях політичного спектру, але, як і очікувалося, цей зв'язок був сильнішим серед представників правого спрямування. Однак зв'язок між правом та негативним ставленням до європейської інтеграції не залежав від політичної ідеології.

Ця картина результатів була зворотною серед британських учасників дослідження. Праві та ліві британці з однаковою ймовірністю трансформували колективну психологічну причетність (CPO) у негативне ставлення до іммігрантських меншин. Це можна пояснити висновком про те, що політична орієнтація не пов'язана з ставленням іммігрантських меншин, що узгоджується з результатами фокус-груп про те, що ліві та праві британці не мають помітних імміграційних позицій. На відміну від цього і від того, що очікували, особливо для лівих, CPO був пов'язаний з протидією європейській інтеграції, з голосуванням за «вихід» на референдумі. Праві, можливо, вже були категорично проти європейської інтеграції, оскільки на їхнє ставлення не впливали індивідуальні відмінності у переконаннях щодо власності. Навпаки, ліві можуть бути більш проєвропейськими, але якщо вони підтримають колективну психологічну причетність (CPO), вони можуть повернутися проти ЄС. Щодо євроскептичних настроїв серед британських учасників припускають такий ефект стелі. Таким чином, з погляду правого політика-популіста, представники правого спрямування, можливо, вже приєдналися до нього, тоді як ліві можуть бути мобілізовані, щоб погодитися з його чи його антиєвропейським порядком денним. Табір прихильників виходу з ЄС у дебатах з Брекситу – в основному очолюваний Партією незалежності Сполученого Королівства – міг би прийняти ефективну стратегію використання риторики власності для перемоги над лівими виборцями, що сумніваються, що має вирішальне значення на референдумі за правилом більшості. У цьому напрямі дослідження показали, що ліві новозеландці сильніше виступали проти бікультурної політики, коли читали політичну промову, у якій історична несправедливість заперечувалася, тоді як правих новозеландців така ідея не цікавила. Можуть бути й інші причини, чому роль політичної орієнтації була непослідовною у наших дослідженнях. Значення вимірювання лівих-правих може відрізнятись в різних країнах, хоча і не так сильно в усталених ліберальних демократіях, таких як Нідерланди та Британія. Крім того, ставлення до конкретної проблеми, що ґрунтується на основних політичних орієнтаціях, відрізняється за своєю ідеологічною значимістю залежно від простору та часу.

Важливість CPO (колективна психологічна причетність) у поясненні виняткового відношення була сильною в різних культурних контекстах. Наше дослідження не дозволяло безпосередньо протестувати різницю між країнами, але британські учасники, схоже, більше дотримувалися CPO (колективна психологічна причетність) і особливо виняткового права на визначення, ніж голландські учасники. Це може бути пов'язано з культурними та історичними причинами, але це також може бути пов'язане з розпалованою власністю кампанією «Вихід» у британських ЗМІ або надмірним представництвом голландських учасників з вищою освітою. Дослідження, що порівнює репрезентативні вибірки з декількох країн і використовує лонгitudний дизайн, могло б дати більш глибоке розуміння відмінностей між країнами, а також тимчасових коливань CPO (колективна психологічна власність).

Прихильність до суверенітету була сильним предиктором ставлення до європейської інтеграції та голосування по Брекситу. Причина в тому, що питання суверенітету викликали ставлення до ЄС та Брекситу. У матеріалах прямо згадувалися «міжнародні організації» та «міжнародні правила та положення», і вони були представлені після питань про ЄС та Брексит, таким чином, піддаючись впливу порядку чи рамок. Є ще одна причина. Ідея про те, що національні уряди повинні вирішувати, що добре для суспільства, що є найважливішою характеристикою суверенітету, можливо, не було достатньо підкреслено у заходах суверенітету. Такий акцент міг би зменшити суперечність між суверенітетом та власністю.

Дослідження Костянтина Седікідеса має низку обмежень. По-перше, CPO (колективна психологічна причетність) може сприяти формуванню виняткового ставлення, але також може використовуватися для виправдання негативного ставлення до іммігрантів, ЄС та голосування з Брекситу. Таким чином, кампанія за вихід з ЄС, підживлювана власністю, могла підвищити ймовірність того, що виборці Брекситу використовували CPO (колективна психологічна причетність) для виправдання свого голосування.

Натомість результати підтверджують теоретично правдоподібний і важливий напрямок впливу, який також підкріплюється експериментальними роботами. Наприклад, експерименти з ефектом

володіння та ефектом простого володіння показали, що право власності впливає на цінність об'єкта. Хоча власністю країни маніпулювати важче, маніпулювання риторикою власності у політичній промові може сприяти встановленню причинно-наслідкового зв'язку. Більше того, поздовжні дослідження могли б вивчити зв'язок між цими конструкціями в часі.

По-друге, автори припускали, що складні соціальні та політичні явища, такі як голосування по Брекситу, можна пояснити в першу чергу колективну психологічну причетність (CPO). Натомість ми стверджуємо, що CPO (колективна психологічна причетність) є одним з декількох ключових факторів, які, ймовірно, допомогли табору «виходу» отримати більшість голосів. Результати свідчили, що колективна психологічна причетність (CPO) є важливим предиктором голосування з Брекситу, ніж національна ідентифікація і прихильність до місця, але не настільки важливим, як відданість суверенітету.

По-третє, автори зосередилися на виключних наслідках CPO (колективна психологічна причетності). Подальші дослідження могли б розглянути його інклюзивну сторону. Почуття власності може бути спільним, що може зміцнити віру в те, що країна належить «усім нам» і що ми несемо колективну відповідальність за те, як вона функціонує. CPO (колективна психологічна причетність) може супроводжуватися почуттям відповідальності що переростає у позитивні внутрішньогрупові наслідки, такі як готовність бути політично активними, волонтерами і робити внесок у життя суспільства в цілому [23, с.645].

Згідно з моделлю мотивованого соціального пізнання, ліві та праві індивіди різняться з точки зору їхнього ставлення до двох областей: традицій (проти змін) і рівності (проти змін). Домінування). Праві політичні діячі підтримують традиціоналізм та конформізм, виправдовуючи при цьому нерівність між окремими людьми та групами. Навпаки, ліва орієнтація пов'язана з відкритістю до досвіду, а також перевагою більшої рівності та зменшення групового домінування. Враховуючи, що у представників правих поглядів зазвичай менше проблем з нерівністю і вони цінують статус-кво, вони, швидше за все, переведуть схвалення власності та її виключне право на визначення. Дослідники довели, що право на визначення пов'язане з негативним ставленням до іммігрантських меншин та європейської інтеграції серед правих..

Висновки. Обгрунтовано, що існує зв'язок колективної психологічної причетності з рівнем формування громадянської ідентичності, оскільки відчуття колективної психологічної причетності може сприяти міжнародній напруженості, посиленню зовнішньополітичних орієнтацій. Це актуально в тих країнах, в яких громадяни відчувають загрозу території, демонструють рівень актуалізації колективного володіння країною, захищати національну ідентичність, мову, традиції. Національна і громадянська ідентичності визначають визнання власної належності до політичної нації, держави.

Доведено, що феномен колективної психологічної причетності визначає ставлення до власної країни як фактор внутрішньогрупової згуртованості, єдності, зміцнення в міжнародному протистоянні, формується почуття безпеки щодо цілісності країни через сформовану громадянську ідентичність, формується повільніше, ніж національна.

З'ясовано, що аналіз рівня колективної психологічної причетності має здійснюватися в межах територіальної спільноти, країни, наднаціональної політичній асоціації. Політичні лідери можуть використати теорію на власну користь через наративи, символи, політичну мову як засоби маніпулювання.

Бібліографічний список/References:

- 1 Avey J.B., Avolio B., Crossley C., Luthans F. (2009). Psychological ownership: Theoretical extensions, measurement, and relation to work outcomes. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 173–191.
2. Merrill T. W. (1998). Property and the right to exclude. *Nebraska Law Review*, 77, 730–755.
3. Ross H., Friedman O., Field A. (2015). Toddlers assert and acknowledge ownership rights. *Social Development*, 24, 341–356.
4. Pierce J. L., Jussila I. (2011). Psychological ownership and the organizational context: Theory, research evidence, and application. Northampton, MA: Edward Elgar.
5. Carruthers B. G., Ariovich L. (2004). The sociology of property rights. *Annual Review of Sociology*, 30, 23–46.
6. Lyman S. M., Scott M. B. (1967). Territoriality: A neglected sociological dimension. *Social Problems*, 15, 236–249.
7. Murphy A. B. (2002). National claims to territory in the modern state system: Geographical considerations. *Geopolitics*, 7, 193–214.

8. Nancekivell S. E., Van de Vondervoort J. W., Friedman O. (2013). Young children's understanding of ownership. *Child Development Perspectives*, 7, 243–247.
9. Beggan J. K., Brown E. M. (1994). Association as a psychological justification for ownership. *Journal of Social Psychology*, 128, 365–380.
10. Furby L. (1980). Collective possession and ownership: A study of its judged feasibility and desirability. *Social Behavior and Personality*, 8, 165–184.
11. Pierce J. L., Jussila I. (2011). Psychological ownership and the organizational context: Theory, research evidence, and application. Northampton, MA: Edward Elgar.
12. Martinovic B., Bobowik M., Hatibovic F., Verkuyten M. (2016, July 15). Understanding intergroup territorial disputes: Historical ownership claims and perceived legitimacy of out-group's demand. Paper presented at the International Society for Political Psychology Conference, Warsaw, Poland.
13. Brewer M. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17, 475–482.
14. Verkuyten M., Sierksma J., Martinovic B. (2015). First arrival and collective land ownership: How children reason about who owns the land. *Social Development*, 24, 868–882.
15. Verkuyten M., Sierksma J., Thijs J. (2015). First arrival and owning the land: How children reason about ownership of territory. *Journal of Environmental Psychology*, 41, 58–64.
16. Toft M. D. (2014). Territory and war. *Journal of Peace Research*, 51, 185–198.
17. Kelman H. C. (2001). The role of national identity in conflict resolution: Experiences from Israeli-Palestinian problem-solving workshops. In Ashmore R. D., Jussim L., Wilder D. (Eds.), *Social identity, intergroup conflict, and conflict resolution* (pp. 187–212). Oxford, UK: Oxford University Press.
18. Isaksen K. J., Roper S. (2012). The commodification of self-esteem: Branding and British teenagers. *Psychology and Marketing*, 29, 117–135.
19. Martinovic B., Verkuyten M., Jetten J. (2016). Who arrived first? The relationship between autochthony claims and out-group rejection. Utrecht, the Netherlands: Utrecht.
20. Brylka A., Mähönen T. A., Jasinskaja-Lahti I. (2015). National identification and intergroup attitudes among members of the national majority and immigrants: Preliminary evidence for the mediational role of psychological ownership of a country. *Journal of Social and Political Psychology*, 3, 24–45.
21. Scheepers P., Gijsberts M., Coenders M. (2002). Ethnic exclusionism in European countries. Public opposition to civil rights for legal migrants as a response to perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 18, 17–34.
22. Baár M., Ritivoi A. D. (2006). The Transylvanian Babel: Negotiating national identity through language in a disputed territory. *Language & Communication*, 26, 203–217.
23. Martinovic B., Verkuyten M. (2013). "We were here first, so we determine the rules of the game": Autochthony and prejudice toward outgroups. *European Journal of Social Psychology*, 43, 637–647.
24. Branscombe N.R., Ellemers N., Spears R., Doosje B. (1999). The context and content of social identity threat. In Ellemers N., Spears R., Doosje B. (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 35–58). Oxford, United Kingdom: Blackwell.
25. Rochat P. (2014). *Origins of possession: Owning and sharing in development*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 217 p.
26. Ross H., Friedman O., Field A. (2015). Toddlers assert and acknowledge ownership rights. *Social Development*, 24, 341–356.
27. Neary K. R., Friedman O., Burnstein C. L. (2009). Preschoolers infer ownership from "control of permission. *Developmental Psychology*, 45, 873–876.
28. Snare F. (1972). The concept of property. *American Philosophical Quarterly*, 9, 200–206.
29. Warnke Kaja, Borja Martinovi, Nimrod Rosler. (2023) Territorial ownership perceptions and reconciliation in the Israeli–Palestinian conflict: A person-centred approach. *European Journal of Social Psychology*. 8, 199. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2993>
30. Albertazzi, D., & McDonnell, D. (2007). *Twenty-first century populism: The spectre of Western European democracy*. New York, NY: Springer.
31. Føllesdal, A. (1998). Survey article: Subsidiarity. *Journal of Political Philosophy*, 6, 190–218.
32. Brown, G., Lawrence, T. B., & Robinson, S. L. (2005). Territoriality in organizations. *The Academy of Management Review*, 30, 577–594.
33. Andreouli, E., & Nicholson, C. (2018). Brexit and everyday politics: An analysis of focus-group data on the EU referendum. *Political Psychology*, 39, 1323–1338.
34. Goodwin, M., & Milazzo, C. (2017). Taking back control? Investigating the role of immigration in the 2016 vote for Brexit. *The British Journal of Politics and International Relations*, 19, 450–464.
35. Wagner, U., Becker, J. C., Christ, O., Pettigrew, T. F., & Schmidt, P. (2010). A longitudinal test of the relation between German nationalism, patriotism, and outgroup derogation. *European Sociological Review*, 28, 319–332.
36. Steenbergen, M. R. (2010). The new political psychology of voting. In T. Faas K. Arzheimer & S. Roßteutscher (Eds.), *Information–Wahrnehmung–Emotion* (pp. 13–31). Wiesbaden, Germany: Springer.

Batrymenko O., Tkach O. Collective psychological involvement as a strategy of bureaucracy in interaction with civil society in the formation of national identity

In our opinion, systematic attention to issues of collective psychological involvement is important and promising. It can contribute to political, socio-psychological thinking and research, and can enhance the field's contribution to the understanding of intergroup political tensions and conflicts in different contexts and settings around the world. This is done in interdisciplinary studies, more often in social and political psychology. The psychological and philosophical essence of the phenomenon of human identity is analyzed. The importance of identity as a personal formation that allows a person to form himself in all the wealth of relations with the surrounding world and to determine a system of values, ideals, life plans and landmarks is determined. The purpose of the article is the study of collective psychological ownership as a strategy of the bureaucracy in interaction with civil society in the formation of national identity. It is substantiated that there is a connection between collective psychological involvement and the level of civic identity formation, since the feeling of collective psychological involvement can contribute to international tension and strengthening of foreign policy orientations. This is relevant in those countries in which citizens feel threatened by the territory, demonstrate the level of actualization of collective ownership of the country, protect national identity, language, and traditions. National and civil identities determine the recognition of one's belonging to a political nation, state. It has been proven that the phenomenon of collective psychological involvement determines the attitude towards one's own country as a factor of intragroup cohesion, unity, strengthening in inter-ethnic confrontation, a sense of security regarding the integrity of the country is formed through the formed civic identity, which is formed more slowly than the national one. It was found that the analysis of the level of collective psychological involvement should be carried out within the territorial community, country, supranational political association. Political leaders can use the theory to their advantage through narratives, symbols, political language as tools of manipulation.

Keywords: *politics, psychological ownership, national identity, civic identity, motives of politics, conflict resolution methods, transnational threats, collective sense of belonging, propaganda, international conflict, violence, democracy*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.4

УДК 321:351]:316.77

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-5647-7869>

Булгаков Д. О., Донецький національний університет імені Василя Стуса

КОМУНІКАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВЛАДИ

У статті досліджується комунікаційна діяльність органів влади в контексті розвитку інформаційного суспільства. Підкреслюється, що в сучасних умовах інформація і знання стають ключовими ресурсами, що визначають соціально-економічний, технологічний та культурний розвиток суспільства. Аналізується вплив ефективної політичної комунікації на демократизацію владних відносин, її роль у подоланні соціальних суперечностей і відчуження громадян від влади. Обговорюються проблеми, які заважають політичній комунікації ефективно виконувати свою роль, такі як бюрократизм, корупція, маніпуляції громадською думкою та низький професіоналізм чиновників. Автор також розглядає теоретичні підходи до формування комунікаційної політики, зокрема теорії інформаційного суспільства та комунікативної теорії влади. Особлива увага приділяється цифровізації комунікаційних процесів, впровадженню електронного уряду та розвитку соціальних мереж як інструментів комунікації органів влади. Аналізується значення інформаційної безпеки, свободи преси, цензури, а також роль соціальних медіа та нових інформаційно-комунікаційних технологій у сучасному демократичному суспільстві. Окремо наголошується на важливості конструктивного діалогу між владою та суспільством, необхідності розвитку нових навичок та компетенцій державних службовців, а також адаптації до змінних умов інформаційного середовища. Розглядаються бар'єри комунікації, такі як: мовні відмінності, перенавантаженість інформацією та відсутність зворотного зв'язку, а також пропонуються шляхи їх подолання. Отже, стаття робить висновок про необхідність стратегічного підходу до розвитку комунікаційної політики органів влади, яка повинна враховувати принципи інформаційного суспільства, забезпечувати сталість розвитку, а також підтримувати інноваційні процеси в усіх сферах суспільного життя.

Ключові слова: комунікаційна політика органів державної влади, преса, комунікаційні процеси, цензура, свобода преси, соціальні медіа, інформаційні війни, політична комунікація, пропаганда, громадянське суспільство, цифровізація, інтернет, культурні та соціальні виміри, демократія, авторитаризм, політичний контроль над ЗМІ, інформаційна безпека, медіаландшафт

Комунікаційна політика органів державної влади формується не у вакуумі, а в реальних умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства. Саме тому для розуміння основ управлінського проектування комунікаційної політики необхідно проаналізувати дві теорії, які найбільш успішно пояснюють взаємозв'язок та взаємозалежність інформаційного суспільства та політичної комунікації – а саме теорії інформаційного суспільства та комунікативної теорії влади. Питання поширення інформації має особливе значення для державного управління, одне з основних завдань якого полягає у побудові систем комунікації, що забезпечують конструктивний діалог владних структур та суспільства з метою надання легітимності та стабільності державному ладу.

Отже, актуальність теми дослідження можна пояснити зростанням ролі політико-комунікативних аспектів в діяльності органів державної влади в епоху постіндустріального суспільства, в якому посилюється потреба людей в інформації та комунікації, котрі виступають основною цінністю, стратегічними ресурсами та системо-утворюючими факторами соціально-політичної реальності.

Інформаційне суспільство та суспільство знань, мабуть, є найпоширенішими парадигмами соціальних змін у сучасному світі. Величезний пояснювальний потенціал цих концепцій пояснюється їхньою центральною орієнтацією на процеси технологічних трансформацій, що реально відбуваються сьогодні [1, с. 76].

У всіх розвинених країнах використання інформаційно-комунікаційних технологій набуває все більшого поширення як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях. Їх розвиток стимулюється, як правило, ідеєю розвитку електронного уряду, електронної демократії, інформаційної

відкритості та доступності знань. Теоретичні рамки осмислення інформаційного суспільства змінювалися протягом кількох десятиліть, рефлексивно підсумовуючи ключові параметри економічного, технологічного та соціального устрою, що склався на сьогоднішній день [3].

Американський дослідник Деніел Белл, який активно займався вивченням інформаційних та політичних процесів в суспільстві, серед головних вимог інформаційного суспільства виділяв доступ до інформації, вміння з нею працювати, а також захист інформації та інформаційну безпеку. Професіоналізм працівників, з погляду Деніела Белла, є основою їхнього статусного розвитку. На цій основі Д. Белл передбачав зростання попиту на кваліфіковані кадри з вищою освітою. Важливим атрибутом інформаційного суспільства Д. Белл називав експертну раду, до компетенції якої входили завдання напряму розвитку тієї чи іншої організації та розробка рекомендацій на базі авторитетних знань [15].

Багато вітчизняних дослідників інформаційного суспільства виділяють залучення людей до процесів управління, їх нематеріальну зацікавленість, а також потенцію до ризику. У контексті даних умов питання про ефективність поширення інформації та знання має найважливіше значення для державного управління, оскільки одне з основних завдань, які переслідує сучасна держава в умовах інформаційного суспільства чи прагнення до нього, полягає у побудові систем комунікації, що забезпечують діалог владних структур та суспільства з метою надання легітимності влади та стабільності суспільного розвитку [5, с. 25].

Відповідно до низки найважливіших міжнародних конвенцій, покладених в основу стратегічного розвитку багатьох країн (США, Франції, Фінляндії, Японії та ін.), повсюдна цифровізація інтеграції може і повинна розвиватися лише за умов грамотної та продуманої комунікаційної політики органів державної влади. Визнання формування суспільства знань та інформаційної економіки як суспільного інтересу, тобто інтересу, що поділяється різними соціальними групами, передбачає наявність певних характеристик комунікаційної системи, а саме, що регулятивне втручання держави, нагляд за комунікацією та її цілеспрямоване формування у тій чи іншій формі можливі та бажані [7, с. 36].

Громадський інтерес, як правило, розуміється як головний орієнтир для прийняття рішень політиками, а також як головний критерій, за яким оцінюється політика. Тому комунікаційна політика та її формування у суспільстві знань є стратегічний вибір держави у відповідь на нестабільність міжнародного середовища, виклики історичного розвитку та можливі технологічні, екологічні та соціальні загрози [6, с. 32].

Центральною особливістю сучасного інформаційного суспільства є трансформація сфери комунікацій, що є публічним простором когнітивного характеру, тобто простір, у якому свідомість людей отримує інформацію і формує свої погляди шляхом обробки сигналів від суспільства в цілому. Трансформація – основний постулат комунікаційної теорії влади, яка, на відміну від інших теорій політичної та соціальної комунікації, виходить із ухвалення інформаційного суспільства не як мети, а як даності – тобто об'єктивну реальність, у якій ми живемо вже сьогодні [15].

Дивлячись крізь призму комунікаційного впливу сучасне суспільство є соціальною структурою, яка заснована на мережах, керованих інформаційно-комунікаційними технологіями, заснованих на мікроелектроніці та цифрових комп'ютерних мережах, які генерують, обробляють і поширюють інформацію з урахуванням знань, накопичених різними індивідами і соціальними групами. Іншими словами, у той час як міжособистісне спілкування – це особисті відносини, які формуються суб'єктами взаємодії, системи медіакомунікацій задають відносини між інститутами та організаціями суспільства та індивідами як колективним одержувачем інформації, навіть якщо зрештою інформація обробляється кожною людиною відповідно до її особистих характеристик. Тому структура та динаміка такої комунікації важливі для формування свідомості та думки як джерела прийняття політичних рішень.

Незважаючи на те, що електронний уряд має вже досить довгу і успішну історію розвитку, його стандартні технології (сайти органів влади, електронні приймальні) не мають достатньої мобільності та респонсивності. Тому розповсюдження так званої самоспрямованої масової комунікації: соціальних мереж, блогів, відеоблогів, мікроблогів, потокової передачі даних та інших інтерактивних форм комп'ютерного зв'язку набуває такого активного поширення в тому числі й у роботі органів державного управління. Завдяки своїм технічним особливостям соціальні мережі та блоги стають зручними комунікативними інструментами, в яких може брати участь багато комунікаційних агентів одночасно. Використання цих нових інструментів комунікаційної політики дозволяє здійснити комунікації в реальному часі без істотних витрат на відправлення, доставку та отримання повідомлення [2, с. 39].

Самоспрямована масова комунікація є масовою комунікацією, тому що вона поширюється через інтернет і потенційно може досягати всієї планети. У той же час вона є самоспрямованою, оскільки найчастіше ініціюється окремими особами або групами осіб самостійно, в обхід конгломератів медійного бізнесу та менших агентів медійної системи. Самоспрямована масова комунікація створює нову систему глобальних, горизонтальних мереж зв'язку, яка вперше в історії дозволяє людям інтенсивно та масово спілкуватися один з одним так, що їхні повідомлення не проходять каналами, створеними інститутами держави та суспільства для соціалізованої та регульованої комунікації [9, с. 83].

Як вказує іспанський дослідник Мануель Кастельс, який активно займався вивченням теорій інформаційного суспільства, домінування медіапростору над свідомістю людей здійснюється через фундаментальний механізм: відсутність меседжу (message) в медіапросторі. Все, що відсутнє у цьому просторі, не може потрапити до суспільної свідомості, тому воно стає єдиним цілим. Цей «двійковий» (чи так, чи ні) характер сучасної масової комунікації має критичне значення у розвиток комунікативної політики держави. Крім того, соціальні мережі, на відміну від поточного, все ще багато в чому домінуючого, але приреченого на зміну основного інструменту масової комунікації – телебачення, продукують метафори, а не образи [3].

Технологічний прорив другої половини ХХ століття в галузі інформації та комунікації, інакше званий «інформаційною революцією», що став частиною масштабнішого явища – нової науково-технічної революції – мав значні наслідки практично для всіх аспектів життя суспільства. У новому технологічному укладі інформація набуває особливого значення як організації виробництва, громадського управління тощо.

Впровадження досягнень електротехніки у засоби комунікації – винахід телефону, радіо, телебачення тощо, не тільки значно розширило комунікаційні можливості суспільства, а й мало глибокі соціальні наслідки. Канадський філософ Маршалл Маклюен, який вивчав та аналізував комунікації в суспільстві, розглядав технологічний прогрес як форму модифікації людини, тіло і почуття якого розширюються всіма доступними йому способами. «В епоху технологій, – пише М. Маклюен, – коли наша центральна нервова система, технологічно розширившись зовні, залучає нас у життя всього людства і вживляє в нас весь людський рід, ми змушені брати глибоку участь у наслідках кожної своєї дії» [9, с. 27].

Мережеві комунікаційні технології, що набули широкого поширення наприкінці ХХ ст. (зокрема мережу Інтернет), посилили та розвинули той вплив, який вплинули на суспільство засобами комунікації «епохи електрики». Впроваджені в медіасистему нові інформаційно-комунікаційні технології надали можливість для політичних суб'єктів впливати на широкі маси в масштабах, раніше технологічно недосяжних для комунікаційних засобів, що передують «інформаційній революції» [11, с. 262].

Ефективність управління, здійснюваного з допомогою політичної комунікації, зростає в міру накопичення та осмислення теоретичних та емпіричних даних. У зв'язку з цим виникає необхідність аналізу форм і засобів влади, заснованих на переконанні та маніпуляції інформацією, управлінні інформаційними потоками та доступу до суспільного інформаційного простору, тобто форм та засобів комунікаційної влади, а також її зв'язку та значення для політичної влади.

Розуміння феномена комунікаційної влади та її взаємозв'язку з політичною владою вимагає концептуального виділення специфічних рис політичної влади від власне влади як родового поняття. Існує певна складність у визначенні поняття влади, її типологізації, джерел та ресурсів. З цим пов'язано наявність множинних підходів до визначення поняття. Владу прийнято вважати поняттям, що сутнісно оспорюється, отже, різні підходи до визначення влади можуть бути розглянуті нарівні один з одним і співіснувати паралельно [12, с. 13]. Саме поняття влади як форми соціальної взаємодії, при якому суб'єкт влади реалізує свою волю над об'єктом незалежно від його волі, має політичний зміст. Спочатку політичний зміст феномену влади передбачає зближення понять «влада» та «політична влада» аж до визнання їх рівнозначними. Однак різноманіття форм влади та її реалізації призводить до розмивання поняття, що виробляє певні складнощі у вживанні даного поняття стосовно політичної сфери суспільства. Тому більш перспективним розуміти політичну владу як особливу, специфічну форму влади, реалізовану у сфері [10].

Поряд з державною владою можна виділити такі форми політичної влади як політичний вплив, вплив на прийняття політичних рішень, формування політичної свідомості, що відповідає інтересам суб'єкта влади, що сукупно являють собою комплексну систему всіх владних відносин всередині

політичної сфери і безпосередньо впливає на соціальну, економічну, культурну тощо сфери суспільства. Така специфічна форма політичної влади, як можливість формування політичної свідомості, насамперед заснованого на переконанні та маніпуляції, безпосередньо залежить від засобів формування політичної свідомості, тобто від засобів масової інформації [6, с. 37].

Отже, політична комунікація стає засобом встановлення та здійснення політичної влади у суспільстві, а сама політична влада безпосередньо залежить від засобів масової комунікації. Влада і комунікація є двома організуючими принципами, що лежать в основі будь-якого суспільства. Як засіб і форми організації життя, влада і комунікація були одними з найважливіших чинників суспільного виробництва протягом всієї історії людства. Феномен влади має довгу історію аналізу у межах філософії, а згодом і політичної науки, тоді як комунікація стає об'єктом серйозного наукового дослідження лише з початку ХХ ст. [13, с. 141].

Поляризація суспільства «інформаційного достатку» децентралізує владу, але водночас за допомогою різноманітних інформаційних та комунікаційних засобів створює безліч центрів політичної влади через ідеологічну індоктринацію, мовні патерни, новину, фрейми, асоціацій, інтерпретацій явищ, подій та трендів. Удосконалення механізмів збирання даних про переваги аудиторії, механізми на ці переваги, і навіть маніпуляції всередині культурних полів із боку суб'єктів комунікаційної влади ставлять під питання демократичні принципи управління. Сформована політична сфера і медіа визначається низкою дослідників як «медіакратія», тобто «нова форма політичної олігархії, вертикальної влади, яка значною мірою спирається на медіа, особливо пресу, радіо і телебачення, тобто це новий метод правління за рахунок невидимих мереж тіньових контактів та закритих інформаційних каналів» [7, с. 124].

На сучасному етапі розвитку комунікаційних технологій та системи засобів масової інформації політична комунікація виступає як один з основних засобів політичної боротьби. Розвиток комплексних методів управління комунікаційними потоками породили специфічні види діяльності, які є цілеспрямованим і системним використанням різних форм, засобів, видів, способів комунікації і професійних видів комунікаційної діяльності (PR, реклама, журналістика, пропаганда, агітація, інформаційне протистояння та ін.) з метою управління [13, с. 137].

Основними процесами, за допомогою яких здійснюється комунікаційне управління та формування громадської думки, є встановлення порядку денного новин, праймінг і фреймінг. У рамках цієї статті можна описати загальні риси зазначених процесів. Докладний аналіз вимагатиме окремого дослідження. Процес встановлення порядку денного пов'язаний із формуванням сюжетів, що циркулюють в інформаційному просторі. Встановлення порядку денного здійснюється для привернення уваги аудиторії до змісту певних повідомлень [8].

Однак, щоб отримати можливість впливати на громадську думку, саме повідомлення має бути представленим у медіапросторі. Спільним у дослідженнях порядку денного стало положення, що якщо засоби масової інформації не можуть достатньою мірою впливати на те, як думати, вони мають значний вплив на те, про що думати. Селекція може проводитися не тільки на рівні відбору конкретних сюжетів новин, але також і на рівні відбору певних аспектів одного і того ж новинного сюжету [16, с. 194].

Реалізація комунікаційної влади відкриває можливості для встановлення владних відносин у політичному просторі, набуття політичного авторитету, впливу та, зрештою, політичного панування [11, с. 94].

На сьогоднішній день інформаційний простір має величезний вплив на життя кожної людини, активно впливаючи на навколишню дійсність. Зрозуміло, що змінилися й вимоги до інтеграції нових можливостей у різні сфери, зокрема і політичну. В умовах демократичної держави важливу роль відіграє взаємодія органів влади з простими громадянами у вигляді медіатекстів, відмінністю яких є дискусійність. Ця особливість активно використовується як прийняття тих чи інших стратегічних та політичних рішень на всіх рівнях влади, починаючи від державної та закінчуючи муніципальною [1, с. 77].

Грамотно вибудована комунікаційна політика дозволяє вести діалог із населенням, знижувати напруженість у масах, і навіть, з допомогою використання когнітивних механізмів, формувати необхідні реакції в аудиторії. Питання комунікаційної політики має особливе значення для державного управління, одне з основних завдань якого полягає в конструктивному діалозі владних структур та суспільства з метою надання законності та стабільності державному ладу [14, с. 80].

Значення комунікаційної політики органів державної влади за умов інформаційного суспільства важко переоцінити. Її розвиток сьогодні стає все більш значимим і все більш важким завдяки

особливостям сучасного суспільства. В основі процесу сучасних соціальних змін лежить формування нового покоління стейкхолдерів інформаційного суспільства – тобто людей, з одного боку, зацікавлених у його розвитку, а з іншого боку, які вміють самостійно розвиватися, адаптуватися до мінливих культурних моделей протягом життєвого циклу, розвиваючись разом з навколишнім суспільством [15].

Дане твердження доведе вирішальну роль трансформації системи освіти у розвиток інформаційного суспільства. Також воно пояснює, чому державний сектор нині є вирішальною дійовою особою для розвитку та формування мережевого інформаційного суспільства. Соціальні трансформації вимагають від державних цивільних службовців формування нових навичок та компетенцій, готовності використовувати нові технології у своїй роботі на постійній та безперервній основі, а також готовності вчитися та набувати нових знань та навичок, найчастіше в режимі постійного, а не стрибкоподібного, професійного зростання [13, с. 143].

Трансформація комунікаційної політики органів державної влади є організаційно-політичним процесом, продиктованим змінами характеру масових комунікацій в інформаційному суспільстві. Виділені проблеми дозволяють сформулювати такі завдання такої трансформації. По-перше, необхідно змістити акцент формування та розвитку комунікаційної політики з технологічного на соціальний. Це означає насамперед формування стейкхолдерів інформаційного суспільства, які зацікавлені у його розвитку та готові отримувати нові знання та навички, для цього необхідні. До таких стейкхолдерів належать зокрема державні службовці, покликані зіграти провідну роль комунікаційно-політичному розвитку суспільства знань [11, с. 283].

Безперервне навчання у такому разі стає важливим супроводжуючим процесом державного та муніципального управління. До актуальних навичок державних службовців вже сьогодні належать володіння комп'ютерними технологіями, уміння виступати публічно і писати тексти для широкої публіки, володіння іноземними мовами, уміння взаємодіяти із засобами масової інформації (media relations) [10].

По-друге, необхідно замінити обмежувальну, ізоляціоністську конотацію державної безпеки на більш широке і водночас гнучке трактування безпеки як сталого розвитку. Поняття «стійкий розвиток» та «безпечний розвиток» не є антагоністами. Навпаки, сталий розвиток має конотацію безпечного розвитку, проте вимірює цю безпеку не закритими, а відкритими категоріями. Сучасні дослідження наголошують, що ідея реалізувати забезпечення безпеки через розвиток є найефективнішим модусом вирішення проблеми безпеки в інформаційному суспільстві. У цьому випадку роздвоєння діяльності зникає, основна творча діяльність та безпека збігаються, оскільки модель сталого розвитку виявляється одночасно і моделлю безпечного розвитку [9, с. 57].

По-третє, необхідно сформулювати чітку модель комунікаційної політики, яка враховуватиме принципи, що впливають з теорії інформаційного суспільства та комунікаційної теорії влади [12, с. 11].

Основними вимогами до практичної реалізації цієї моделі є:

- вона повинна наголошувати на відмінності комунікації від інформування;
- мати потенціал регіональної трансформації у зв'язку з тими чи іншими соціально-економічними чи культурно-політичними особливостями регіону;
- припускати тісне співробітництво із засобами масової інформації, з агентами самоспрямованої масової комунікації (блоги та ін.), з великими промисловими підприємствами та бізнес-асоціаціями, з організаціями громадянського суспільства;
- виходити із метафори сталого розвитку;
- передбачати мультиформатні комунікації, у тому числі активно розвиватися в соціальних мережах, і мати потенціал гнучкості щодо вибору формату повідомлення залежно від аудиторії-отримувача [2, с. 36].

У системі державного управління комунікативна політика не може повноцінно розвиватися без висхідних та низхідних інформаційних потоків, які «доставляють» інформацію від найвищого рівня до нижчого та навпаки. Якщо модель передачі інформації працює раціонально, то процес комунікативної політики лише на рівні держави вважається чітким і збалансованим і сприятливо впливає обмін інформації. Крім вищезгаданих особливостей формування та вдосконалення комунікативної політики, комунікація на рівні державного управління виконує безліч цілей, функцій та завдань [17, с. 238]. При цьому комунікація на державному рівні, перш за все, функціонує та розвивається, виконуючи та вдосконалюючи певні функції, серед яких варто зазначити:

- інформаційно-комунікативну, яка спрямована насамперед на зародження інформації, завдяки чому вдається забезпечити базу для творчого та продуктивного спілкування. Ця функція відповідає

за згоду або заперечення інформації, що, у свою чергу, дозволяє державам, які зберегли цю функцію, вважатися правовими, оскільки право свободи слова є основою свободи громадян і закріплено у конституції. Також забезпечується вирівнювання розбіжностей у вихідній поінформованості громадян;

– регулятивно-управлінську функцію, що забезпечує контроль як самих державних органів, так і поведінку усередині структури і за її межами. При цьому функція також дозволяє направити дії людей у різних сферах на досягнення однієї мети;

– ідеологічна функція сприяє збалансованому налагодженню зворотного зв'язку держави з населенням та забезпечує формування позитивної думки про владу з метою розташування довіри громадян щодо функціонуючої влади. Незважаючи на фундаментальність перерахованих вище функцій та їх постійне вдосконалення, в сучасних умовах можуть виникнути бар'єри, що перешкоджають існуванню та розвитку комунікативної політики, які представлені різними елементами та підкатегоріями [14, с. 80].

Серед таких бар'єрів слід зазначити:

- мовні бар'єри, що виникають у вигляді етнічного розмаїття країн;
- відмінності у рівні освіченості суб'єктів комунікації, які приймають інформацію;
- перенавантаженість інформацією, що виникає у разі надмірної видачі та подання інформації з метою прискорення процесу зворотного зв'язку, при цьому дане припущення може викликати лише відразу від запропонованої інформації;
- помилковий адресат, який може виникнути у разі неправильного визначення верств населення чи груп, на яких має бути направлена та діяти інформація;
- відсутність зворотного зв'язку може виникнути через неправильне посилання інформації або підняття нового питання за відсутності рішення старого.

Для подолання бар'єрів у сучасних умовах необхідно використовувати існуючі принципи із внесенням до їхньої структури змін (табл. 1).

Таблиця 1

Принципи розвитку комунікативної політики держави

<i>Принцип</i>	<i>Роль у розвитку та подоланні бар'єрів</i>
Ясність	Забезпечує передачу та сприйняття комунікації таким чином, щоб вона була однією мовою з отримувачами, щоб кінцевий отримувач максимально вірно зрозумів інформацію. При цьому, у разі недовірчих відносин, що склалися між державою і населенням, насамперед варто забезпечити довіру сторін один до одного.
Цілісність	Забезпечує створення та впровадження такої інформації, яка дозволить створити умови для згуртування всіх членів комунікації задля досягнення спільної державної мети. Цей принцип застосовується лише тому випадку, якщо рівень життя нашого суспільства та суспільство не поділяється на класи, групи.
Розвиток неформальних груп	Розвиток та забезпечення зростання неформальних груп усередині різних державних та соціальних інститутів, у яких інформація поширюється значно швидше, ніж за їх межами.
Контроль потоків інформації	Забезпечує фільтрацію непотрібної або небезпечної для суспільства та держави інформації, яка може зашкодити механізму державного управління, дезінформувати суспільство або створити несприятливу ситуацію.
Управлінські рішення та дії	Формуються та здійснюються, як правило, перед важливими політико-економічними подіями та проходять у вигляді з'їздів, прямих ліній, а також виборів та інших заходів державної ваги. Дані заходи в майбутньому дозволять грамотніше скоординувати діяльність державних органів та розвивати комунікативну політику у системі управління.
Зворотній зв'язок	Сприяє розвитку комунікацій у системі державного управління. Для розвитку цього принципу можна організувати і проводити не лише з'їзди, а й розвивати зворотний зв'язок із громадянами через проведення соціологічних опитувань, круглих столів, створення інтернет-форумів.

Джерело: складено автором

Аналізуючи таблицю, можна сказати, що для ефективної взаємодії всіх принципів розвитку комунікативної політики держави, контроль інформації має здійснюватися на всіх етапах та рівнях прийняття управлінських рішень.

Варто зазначити, що в момент формування та розвитку комунікаційної політики на рівні держави можуть виникнути негативні фактори у структурі державного управління, серед яких може бути зміна структури системи комунікації. Тобто, з кожним витком розвитку комунікації в системі державного управління вона набуває більш складних і різноманітних рис, залишаючись при цьому фундаментальним елементом суспільства і держави в цілому [8].

Таким чином, для забезпечення збалансованого розвитку комунікаційної політики на рівні держави, а також зростання конкурентоспроможності національної економіки та рівня життя населення необхідно використати інноваційний шлях розвитку у всіх зазначених напрямках. При цьому кожен із напрямків взаємодоповнює один одного в процесі створення нових елементів у собі. У сучасних економічних умовах країни використовують інноваційний шлях розвитку як основу підвищення конкурентоспроможності національної економіки та життя населення.

З метою досягнення поставлених цілей та ефективного використання всіх наявних у розпорядженні держави факторів використовуються інформаційно-комунікаційні технології як один із елементів інноваційного зростання регіону. Саме використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє керувати та розвивати комунікаційну політику на рівні держави. Варто зазначити, що є проблема правової інформатизації, яка стоїть на шляху перед раціональним функціонуванням комунікаційної політики на державному рівні. Процес інформатизації є комунікацією, яка функціонує як усередині державних інститутів, так і на рівні країни загалом [16, с. 194].

Отже, на основі проведеного дослідження можна формулювати такі висновки, що комунікації у державному управлінні це одна з найважливіших сфер, що забезпечує зв'язок влади з народом. Як показує вітчизняна та світова практика, комунікація органів влади – це специфічна діяльність, яка потребує вивчення та наукового обґрунтування для застосування та розвитку.

Комунікативні процеси органів влади мають свої специфічні особливості і спрямовані на побудову міцних соціальних зв'язків. Важливо те, що зміни, пов'язані з переходом до інформаційного суспільства, є парадигмальними і диктують для всіх країн необхідність структурного пристосування. Інформаційне суспільство набагато більш конкурентне, демократичне, менш централізоване, здатне відповідати індивідуальним потребам, що відповідають соціуму та навколишньому середовищу. Трансформація способів та механізмів формування політичного простору, а також форм взаємодії між державою та громадянським суспільством є типовими для сучасного соціуму. У той час, як ідея інформації як товару передують поступовій трансформації інформаційного суспільства, поняття вартості щодо інформації набуває революційного значення за допомогою нових інформаційних та комунікаційних технологій. Наша держава має можливість прискорити проходження певних етапів розвитку людства, одразу ставши частиною інформаційного суспільства.

Варто зазначити, що інформування розглядається як один із методів реалізації комунікативної політики держави, то ж при інформуванні населення оперативною інформацією реалізується право громадянина. Виокремлюються думки фахівців щодо розширення функцій законів держав, які сьогодні мають не лише дозвільні функції, а й комунікативні, оскільки громадяни отримали можливість впливати на формування змісту законодавчих актів. Відповідно і сам закон стає формою комунікації з населенням і перетворюється на площину комунікаційного підходу.

Для державно-адміністративної системи основним методом залишається інформування, оскільки воно стосується передачі інформації для прийняття рішень та організаційної роботи. У світовій практиці комунікацію розрізняють як діяльність, спрямовану на різні цілі, завдання і результати. Це стосується природних факторів розвитку суспільства, які не можна змінити законодавчими актами, чийсь бажанням, чи науковими уявленнями про те, що могло бути, якби все зробили так, як передбачається.

Розглянемо на практичних прикладах демократичні та авторитарні засади в різних державах. Так, Україну можна виділити як демократичну державу за всіма наявними ознаками, але основна інформаційна проблема в нашій державі полягає саме в недосконалій комунікації органів державної влади з суспільством. Україна є країною, де проблеми комунікації з органами влади є актуальними для багатьох громадян. Незважаючи на те, що в країні існують законодавчі акти, що регулюють

взаємодію між громадянами та органами влади, часто виникають ситуації, коли комунікація стає проблематичною.

Однією з основних причин цих проблем є недостатня інформованість громадян про свої права та обов'язки у взаємодії з органами влади. Багато людей не знають, як правильно звертатися до владних структур, де шукати необхідну інформацію чи як вирішувати конфліктні ситуації.

Крім того, існують проблеми з доступністю органів влади для громадян. Часто буває, що люди не можуть отримати консультацію чи послугу через відсутність чіткої інформації про робочий час, контактні дані чи місцезнаходження відповідного органу. Також необхідно враховувати культурні особливості українського суспільства, які можуть впливати на сприйняття комунікації з органами влади. Наприклад, багато людей можуть відчувати страх або незручність у спілкуванні з посадовцями, що ускладнює процес вирішення питань.

Для вирішення цих проблем необхідно проводити системну роботу з покращення комунікації між громадянами та органами влади. По-перше, необхідно активно просувати інформаційні кампанії про права та можливості громадян у взаємодії з органами влади. Це може бути здійснено через медіа, соціальні мережі, а також за допомогою навчальних програм у школах та установах освіти дорослих. Крім того, необхідно покращити доступність органів влади для громадян. Це може бути здійснено шляхом покращення єдиного порталу державних послуг «Дія», де буде доступна повна інформація про послуги та процедури отримання допомоги від органів влади. Також важливо забезпечити належне навчання посадовців щодо ефективної комунікації з громадянами. Крім того, необхідно створити сприятливу атмосферу для спілкування між громадянами та органами влади. Це може бути досягнуто шляхом проведення тренінгів з розвитку комунікаційних навичок для обох сторін, а також через запровадження механізмів зворотного зв'язку для оцінки якості обслуговування громадян. У центральних і місцевих органах влади також необхідно створити спеціальні позиції, які б відповідали за комунікацію з громадянами та розв'язання конфліктних ситуацій. Це допоможе покращити якість обслуговування громадян та позитивно позначиться на сприйнятті органами влади серед населення [4, с. 184].

На противагу демократії, багато невирішених питань можна побачити в країнах з авторитарним режимом влади. Наприклад, комунікація з органами влади в Ірані є складною та пов'язаною з різними проблемами. Органи влади в Ірані мають свою власну ієрархію, процедури та культуру спілкування, що ускладнює взаємодію з ними для громадян та підприємств. Однією з основних проблем комунікації з органами влади в Ірані є бюрократичні перешкоди. Бюрократія в країні ускладнює отримання необхідних дозволів, ліцензій та інших документів, що необхідні для здійснення певних дій чи отримання послуг. Це може призводити до затримок у вирішенні питань та негативно впливає на бізнес-процеси. Ще однією проблемою є недостатня доступність інформації про процедури та вимоги органів влади. Часто громадяни та підприємства мають складнощі з отриманням чіткої інформації про необхідні кроки та документи для вирішення своїх питань. Це ускладнює взаємодію з органами влади та призводить до непорозумінь та конфліктів.

Для подолання цих проблем необхідно вдосконалювати процеси комунікації з органами влади в Ірані. Зокрема, важливо розвивати доступ до інформації про процедури та вимоги органів влади, спрощувати бюрократичні процеси та надавати чиновникам додаткову підготовку з міжкультурної комунікації.

Також необхідно стимулювати використання сучасних технологій у комунікації з органами влади. Це може сприяти зменшенню бюрократичних перешкод, покращенню доступності інформації та полегшенню спілкування з органами влади для громадян та підприємств.

Таким чином, підсумовуючи, зазначимо, що комунікаційна діяльність органів влади є важливою складовою ефективною роботи державних структур. Ця діяльність спрямована на забезпечення взаємодії між владою та громадянами, а також на забезпечення внутрішньої та зовнішньої комунікації в урядових органах. Одним з основних завдань комунікаційної діяльності органів влади є забезпечення доступності інформації для громадян. Це означає, що владні структури повинні забезпечити можливість отримання громадянами необхідної інформації про свої права та обов'язки, про роботу державних установ та процеси, які відбуваються в країні. Для цього важливо створити ефективну систему комунікації, яка б забезпечувала постійний доступ громадян до інформації через різноманітні канали, такі як офіційні веб-сайти, соціальні мережі, традиційні ЗМІ та інші. Крім того, комунікаційна діяльність органів влади спрямована на забезпечення взаємодії між різними державними установами. Це означає, що важливою частиною комунікаційної стратегії є забезпечення

обміну інформацією та координації дій між різними органами влади. Це дозволяє уникати дублювання роботи, оптимізувати процеси прийняття рішень та забезпечити ефективне функціонування системи державного управління.

Отже, комунікаційна діяльність органів влади є невід'ємною складовою ефективного управління та побудови демократичного суспільства. Вона спрямована на забезпечення доступності інформації для громадян, на покращення взаємодії між державними установами та на побудову позитивного іміджу країни на міжнародному рівні.

Бібліографічний список:

1. Аршевська М.В. Вибір інструментів маркетингових комунікацій на основі комбінації їхніх видів: психологія сприйняття. *Вісник Дніпропетровського Університету. Економіка*. Дніпро, 2013. №7. С. 73–79.
2. Бобрук А.М. Методологічні підходи дослідження сутності поняття «політична мімікрія». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Питання політології*. Харків, 2012. №15. С. 35–40.
3. Бокоч Ю. Дослідження політичної комунікації у контексті трансформації суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2017. № 21. С.21–27.
4. Гнатюк О. Л. Основи теорії комунікації: навч. посіб. Київ: КНОРУС, 2017. 256 с.
5. Денисюк С. Г. Толерантність в просторі політичної комунікації: від теоретичних основ до практичного втілення. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6 (51). С. 20–29.
6. Дяченко О. Особливості мовно-маніпулятивного впливу за різних типів політичного режиму. *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2016. С. 29-40
7. Кельман М. С. Самоорганізація народу як фактор формування громадянського суспільства в Україні: монографія. Львів: Растр-7, 2018. 211 с.
8. Концептуальний базис політичної комунікації. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1217/1/Polishuk_kom.pdf (дата звернення: 24.07.2024).
9. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2011. 187 с.
10. Макаренко Л.П. Політична комунікація як визначальна складова демократичної політичної системи. *Вісник Київського університету управління і підприємництва*. Київ, 2016. № 82. С. 88–94.
11. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації: переклади з англ. О. Вольна, Г. Сташків. Львів: Літопис, 2010. 538 с.
12. Новакова О. В. Динаміка демократичної рецесії в сучасному світі. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін»*. 2015. № 16. 2015. Вип. 16. С. 10–16.
13. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. №3. С. 135-144.
14. Проноза І. Роль політичних комунікацій у сучасному інформаційному просторі. *Політикус*. 2021. № 3. С. 75–81.
15. Роль комунікацій в політиці. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/15547/1/Vokhachenko.pdf> (дата звернення 12.02.2023).
16. Рубан Ю. Теоретико-методологічні засади дослідження політичної комунікації. *Вісник НАДУ. Політологія і право*. Київ, 2012. №2. С.191–198.
17. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики: монографія / за ред. М. І. Михальченко. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.

References:

1. Arshevska M.V. (2013). Vybir instrumentiv marketynhovykh komunikatsii na osnovi kombinatsii yikhnikh vydiv: psykholohiia spryiniattia. *Visnyk Dnipropetrovskoho Universytetu. Ekonomika. Dnipro*, №7. S. 73–79.
2. Bobruk A.M. (2012). Metodolohichni pidkhody doslidzhennia sutnosti poniattia «politychna mimikriia». *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. Pytannia politolohii*. Kharkiv, №15. S. 35–40.
3. Bokoch Yu. (2017). Doslidzhennia politychnoi komunikatsii u konteksti transformatsii suspilstva. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*. № 21. S.21–27.
4. Hnatiuk O. L. (2017). Osnovy teorii komunikatsii: navch. posib. Kyiv: KNORUS, 256 s.
5. Denysiuk S. H. (2011). Tolerantnist v prostori politychnoi komunikatsii: vid teoretychnykh osnov do praktychnoho vtilennia. *Politychnyi menedzhment*, № 6 (51). S. 20–29.
6. Diachenko O. (2016). Osoblyvosti movno-manipuliatyvnoho vplyvu za riznykh typiv politychnoho rezhymu. *Aktualni problemy polityky*. Odesa, S. 29-40
7. Kelman M. S. (2018). Samoorganizatsiia narodu yak faktor formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini: monohrafiia. Lviv: Rastr-7, 211 s.
8. Kontseptualnyi bazys politychnoi komunikatsii. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1217/1/Polishuk_kom.pdf (date of access: 24.07.2024).

9. Kosenko Yu. V. (2011). *Osnovy teorii movnoi komunikatsii: navch. posib.* Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet, 187 s.
10. Makarenko L.P. (2016). Politychna komunikatsiia yak vyznachalna skladova demokratychnoi politychnoi systemy. *Visnyk Kyivskoho universytetu upravlinnia i pidpriemnytstva.* Kyiv, № 82. S. 88–94.
11. Mak-Kveil D. (2010). *Teoriia masovoi komunikatsii: pereklady z anhl. O. Vozna, H. Stashkiv.* Lviv: Litopys, 538 s.
12. Novakova O. V. (2015). Dynamika demokratychnoi retsesii v suchasnomu sviti. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova «Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplyn».* 2015. № 16, Vyp. 16. S. 10–16.
13. Ostapenko M. (2012). Politychna komunikatsiia: teoretychni aspekty doslidzhennia. *Politychnyi menedzhment,* №3. S. 135-144.
14. Pronoza I. (2021). Rol politychnykh komunikatsii u suchasnomu informatsiinomu prostori. *Politykus.* № 3. S. 75–81.
15. Rol komunikatsii v politytsi. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/15547/1/Bokhachenko.pdf> (date of access: 12.02.2023).
16. Ruban Yu. (2012). Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia politychnoi komunikatsii. *Visnyk NADU. Politolohiia i pravo.* Kyiv, №2. S.191–198.
17. *Transformatsiia politychnykh institutiv Ukrainy: problemy teorii i praktyky: monohrafiia* (2016) / za red. M. I. Mykhalchenko. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 440 s.

Bulhakov D. Communication activity of authorities

This article explores the communication activities of government authorities within the context of the development of the information society. It emphasizes that in modern conditions, information and knowledge become key resources that determine the socio-economic, technological, and cultural development of society. The impact of effective political communication on the democratization of power relations is analyzed, highlighting its role in overcoming social contradictions and bridging the gap between citizens and the government. The article discusses the problems that hinder political communication from effectively fulfilling its role, such as bureaucracy, corruption, manipulation of public opinion, and low professionalism of officials. The author also examines theoretical approaches to shaping communication policy, including the theories of the information society and communicative power theory. Special attention is given to the digitalization of communication processes, the implementation of e-government, and the development of social networks as tools for government communication. The importance of information security, press freedom, censorship, and the role of social media and new information and communication technologies in modern democratic society are analyzed. Particular emphasis is placed on the importance of constructive dialogue between the government and society, the need for the development of new skills and competencies among civil servants, and adaptation to the changing conditions of the information environment. The article examines communication barriers such as linguistic differences, information overload, and lack of feedback, and suggests ways to overcome them. Thus, the article concludes that a strategic approach is needed for the development of communication policy by government authorities, which should consider the principles of the information society, ensure sustainable development, and support innovative processes in all areas of public life.

Keywords: *communication policy of state authorities, press, communication processes, censorship, freedom of the press, social media, information wars, political communication, propaganda, civil society, digitalization, Internet, cultural and social dimensions, democracy, authoritarianism, political control over mass media, information security, media landscape*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.5

УДК 323.13:327.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-9373-5111>**Петраков М. О., Південноукраїнський національний університет
імені К. Д. Ушинського****ТРИДЦЯТЬ РОКІВ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ:
НАЦІОНАЛЬНІ ТА НАДНАЦІОНАЛЬНІ НАРАТИВИ СПІЛЬНОГО
МАЙБУТНЬОГО**

Стаття «Тридцять років політики пам'яті в Європейському Союзі: національні та наднаціональні нарративи спільного майбутнього» досліджує еволюцію та вплив законодавчих актів про пам'ять у Європейському Союзі за останні три десятиліття. Аналізуючи категорії «історична політика», «меморіальна політика» та «політика пам'яті», стаття розкриває їхнє значення та застосування в різних європейських країнах. Зокрема, у Німеччині ведуться дебати щодо збереження центральної ролі Голокосту в політиці пам'яті та інтеграції пам'яті людей мігрантського походження. У Франції прийнято низку меморіальних законів, таких як «Закон Гейссо» та «Закон Тобіра», що викликають суперечки серед інтелектуалів та істориків. На європейському рівні законодавчі акти охоплюють широкий спектр тем: від інтерпретації історичних подій до кримінальних санкцій за їх заперечення, реабілітації політичних в'язнів, компенсації жертвам насильства та інтеграції історичних подій у шкільну освіту. Себастьян Леду пропонує класифікацію європейських законів про пам'ять на декларативні, обов'язкові та санкційні, підкреслюючи їхню роль у формуванні спільного нарративу європейської пам'яті. Стаття висвітлює, як національні парламенти країн Європи ухвалюють закони пам'яті в контексті римської правової традиції, віддаючи перевагу законодавчим інструментам для встановлення норм та організації суспільства. Ці закони стали інструментом європейської інтеграції, сприяючи демократизації та захисту меншин, але водночас викликаючи конкуренцію та інструменталізацію історії. Закони пам'яті в Європі відображають три ключові контексти: визнання геноцидів, деколонізацію та постколоніальні питання. Вони сприяють створенню загального нарративу європейської колективної пам'яті, але також стикаються з національним опором. Впровадження нових законів пам'яті змінило модель вирішення конфліктів, сприяючи визнанню та відшкодуванню жертвам замість забуття та примирення. Ця нова модель впливає на формування європейської ідентичності через призму колективної пам'яті про трагічні історичні події, ставлячи під сумнів національні та наднаціональні нарративи спільного майбутнього.

Ключові слова: політика пам'яті, європейський союз, історична політика, меморіальна політика, колективна пам'ять, геноцид, деколонізація, європейська ідентичність, політичний процес

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із найпотужніших інструментів консолідації європейського простору ЄС є формування єдиної європейської ідентичності шляхом створення колективної історичної пам'яті – колективного спогаду чи вшанування пам'яті минулого, яку б конкретну форму воно не мало.

З кінця 80-х років ХХ століття почалася активна фаза інституціоналізації суспільної пам'яті, яка формує основну частину колективної європейської ідентичності.

Повернення до історії та використання пам'яті в політичних дебатах не тільки набирає популярності, але й певною мірою є необхідним для будь-якої політичної системи протягом історії, оскільки сьогодення контекстуалізується – і справді має сенс – у зв'язку з минулим.

Федеральний президент ФРН Ріхард фон Вайцекер в промові «До 40-ї річниці закінчення війни в Європі та націонал-соціалістичної тиранії від 8 травня 1985 року на годині пам'яті в залі пленарних засідань німецького Бундестагу» зазначив: «Мова не йде про примирення з минулим. Ви не можете цього зробити. Але кожен, хто закриває очі на минуле, стає сліпим для сьогодення. Той, хто не пам'ятає про нелюдність, стає вразливим для нових ризиків зараження» [32].

Однак, як вказує член Гейдельберзької академії наук і гуманітарних наук та Гейдельберзького університету Маркус Дж. Прутч: «існує невід’ємна небезпека неправильного тлумачення або спотворення історії в рамках колективної історичної пам’яті та її перетворення на пішака на шахівниці політики. У цьому контексті історія може бути навіть навмисно неправильно витлумачена для досягнення бажаного політичного ефекту. Це не особливо дивно, враховуючи, що «політика пам’яті» завжди більш-менш чітко спрямована на легітимізацію – або, альтернативно, на виклик – статус-кво. Це, у свою чергу, підкреслює величезну відповідальність, яка лежить на політиках щодо не лише того, як вони формують сьогодення та майбутнє, але й мають справу з минулим» [26].

Європейська політична сфера не є винятком, де колективна історична пам’ять стикається з єдиною структурою, що створює особливі виклики. Отже, метою статті є аналіз особливостей формування європейської колективної історичної пам’яті та визначення основних викликів в цьому процесі, адже дослідження європейської історичної політики або меморіальної політики в ЄС має багато аспектів і може зосереджуватися на різних проблемах.

Однією з таких проблем є інтерпретація історії, адже різні країни ЄС мають свої національні історії та героїв, що може призвести до конфліктів у сприйнятті певних подій або особистостей. Існують відмінності у трактуванні подій Другої світової війни, Голокосту, комуністичного минулого тощо.

Другу проблему складає політичний вплив на історію, адже використання історії в політичних цілях може призвести до маніпуляції або вибіркового представлення фактів різними політичними партіями та рухами, які намагатимуться впливати на формування історичної політики.

Третім питанням постає витання визнання історичних злочинів і компенсації постраждалим групам, адже є різні підходи до питання про колоніальне минуле та його наслідки.

Проблемою залишається створення єдиного наративу, який би враховував усі національні особливості. Умовною залишається роль Європейського парламенту та інших інституцій ЄС у формуванні спільної історичної політики, подоланні контрверсійності у меморіальних заходах, святах та пам’ятниках між країнами ЄС, а також відмінностей в освітніх програмах і підходах до викладання історії.

Ці проблеми є важливими для розуміння того, як формується історична політика в ЄС, та як різні країни та спільноти взаємодіють у цьому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування європейської історичної політики стала предметом дослідження таких відомих вчених як Ф. Анкерсміт, А. Ассман, А. Бергсоа, М. Бернхард, Дж. Верч, Е. Гобсбаум, О. Міллер, Л. Мільораті, А. Нейман, П. Нора, П. Рікер, М. Хальбвакс, Ю. Габермас, Л. Февр та інших. Феномен «історичної політики» та її «інструменталізацію» вивчають такі східноєвропейські науковці, як С. Требс, Є. Ж. Віатр, І. Петраш, Н. Фрай [11], Дж. Кремер [18], Х. Лейде Х. [20], С. Нейман [22], А. Вайнке [31], Х. Кляйнерт [16], Х. Пьотч та В. Гальдер [25], У. Герберт [14], Г.-Й. Ноак [23], Дж. Вюстенберг [34], С. Леду [19] та ін. В Україні питання ідентичності та історичної політики досліджують Г. Голубчик, Г. Касьянов, О. Підлуцький, С. Стельмах, та інші.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження оперують категоріями «історична політика», «меморіальна політика» та «політика пам’яті». Для подальшого аналізу вважаємо за потрібне надати їх визначення.

Так, історична політика – це сукупність заходів та дій, здійснюваних державними та недержавними інституціями для формування певного сприйняття історичних подій та постатей. Основними характеристиками історичної політики є: 1) цілісність та всебічність, адже вона охоплює всі аспекти історії, включаючи політичні, соціальні, культурні, економічні та інші; 2) освітня спрямованість, соскільки вона включає освітні програми, підручники, музейні експозиції, конференції та інші заходи, спрямовані на поширення знань про історію; 3) політична інструменталізація, оскільки історична політика використовується для формування національної ідентичності, легітимізації політичної влади, а також для встановлення або підтримки внутрішньої та зовнішньої політичної стабільності. Термін «історична політика» може бути виведений із англomовного *politics of history*. Під такою назвою американський політолог та історик Говард Зінн опублікував свою книгу в 1970 р.

Популяризації концепту «історична політика» сприяли такі історики та соціологи, як Ерік Гобсбаум і Теренс Рейнджер, які у своїй книзі «Винайдення традиції» («*The Invention of Tradition*», 1983) досліджували, як традиції можуть бути штучно створені для політичних цілей. Відомий історик Ерік Гобсбаум також часто аналізував використання історії в політичному контексті, що сприяло розробці поняття історичної політики.

Водночас, дослідники пов'язують концепт «історична політика» з німецьким автором Едгаром Вольфрумом, який в 1999 р. в праці «Історична політика у Федеративній Республіці Німеччина: шлях до пам'яті про Федеративну Республіку 1948–1990 рр.» описав його як політичну активність, публічний процес, у якому провідні сили конкурують за гегемонію дискурсу та моделі інтерпретації, а історія використовується для досягнення політичних цілей, таких як легітимізація, мобілізація, скандалізація, стигматизація [33, с. 28-29].

Слідом за Е Вольфрумом Ганс Шмід представив еволюцію концепту «історичної політики», вказуючи на: простір дії та політики (актори та їхні інтереси, які використовують історію для стратегічної політичної мети); функціональну перспективу; політико-просвітницькі завдання (як обов'язок уряду); публічний характер та конкуренцію (сутісну конфронтаційність через суб'єктивність оцінок); конфлікти та політичну культуру (яка змінюється у довгостроковій перспективі під впливом суперечок про минуле); взаємини між наукою та політикою (обидві використовують історичну політику); відносини між історією та політикою (політика стала історичною і тому визначається минулим, а то, що є історичним, по-різному інтерпретуватиметься тим, що є політичним); двосторонність явища – історія у політиці та історія як політика, демократичний консенсус як основа, відмінність між історичною політикою та політикою по відношенню до минулого [9, с. 147]. Г. Шмід виділив п'ять точок аналізу історичної політики: форми та засоби (мова, символи, ритуали, наративи); зміст та продукти (бачення історії, генеалогічні конструкції); функції (легітимізуюча, критична, інтегруюча, ідентичності); актори (політичний клас, ЗМІ, історики); нормативні контексти (цінності, традиції) [28, с. 72].

Польський дослідник Р. Хведарук визначив концепт «історична політика» більш функціональним, ніж поняття «політика пам'яті», яка актуалізує історії маргіналізованих соціальних груп [9, с. 188].

Слід зазначити, що в середині 80-х років ХХ ст., коли виник факт «Суперечки істориків» (Historikerstreit) у 1986 р. про «минуле, яке не минає», концепт «історична політика» розглядався негативно, як позначення політичної інструменталізації історії у кон'юнктурних політичних цілях [9, с. 232-245]. Дискусія (Historikerstreit) почалася після статті історика Ернста Нольте у червні 1986 року, в якій Голокост та націонал-соціалістський геноцид були представлені як реакція нацистів на попередні сталінські репресії в Радянському Союзі [24]. Це спровокувало гостру критику від Юргена Габермаса, який звинуватив його в тому, що така аргументація «нормалізує» злочини нацистів. Габермас розкритикував ці та інші близькі заяви західнонімецьких істориків як ревізійністські, покликані оновити німецьку національну свідомість шляхом позбавлення від «деморалізованого минулого» [13]. Прихильники Габермаса виходили з того, що Голокост є безпрецедентним, ні з чим не порівняним явищем, а будь-які спроби релятивізувати німецьку відповідальність за цей геноцид слід засудити. «Суперечка» стала реакцією правого середовища на покаяну позицію політичного керівництва Західної Німеччини. Диспут вплинув подальше вивчення націонал-соціалізму, а позиція Габермаса утвердилася в історіографії. У німецькій і загалом європейській культурі пам'яті Голокост вважається унікальною подією. З цієї точки зору здійснювати геноцид або робити замах на його вчинення здатні лише диктаторські режими. Участь у «Historikerstreit» 1986-1987 років брав також видатний німецький історик німецької та європейської історії Гаген Шульце, що був директором Німецького історичного інституту в Лондоні з 2000 до 2006 року та займав посаду професора університету Берліна та спеціалізувався на порівняльних дослідженнях націоналізму в Європі. В праці «Німеччина: нова історія», 2001 р. та в ряді інших Г. Шульце виступив проти простих інтерпретацій історії, критикуючи як праві, так і ліві погляди на нацистські злочини та їх причини. Дискусія вийшла за рамки академічних дебатів, ставши частиною національного діалогу в Німеччині.

Концепт «історична політика» став аналітичною категорією і набув популярності в наукових дослідженнях і політичній риторичі. У 2005 році в Польщі правоконсервативна партія «Право та справедливість» пропагувала «нову історичну політику» для зміцнення національної єдності. В Польщі, як і в Німеччині, дискусія навколо «історичної політики» отримала резонанс. В обох країнах прагнення до «терапевтичного ефекту» від історичної політики підсилювалось правоконсервативними політиками.

В 2013 р. німецький професор Стефан Требст вказав, що історична політика стала міжнародною темою, порушуючи питання про вплив політики на історичні наративи в європейському контексті, особливо в Німеччині, Франції, та Польщі, де така політика часто мала іронічний відтінок у суспільному дискурсі [12].

Меморіальна політика, в свою чергу, це спеціалізований підрозділ історичної політики, що зосереджується на вшануванні пам'яті про певні події, осіб або явища. Основними характеристиками її є: 1) символічність та ритуальність, оскільки вона включає встановлення пам'ятників, проведення меморіальних заходів, ритуалів та святкувань, присвячених певним історичним подіям; 2) колективна пам'ять, оскільки меморіальна політика спрямована на формування та підтримку колективної пам'яті, що об'єднує спільноту навколо певних історичних символів та наративів; 3) комеморація та траур, адже меморіальна політика орієнтована на організацію заходів вшанування жертв історичних трагедій та конфліктів, а також відзначенням перемог і досягнень. Цей концепт отримав розвиток завдяки роботі П'єра Нора, який у серії «Місця пам'яті» («Lieux de Mémoire», 1984) вивчав, як колективна пам'ять формує національну ідентичність через фізичні місця пам'яті, такі як меморіали та пам'ятники. Нора акцентував увагу на важливості символічних місць у процесі конструювання національної пам'яті та ідентичності.

Політика пам'яті, на відміну від двох попередніх концептів, є більш ширшим концептом, що охоплює як історичну, так і меморіальну політику, зосереджуючись на методах і механізмах збереження та передачі історичної пам'яті. Цей концепт набув популярності в рамках соціальних і культурних досліджень наприкінці ХХ століття. Жак Дерріда у роботі «Привиди Маркса» («Spectres of Marx», 1994) ввів поняття «політика пам'яті» як спосіб критично аналізувати, як минуле впливає на сучасні політичні процеси. Дослідження таких авторів, як Мартін О. Хайслер і Дженні Едкінс, також суттєво сприяли розвитку цього поняття, аналізуючи взаємозв'язок між пам'яттю, політикою та ідентичністю у своїх роботах на початку 2000-х років. Основними характеристиками політики пам'яті є: 1) інституціоналізація, яка передбачає створення та діяльність інституцій, таких як музеї, архіви, меморіальні комплекси, які зберігають та популяризують історичну пам'ять; 2) інтегративність, адже політика пам'яті спрямована на інтеграцію різних історичних наративів у спільний національний або наднаціональний контекст; 3) динамічність, адже вона враховує зміни у суспільних уявленнях та інтерпретаціях історії, адаптується до нових викликів та реалій.

Таким чином, історична політика охоплює загальні підходи до викладання та інтерпретації історії, меморіальна політика зосереджується на вшануванні пам'яті про конкретні події та особи, а політика пам'яті інтегрує ці підходи, створюючи комплексну систему збереження та передачі історичної спадщини. Водночас, є і альтернативні бачення. На думку українського дослідника Георгія Касьянова історична політика як один із видів політики спрямована на конструювання та інструменталізацію «історичної пам'яті» та її репрезентацій, особливо професійної історіографії. Як і будь-яка сфера політики, історична політика є полем протистояння груп у боротьбі за владу та її збереження. Історична політика є засобом забезпечення форм лояльності великих соціальних груп та підтримки над ними ідейно-політичного контролю. Утилітарне використання історії та пам'яті – основна риса історичної політики, яка проявляється у політичній, законодавчій практиці, внутрішньої та зовнішньої політики. Політика пам'яті, на його думку, таким чином, – вузький термін, що охоплює практики, пов'язані з формуванням колективної чи історичної пам'яті, та не передбачає втручання у сферу професійної історіографії чи дидактики історії [2, с. 27]. В якості прикладу інших можливих різнотлумачень можна навести тлумачення М. Гальбакса, який, наприклад, відкидає термін «історична пам'ять» на користь «колективної пам'яті», яка стимулює колективну ідентичність через соціальну дуплікацію.

У Франції концепт «меморіальної політики» («politique de la mémoire») або «політики пам'яті» сьогодні переважає, однак у науковому та політичному дискурсі присутні концепти «історичної політики» (politique historique), а також «використання минулого» (usages politiques du passé) та «політика минулого» («politique du passé»). На окрему згадку заслуговує більш вузька за змістом «меморіальна політика» («politique mémorielle»), пов'язана переважно з державними святами чи громадськими урочистостями, присвяченими історії. Політика пам'яті, спрямована на конструювання інклюзивної ідентичності, є інтелектуальним продуктом західноєвропейської інтелектуальної традиції.

За визначенням українського дослідника С. П. Стельмаха у німецькому дискурсі, що досліджує питання «минулого» та його відображення в сучасному, використовується ряд концептів: 1) подолання минулого («Vergangenheitsbewältigung»); 2) політика пам'яті («Vergangenheitspolitik»); 3) культура пам'яті («Erinnerungskultur»); 4) опрацювання минулого («Aufarbeitung der Vergangenheit») [4, с. 8]. Концепт «подолання минулого» («Vergangenheitsbewältigung»), за Стельмахом, був поширений у ФРН з середини 1950-х рр. до 1985 року і стосувався примирення з минулим через опрацювання негативного досвіду націонал-соціалістичного спадку, судових процесів проти

нацистських злочинців. У 1950-х роках у ФРН було прийнято «політику минулого», що включала визнання колективної відповідальності за Голокост [1, с. 99], яка включала правові оцінки нацистської ідеології та персональне переслідування злочинців. Однак, у 1949 році ФРН прийняла «Закон про амністію», дозволяючи колишнім нацистам займати керівні позиції в країні. Процеси «примирення з минулим» та «подолання минулого» стали основою політичної культури ФРН, де Друга світова війна зайняла центральне місце в публічному дискурсі в контексті теми відповідальності за Голокост і масові злочини, вчинені Вермахтом в Європі. За М. Брехтеном «нав'язувана німцям ... ззовні... вимога примиритися з нацистською спадщиною... породила культуру тверезої самокритики і відкритого підходу до ...болючих аспектів минулого» [7, с. 60]. На відміну від ФРН, НДР використовувала Нюрнберзький закон для показових процесів антифашистської версії історії. Керівництво Соціалістичної Єдиної партії Німеччини (СЄПН) прагнуло підтримати імідж НДР як охоронця «нюрнберзького» духу, поширюючи інформацію про воєнні злочини в східнонімецьких ЗМІ для декларування антизахідного розуміння прав людини [4, с. 13]. Водночас, Німеччина прагнула інтегруватися в західне співтовариство, активно засуджуючи нацистське минуле. Знаковою стала подія 1970 р., коли канцлер Віллі Брандт став на коліна перед монументом жертвам націонал-соціалізму у Варшаві, виражаючи вибачення від імені Німеччини [3]. Після возз'єднання Німеччини відкрилися нові напрями досліджень. Поняття «конституційного патріотизму», запропоноване Ясперсом, Штернбергом і Габермасом, допомогло формувати нову суспільну свідомість, об'єднати ФРН та НДР. Єдиний підхід до засудження історій Третього Рейху та НДР був застосований через кримінальні справи проти членів Соціалістичної єдиної партії Німеччини та співробітників Міністерства державної безпеки – Штазі, що демонструвало засудження тоталітарного минулого обох держав. Аннет Вайнке в працях «Право, історія та справедливість: обговорення німецьких державних злочинів у довгому двадцятому столітті» («Law, History, and Justice: Debating German State Crimes in the Long Twentieth Century», 2018) та «Травма і пам'ять про політику» («Trauma and the Memory of Politics») вперше проаналізувала ставлення до військових злочинців як загальнонімецьке явище.

Після 80-х років ХХ ст. дискурс використовував концепт «політики пам'яті» («Vergangeelitspolitik») та «культури пам'яті» («Erinnerungskultur»). Норберт Фрай – професор сучасної історії в Університеті Фрідріха Шиллера в Єні та голова Центру історії ХХ століття в Єні – в праці «1945 – 1949 – 1989: Маючи справу з двома німецькими минулими» запропонував «генераційний перехід» від використання концепту «примирення» до концепту «культури пам'яті». Генераційні зміни – це зміни трьох поколінь: від «функціонального покоління», народжених на початку ХХ ст. і «включених в створення Третього рейху» до «покоління скептиків», народжених в 20-ті роки ХХ ст. і «залучених як солдати» і до «дітей війни», народжених в 40-і роки. Останнє покоління зайняло провідні позиції в суспільстві в середині 1980-х років, що обумовило перехід до «культури пам'яті». Методологічний підхід Фрая апелює до еволюції колективної ідентичності та її впливу на політику пам'яті [11, р. 411].

На думку С. Стельмаха, різниця між «політикою пам'яті» та «культурою пам'яті» полягає в тому, що перший термін охоплює комплекс державних заходів з метою збереження пам'яті та встановлення суспільного консенсусу щодо минулого (зокрема, трагічного націонал-соціалістичного періоду і, після 1990 року, диктатури СЄПН), тоді як другий термін є ширшим і передбачає залучення суспільства до обговорення проблем пам'яті.

Алейда Ассманн в статті «Чемпіон світу з пам'яті? Про дискомфорт німецької культури пам'яті» зазначає: «термін «культура пам'яті» охоплює широкий спектр культурних практик, таких як збереження слідів, архівування документів, колекціонування мистецтва та реліквій, включаючи їх повторне використання за допомогою ЗМІ чи педагогіки. Культура пам'яті ...включає елемент повторного активування минулого та можливість його присвоєння як активної «функціональної пам'яті». ... культура пам'яті створює структури участі, які дозволяють таке індивідуальне та колективне присвоєння» [6, с. 26]. Ассманн вказує, що ФРН є «чемпіоном світу з пам'яті»: в 2017 р. в державі існувало 118 меморіалів нацистського минулого і 85 меморіалів, присвячених диктатурі СЄПН [6, с. 24; 4, с. 19].

Вужче розуміння «культури пам'яті» як «пам'яті про травми» запропонувала американська дослідниця Сьюзен Нейман: «культура пам'яті» це збереження спогадів про травми, які спричинила власна країна і які не можна подолати, але з якими, як і з провинною, можна боротися, навіть якщо «почуття провини залишається назавжди» [22].

Перехід до концептів «політики пам'яті» («Vergangeelitspolitik») та «культури пам'яті» («Erinnerungskultur») досліджують в Німеччині також в контексті «національної ідентичності» і «постнаціональної ідентичності».

Концепція «національної ідентичності» базується на понятті «негативна пам'ять», запропонованому Р. Козеллеком для позначення зосередженості на державних і суспільних злочинах диктатур [17, р. 24]. Ця концепція мала на меті подолати нав'язане союзниками-переможцями відчуття «колективної провини» і створювала амбівалентне ставлення до злочинного минулого, перекладаючи відповідальність за злочини на «поганих нацистів». Історична політика канцлера Г. Коля намагалася запропонувати німцям позитивний образ історії нації. Метою стало створення нової ідентичності німців, яка б пропонувала перспективу єдності та «історію успіху» для 2/3 молодих німців, які не мали досвіду війни і не несли відповідальності за злочини націонал-соціалізму. Промова Р. фон Вайтцеккера 8 травня 1985 р. вперше оголошувала цей день «визволенням від націонал-соціалізму», а не як день німецької поразки. Алейда Ассман зазначила, що лише тепер можна було говорити про формування «культури пам'яті»: «Через 50 років після закінчення Другої світової війни ... у той час як інші країни були зайняті переказом своєї історії так, щоб з неї зникли ганебні епізоди, у Німеччині сталося протилежне... минуле більше не вважалось минулим, ... стало предметом історії, яку слід запам'ятати. У цій формі він підтримує свідомість нації та формує міцну моральну основу для орієнтації сьогодення та майбутнього» [5]. За визначенням У. Юрайта, представленому в роботі «Сприйняте минуле. Про зв'язок між історією, пам'яттю та бажаннями колективної ідентичності»: «...емпатія та співчуття переросли у бажання ідентифікувати себе з жертвами... Спільність пам'яті, що передається ..., простежується до 1990-х рр. і далі повертається до формування власного образу «жертви, що співпереживає» [15, s. 20]. Ханс-Йоахим Ноак зазначив: «Покоління онуків у країні, яка переживає безпрецедентні процеси нормалізації ..., дивиться на минулі події з нової, тверезої перспективи... Війни на Балканах ... як сучасні європейські явища змусили шукати відповіді на грізні питання: чи не ті самі сцени ми бачили на Куршській косі або в Щецинській затоці понад півстоліття тому? ... Приймаючи незворотність подій, що сталися після війни, нові німці тепер почуваються вільними» [23].

Другою формою «культури пам'яті» стала концепція «постнаціональної ідентичності». За Юргеном Габермасом «постнаціональним» є процес європейської інтеграції європейських громадян як спроба охопити поточні події в Європі та визначити тип ідентичностей, які еволюціонують разом із цими подіями. Етнічна приналежність і культура не є необхідними для почуття постнаціональної спільності, основою якої є лише визнання та повага до демократичних цінностей і норм [13].

Томас Ріссе стверджує, що: «...«Європа» та європейська інтеграція по-різному перегукуються з історично та культурно вкоріненим розумінням національної держави та національного суверенітету. У німецькому... політичному та інтелектуальному дискурсах Європа є невід'ємною частиною того, що означає бути німцем... сьогодні» [27]. Концепція «постнаціональної ідентичності» в Німеччині дистанціює від «жертв», «національної провини» [6, р. 28]. Німеччина стала імміграційною країною, де історична пам'ять все менше зосереджується на національних чи етнічних основах.

Історик Стефані Шуле-Спрінгорум та соціолог Натан Шнайдер в публікації в Die Zeit «Примирення це нонсенс» або «Де знаходиться німецька культура пам'яті» зазначають, що якщо в однорідних суспільствах говорити про культуру пам'яті було логічним, то в сучасних суспільствах, які не є однорідними, «культури пам'яті мають мало спільного з історією: вони використовують історію в політичних і моральних інтересах. ...Це кінець. Культура пам'яті більше не може бути прописана державою» [8].

Так, у 2020–2021 роках у Німеччині знов була активізована дискусія «Historikerstreit 2.0». Історик М. Вільдт зазначив, що в цій дискусії стикаються дві точки зору: 1) прихильники збереження центральної позиції Голокосту в політиці пам'яті Німеччини; 2) прихильники включення пам'яті людей мігрантського походження про європейську експансію та тиранію у неєвропейському світі, що повинна стати такою ж значущою, як знання про Голокост. Німеччина є імміграційною країною з населенням і історична пам'ять все менше звертається до національних чи етнічних історичних основ.

Так, у Німеччині взаємини сучасності з минулим демонструють еволюцію підходів і сьогодні переважно концептуалізується через поняття «культура пам'яті» (Erinnerungskultur) або «політика минулого» (Vergangenspolitik).

Диспут істориків розгортався і у Франції, де концепти: «політика пам'яті», «управління минулим» та «борг пам'яті» використовуються в публічній дискусії навколо постмодерністського дискурсу «постнаціональної ідентичності» та «постісторії». В 1990-ті рр. Франція прийняла ряд меморіальних законів: «Закон Гейссо» (The Gayssot Act, 1990 – назва надана на ім'я автора Закону – члена комуністичної партії Жана-Клода Гейссо), що забороняє расистські та антисемітські висловлювання і накладає кримінальні санкції на тих, хто заперечує наявність злочинів проти людяності, як це визначено Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі; «Закон Тобіра» (The Taubira Act, 2001), який визнає работоргівлю злочином проти людяності [1, с. 100]; Закон «Про подяку нації та національний внесок репатрійованим громадянам Франції з Північної Африки» або Закон «Про французький колоніалізм» (Law Concerning French Colonialism, 2005). Закон 2005 р. впроваджував інтерпретацію французької колонізації як таку, що зіграла «позитивну роль» в розвитку колонізованих територій. Стаття 4 зазначала, що освітні програми повинні викладати «позитивну роль» присутності Франції за кордоном. Закон викликав обурення серед інтелектуалів, які підписали петицію із закликом скасувати статтю. В результаті звернення Жака Ширака до уряду стаття була скасована [30].

До числа французьких меморіальних законів початку XXI ст. відносять і Закон «Про публічне визнання геноциду вірмен» 2001 року, т.зв. «Boyer Law». У 2006 р. депутати Національних зборів криміналізували заперечення геноцидів в законі, але Сенат Франції цей закон не ухвалив. В січні 2012 р. обидві палати законодавчих зборів Франції прийняли законопроект, який забороняє заперечення геноцидів, визнаних Францією, включаючи геноцид вірмен, але «Закон Бойера» (Boyer Law) зіпсував відносини між Францією та урядом в Анкарі [21], відносини політиків, обумовив апеляцію до вищого суду. В 2016 р. відповідно до Закону Гейссо було внесено зміни в закон про «Рівність і громадянство», які передбачили покарання за «заперечення або применшення» подій, визнаних як геноцид, злочини проти людства, військові злочини або рабство», але «незважаючи на те, що зміни були схвалені парламентом Франції і прийняті в січні 2017 р., він був відхилений Конституційною радою [21]. Ситуація знов викликала дебати, і президент Макрон в 2019 р. встановив 24 квітня днем пам'яті геноциду вірмен, хоча національні збори Франції заборонили закон, що вихваляє роль Франції як колоніальної держави, і закон про визнання геноциду вірмен, замінивши їх резолюціями без юридичних наслідків.

Дебати в грудні 2005 року навколо викладання французького колоніалізму та «законів про пам'ять» обумовили введення поняття «політика пам'яті» в широкий вжиток [30]. Французькі інтелектуали та історики засудили роль французького парламенту в законодавчій діяльності з історії і закликали через пресу скасувати чотири закони: закон Гейссо (1990), закон про визнання геноциду вірмен (2001), закон про визнання работоргівлі та рабства злочинами проти людяності (2001 р.), і закон про подяку нації та національний внесок репатрійованим громадянам Франції з Північної Африки (2005 р.). В 2008 р. «Відозва з Блуа», ініційована П'єром Нора, апелювала до неприйняття французьким суспільством втручання у викладання історії [29]. Це підтримало європейський резонанс стосовно державної політики регулювання «колективної пам'яті» та «інтерпретації історії» [30].

В Бельгії, і уряд, і парламент намагалися поширити Закон про заперечення Голокосту від 23 березня 1995 року на інші геноциди, але за словами Дж. Гранджана, зі справи геноциду вірмен політичні розбіжності призвели до глухого кута. Водночас, і Сенат, і Палата представників Бельгії офіційно визнали геноцид вірмен відповідно в 1998 р. (Резолюція від 26 березня 1998 року) та в 2015 р. (Резолюція від 23 липня 2015 року). У відповідь на останню резолюцію тодішній прем'єр-міністр Бельгії Шарль Мішель від імені уряду офіційно визнав масові вбивства 1915 року геноцидом [21]. В 2023 р. після Дня пам'яті геноциду вірмен 24 квітня Федеральний парламент Бельгії схвалив проект закону про заборону заперечення геноциду, військових злочинів і злочинів проти людства з метою посилення заборони заперечення геноциду шляхом внесення змін до закону про боротьбу з расизмом 1981 р. «Loi Moutereaux». Бельгійське законодавство просунулося вперед усуваючи ієрархію геноцидів, захищаючи пам'ять про геноциди в Руанді та Боснії. Однак закон виключив зі сфери застосування масові злочини, які не були визнані такими судовим рішенням, а відтак, ігноруючи геноцид вірмен. Дискусії про це призвели до дебатів у Палаті представників Бельгії.

Меморіальні війни спричинили значний резонанс у ЄС. Протягом багатьох років Європейський парламент намагався зберегти пам'ять про жахливі історичні події, які вплинули на меншини, що проживають на континенті ЄС. Такий обов'язок пам'яті був досягнутий, зокрема, шляхом ухвалення резолюцій, зокрема Резолюції 1987 року про політичне вирішення вірменського питання, в якій зазначено, що «трагічні події 1915–1917 років, пов'язані з вірменами, які проживали

на території Османської імперії є геноцидом», а нещодавно – була прийнята Резолюція 2018 року про зростання неонацистського насильства в Європі, яка «закликає держави-члени засуджувати та протидіяти всім формам заперечення Голокосту». Ці резолюції є політичним інструментом для культивування та захисту пам'яті про ці дві трагічні події [21].

Водночас, Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 р. разом із Рамковим рішенням 2009 р. про боротьбу з певними формами та проявами расизму та ксенофобії за допомогою кримінального права Ради ЄС закликають до судового переслідування неґаціонізму (виду історичного ревізйонізму, при якому «нова» концепція будується на запереченні та/або ігноруванні встановлених фактів) як і з мовою ненависті в публічній сфері. Обидва закони спрямовані на гармонізацію законів про злочини на ґрунті ненависті. ЄС передбачили правову можливість підпорядкувати заборону заперечення злочину масової жорстокості наявності «остаточного рішення національного суду цієї держави-члена та/або міжнародного суду» або лише за остаточним рішенням міжнародного суду».

На думку професора історії Паризького університету Себастьяна Леду, в Європі існує «транснаціональний рух і безпрецедентна європеїзація практик та інтерпретацій, пов'язаних з минулим, але також ... посилення національних ідентичностей і навіть націоналістичних тенденцій у деяких країнах, які реагують на транснаціональні процеси [19].

На європейському рівні законодавчі акти стосуються дуже різних тем. Вони можуть стосуватися інтерпретації історичної події, застосування кримінальних санкцій до публічних висловлювань про історичні події, встановлення або зміни статусу ветеранів війни (прав, закріплення за професіями та пенсіями), переоцінки пенсій за вислугу років роботи в державних службах до падіння комунізму, встановлення матеріальної чи символічної компенсації жертвам насильства, а іноді й їхнім нащадкам, реабілітація політичних в'язнів, організація адміністративних чисток, встановлення пам'ятних заходів, присвоєння імен громадськості місць, створення меморіалів, встановлення пам'ятників, ведення архівів, стимулювання наукового дослідження певної події, впровадження історичних подій у шкільну освіту тощо.

Себастьян Леду пропонує класифікувати європейські закони про пам'ять на три групи з правової точки зору [19]: 1) закони та постанови суто декларативного характеру, які є найчисленнішим типом парламентських актів у європейських країнах. У цьому відношенні Польща, наприклад, має приблизно 2000 декларативних положень про минуле, прийнятих парламентом з 1989 року (20% усіх постанов, прийнятих польськими депутатами), які стосуються передусім пам'ятних заходів; 2) закони, які передбачають відносно обов'язкові заходи для держав або їхніх громадян, такі як компенсація жертвам та їхнім родинам, реабілітація політичних в'язнів, встановлення пам'ятних заходів, введення історичних подій у шкільну освіту тощо; 3) закони, які забороняють і накладають кримінальні санкції на певні висловлювання в публічному просторі щодо історичних подій: заперечення геноциду євреїв і вірмен, заперечення комуністичних злочинів або, навпаки, як у випадку з російським законом 2014 року, відображення радянських злочинів, скоєних під час Другої світової війни. Більшість європейських країн (28 із 47) прийняли положення, які накладають санкції на заяви про минуле, головним чином, про заперечення геноциду євреїв та вірмен. 22 країни, які криміналізували неґаціонізм щодо геноциду євреїв, є європейськими [19].

Дві останні групи законів мають нормативний характер, оскільки передбачають права та обов'язки держав і громадян. Натомість декларативні закони не змінюють правового статусу громадян. Однак, з точки зору уявлень про минуле, ці декларативні закони можна вважати породжуючими норми.

Оцінюючи унікальність законів пам'яті, прийнятих у Європі, С. Леду вважає важливим визначення контексту, у якому вони були розроблені; різниці в правових традиціях, властивих державам, історично розділеним між цивільним і загальним правом. Так, традиція загального права, характерна для Сполученого Королівства та країн його колишніх колоній, таких як Сполучені Штати, надає перевагу судовим рішенням для встановлення норми та регулювання суспільних відносин. Ці країни не знайомі з феноменом законів пам'яті або в дуже малому масштабі. Відтак, закони про пам'ять, прийняті національними парламентами в Європі, є частиною традиції римського цивільного права, яке домінує в Європі і віддає перевагу законодавчим інструментам для встановлення норм і організації суспільства. Традиція свободи слова, гарантована конституцією в англійських країнах, пояснює відсутність законодавства, яке засуджує неґаціоністський дискурс, який, з іншого боку, присутній у більшості країн Європи, які не мають цієї традиції.

Крім того, на думку С. Леду, закони пам'яті походять із трьох контекстів, які виникли в Європі в 90-ті роки ХХ століття.

Перший контекст, породжений геноцидом євреїв у Західній Європі. Це унікальний злочин, на який не поширюється термін давності і який став центром західноєвропейського історичного нарративу, розробленого в ім'я прав людини та захисту меншин. Для цілей європейської ідентичності цей головний фокус пам'яті змусив членів парламентів у кількох країнах законодавчо кваліфікувати геноцид, криміналізувавши будь-яке заперечення. Аналогічно відбувався геноцид вірмен, який був визнаний законом у багатьох країнах. Згодом негаціоністський дискурс був криміналізований у Греції, Хорватії, Словаччині та Швейцарії. Втім, у Франції в 2012 р., а потім і в 2017 р. Конституційний суд щоразу відхиляв позов через порушення свободи слова. Це визнання геноциду або криміналізація негаціонізму законом стало інструментом європейської інтеграції для країн, які бажають приєднатися до ЄС. Наприклад, Польща, яка тоді була кандидатом, була першою центральноєвропейською країною, яка прийняла закон у 1998 р., який передбачає кримінальну відповідальність за заперечення Голокосту (стаття 55). І навпаки, ухвалення парламентом Туреччини рішення у своєму статуті в липні 2017 року, яке забороняє та вводить кримінальні санкції за «образу історії та спільного минулого турецької нації» – що неявно спрямоване на геноцид вірмен – розкриває, серед інших фактів, факти, що Туреччина відмовляється від проекту євроінтеграції з 2010-х років.

Другий контекст – це звільнення країн Східної Європи від впливу СРСР, що призвело до криміналізації законодавством їх комуністичного минулого. Декомунізація як ухвалення законів про пам'ять парламентами Східної Європи сприймалася актом демонстрації політичного суверенітету. У ряді країн це обумовило класифікацію подій комуністичного минулого як кримінальні злочини (закон Чеської Республіки 1990 р., що класифікує сталінські депортації народів як «акти геноциду»).

Третім контекстом стало постколоніальне питання в суспільствах колишніх європейських імперій (Франції, Бельгії, Німеччини) із законодавчими положеннями щодо визнання злочинів та відшкодування жертвам та їхнім нащадкам. Європейські інституції заохочували цю політику репарацій: Резолюція Європарламенту від 26 березня 2019 р. закликала держави ЄС відшкодувати у формі публічних вибачень людям африканського походження, які проживають у Європі та жертвам несправедливості та злочинів проти людяності; повернути артефакти, вкрадені в колоніальний період країнам їх походження, розсекретити колоніальні архіви.

Закони пам'яті свідчать про нову модель вирішення конфліктів і політичного насильства. Незважаючи на нові юридичні категорії (злочини проти людяності та геноцид), прийняті після Другої світової війни, політика забуття – та її правовий наслідок, амністія – була політичною моделлю розв'язання, яку відстоювали національні держави до 1980-х років. Поява законів пам'яті вказала на зміну цієї моделі. Припинення конфлікту чи гноблення супроводжувалося судовою реабілітацією та вшануванням пам'яті минулого, визнаного злочинним, що гарантується правовою базою в очах членів парламенту та суспільства. Цю нову модель ілюструє процес в Іспанії, де закон 1977 р., оприлюднений після диктатури Франко, який базувався на моделі резолюції, що підтримувала забуття та амністію, через 20 років було засуджено як політичний акт, який заперечував злочини. Замість нього був прийнятий закон 2007 р. стосовно насильницького минулого, з судовими процедурами визнання та відшкодування жертвам політичного насильства.

Якщо раніше вирішення соціального конфлікту вирішувалося впровадженням процесу забуття та примирення, то нові закони пам'яті гарантують публічне оприлюднення злочинів, караючи їх заперечення як порушення порядку. Вшанування пам'яті жертв законом розглядається як інструмент умиротворення суспільств, виховання толерантності.

На думку С. Леду особливістю нових законів пам'яті є їхня «наднаціональна європейська експансія в контексті, в якому пам'ять стала, як і в національних просторах, категорією політичної дії як власного права для символічної побудови європейської ідентичності» [19]. Закони чи резолюції, що стосуються минулого, розглядаються як інструменти для поширення спільного нарративу європеїзації національної пам'яті на тлі вступу країн Східної Європи до ЄС та прагнення до спільної європейської пам'яті. Матрична функція злочинів Другої світової війни в побудові пострадянської європейської нарративної ідентичності формалізована в цих наднаціональних законодавчих положеннях, які розвивалися протягом останніх 30-ти років.

Спочатку закони пам'яті демонстрували поділ континенту між Сходом і Заходом. З одного боку, пам'ять Заходу була структурована навколо визнання геноциду євреїв, який очолили європейські

інституції (Рада Європи, Європейський суд з прав людини та Європейський парламент) як маркер ідентичності (Резолюція від 3 липня 1995 р., ухвалена Європарламентом, яка закликає держави-члени встановити «Європейський день пам'яті жертв Голокосту»). З іншого боку, пам'ять про Схід зосередилася на недавньому комуністичному минулому та злочинах, скоєних СРСР проти цивільного населення під час Другої світової війни. Коли ряд країн Східної Європи приєдналися до ЄС у 2004 р., вони вже схвалили закони про пам'ять, які стосувалися засудження комуністичного минулого [19]. Тоді Європарламент утвердив себе як головного гравця в політиці пам'яті примирення між Сходом і Заходом через резолюції про минуле, прийняті заради «добросусідства» регіонів Європи, щоб подолати розрив пам'яті. Дії східноєвропейських членів Європарламенту (наприклад, країн Балтії) через кілька років призвели до пам'ятної точки зближення щодо подвійного визнання: нацистських злочинів, скоєних проти європейського єврейського населення, і радянських злочинів, вчинених проти населення Східної Європи.

Це зближення, засноване на передумові еквівалентності цих злочинів, визнається кількома постановами. У 2008 р. Європарламент визнав штучно спричинений СРСР голод 1932–1933 рр. в Україні «злочином проти людства». Європейська резолюція 2009 р. встановлює Європейський день пам'яті 23 серпня, нагадуючи про німецько-радянський пакт від 23 серпня 1939 року, який став програмною подією подвійного нацистсько-радянського злочину, скоєного проти європейського населення під час Другої світової війни. Цей консенсус, досягнутий на основі події, представленої як фундаментальна для побудови європейської колективної пам'яті, ще раз підтверджується Резолюцією про важливість європейської пам'яті для майбутнього Європи, схваленою більшістю Європарламенту 19 вересня 2019 р. (Іспанія та Італія тоді висловили свої побоювання щодо ототожнення нацизму та сталінізму, а історики у Бельгії засудили таке бачення історії).

Паралельно європейська політика щодо минулого передбачає кримінальну відповідальність за оспорування різних злочинів. У Рамковому рішенні 2008 р. про боротьбу з формами та проявами расизму та ксенофобії за допомогою кримінального права Рада Європи закликала держави-члени ЄС «вжити необхідних заходів» для покарання «публічного потурання, заперечення або грубої тривіалізації злочинів геноциду, злочинів проти людства та військових злочинів», визначених Міжнародним кримінальним судом, який також криміналізує заперечення геноциду вірмен.

Проте комплекс європейських законодавчих положень щодо створення спільної пам'яті наштовхується на національний/регіональний опір. Національні парламенти відмовляються включити Рамкове рішення 2008 року до свого кримінального кодексу. Пам'ятні заходи 23 серпня, що символізують подвійний нацистсько-радянський злочин, досі відзначаються переважно у країнах Східної Європи (насамперед у країнах Балтії). Навпаки, пам'ять про Голокост все ще переважає в Західній Європі з обмеженою присутністю на Сході (наприклад, Музей жертв геноциду в Ризі в Литві, який присвячує лише одну кімнату єврейським жертвам, а більшу частину музею представляє радянський злочини) [19]. Деякі країни переосмислюють минуле, відкидаючи європейські наднаціональні акти. Наприклад Російська федерація в 2014 р. прийняла Закон на захист «Великої Вітчизняної війни» шляхом криміналізації відтворення сталінських злочинів, так само як Польща, яка в січні 2018 р. для захисту «репутації Республіки Польща» прийняла закон стосовно покарання тих, хто заперечує «українські злочини», або тих, хто публічно приписує відповідальність чи співвідповідальність за різні злочини польському народу чи польській державі.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. Отже, національна реакція 2010-х років посилила полісемантичну природу законів про пам'ять, які не можна представляти лише як засоби демократизації чи зміцнення верховенства права навколо захисту меншин. Деякі з них становлять акти національного суверенітету навколо вшанування пам'яті героїв і мучеників Батьківщини, які встановлюються всупереч наднаціональним правилам пам'яті, встановленим європейськими інституціями. Законодавче покарання тверджень про минуле, які вважаються такими, що суперечать національним інтересам, стає способом дії держав, які все ще стверджують, що є демократичними, але які прагнуть юридично викоринити будь-який конфлікт історичних інтерпретацій.

Законодавчі акти про минуле Європи, прийняті протягом останніх тридцяти років, або так звана «меморіальна індустрія», стала прогресом демократії, оскільки вони враховують меншини та цивільні жертви в контексті воєн, переслідувань чи гноблення, але слід звернути увагу на наслідки віктимізації, конкуренції та інструменталізації історії, які можуть спричинити ці законодавчі положення. Ці закони сформували загальний горизонт для відшкодування історичної травми, яка зосередила ідентичність Європи на нескінченній криміналізації її минулого, на негативних

подіях. Віктимізація стала не лише свідченням кризи, а й засобом маніпуляції для здобуття переваг. У будь-якому випадку закони пам'яті кидають виклик ідентичності, яку хоче надати собі Європа, а також стосункам європейців із цією ідентичністю.

Бібліографічний список:

1. Голубчик Г. Становлення Європейських моделей суспільної пам'яті: інституційно-правовий аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 3. С. 97-106.
2. Касьянов, Г. Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ: Лаурус. Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.
3. Підлущкий О. Віллі Брандт: політик, який став великим... схиливши коліна. 15 лютого 2008. URL : https://dt.ua/SOCIETY/villi_brandt_politik,_yakiy_stav_velikim_shilivshi_kolina.html (дата звернення: 13.02.2024)
4. Стельмах С.П. «Минуле, яке минає»: націонал-соціалізм в політиці пам'яті ФРН та історичній політиці НДР. *Проблеми всесвітньої історії*. 2023. №4 (24). С. 7-26. URL: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-1> (дата звернення: 03.05.2024)
5. Assmann A. Erinnerungskultur: Vergangenheit, die nicht vergeht. *Frankfurter Rundschau*. 28.01.2022. URL: <https://www.fr.de/kultur/gesellschaft/erinnerungskultur-vergangenheit-die-nicht-vergeht-91267149.html> (дата звернення: 03.05.2024)
6. Assmann A. Weltmeister im Erinnern? Über das Unbehagen an der deutschen Erinnerungskultur. *Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. 2012. № 2. S. 24–32.
7. Brechtken M. Mehr als Historikergeplänkel. Die Debatte um "Das Amt und die Vergangenheit". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 63. Jahrgang. 2015. Heft 1. S. 59-92.
8. Cammann A., Staas C. Versöhnung ist Quatsch. *Die Zeit*. № 4. 19 Januar 2023. S. 17.
9. Chwedoruk, R. Polityka historyczna. Warszawa: PWN, 2018. 384 s
10. Frei N. Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg. Göttingen, 2006. 656 s.
11. Frei N. 1945 – 1949 – 1989: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*. Vol. 56. No. 3. 2010. P. 410–422.
12. Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im Internationalen Vergleich. Herausgegeben von Étienne François, Kornelia Konczal, Robert Traba und Stefan Troebst. Reihe: Moderne europäische Geschichte; Bd. 3. 560 s.
13. Habermas J. Eine Art Schadensabwicklung. Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung. *ZEIT*. Juli 1986. Nr. 29/1986/11. URL: <https://www.zeit.de/1986/29/eine-art-schadensabwicklung> (дата звернення: 20.04.2024)
14. Herbert U. A History Twentieth-Century Germany. Oxford University Press, 2019. 1242 p
15. Jureit U. Gefühlte Vergangenheiten. Zum Verhältnis von Geschichte, Erinnerungen und kollektiven Identitätswünschen. *Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. 2012. № 2. S. 16-23.
16. Kleinert H. Das geteilte Deutschland. Die Geschichte 1945–1990. Berlin, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2019. 707 s.
17. Koselleck R. Formen und Traditionen. Frei N.; Knigge V. (Hrsg.). *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*. München: C.H. Beck Verlag 2002. S. 21-32.
18. Kramer Jane The Politics of Memory: Looking for Germany in the New Germany. October 1, 1996. Random House. 293 p.
19. Ledoux S. Memory laws in Europe. What common horizons are we journeying towards? *Magazine of the European Observatory on Memories*. ISSN 2565-2931. March 11, 2022. URL: <https://europeanmemories.net/magazine/memory-laws-in-europe-what-common-horizons-are-we-journeying-towards/> (дата звернення: 03.05.2024)
20. Leide H. NS-Verbrechen und Staatssicherheit. Die geheime Vergangenheitspolitik der DDR. Göttingen, 2005. 448 s.
21. Merguerian A. Blog: examines the attempts to criminalize the denial of the Armenian genocide in France and Belgium. *Memory Laws in European and Comparative Perspectives*. URL: <https://melaproject.org/blog/599> (дата звернення: 03.05.2024)
22. Neiman S. Learning from the Germans. Race and the Memory of Evil. Macmillan, 2019. 432 p.
23. Noack H.-J. Die Deutschen als Opfer. *Der Spiegel*. 13/2002. S. 36-39
24. Nolte E. Vergangenheit, die nicht vergehen will. *Historikerstreit*. 1986, 6 Juni. URL : https://www.1000dokumente.de/pdf/dok_0080_nol_de.pdf (дата звернення: 20.04.2024).
25. Pötzsch H., Halder W. Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland. 4. Aufl. München, 2015. 448 s.
26. Prutsch M. J. European Remembrance Policies. *Magazine of the European Observatory on Memories*. December 10, 2018. URL: <https://europeanmemories.net/magazine/european-remembrance-policies> (дата звернення: 03.05.2024)

27. Risse T. European Institutions and Identity Change – What have We Learned? / Transnational Identities. Becoming European in the E.U. Richard K. Herrmann, Thomas Risse and Marilyn B. Brewer (eds.), New York: Rowman & Littlefields: 2004, p.265.

28. Schmid, H. Vom publizistischen Kampfbegriff zum Forschungskonzept. Historisierung der Kategorie Geschichtspolitik / Geschichtspolitik und kollektives Gedächtnis. Erinnerungskulturen in Theorie und Praxis / ed. H. Schmid. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009. S. 53–77.

29. Truong N. Une guerre des idées qui ravive la bataille de la « pensée 68» *Le Monde*. 2014, 08 Octobre. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2014/10/09/marcel-gauchet-l-anticonformisme-est-devenu-la-norme_4503208_3232.html (дата звернення: 20.04.2024)

30. Wartanian R. Memory Laws in France and their Implications: Institutionalizing Social Harmony. Humanity in Action. November, 2009. URL: https://humanityinaction.org/knowledge_detail/memory-laws-in-france-and-their-implications-institutionalizing-social-harmony/?lang=nl (дата звернення: 03.05.2024)

31. Weinke A. Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert. Wallstein, Göttingen, 2016. 372 s.

32. Weizsäcker R. Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages. Bonn, 1985. 16 s.

33. Wolfrum E. Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999. 541 p. URL: <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=15949> (дата звернення: 20.04.2024)

34. Wüstenberg J. Memory and democracy: a complex relationship. Magazine of the European Observatory on Memories. December 21, 2023 URL: <https://europeanmemories.net/magazine/memory-and-democracy-a-complex-relationship/> (дата звернення: 03.05.2024)

References:

- Holubchuk H. (2024). Stanovlennia Yevropeiskykh modelei suspilnoi pamiaty: instytutsiino-pravovyi aspekt. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. Vyp. 3. S. 97-106.
- Kasianov, H. (2018). Past Continuous: istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukraina ta susydy. Kyiv: Laurus. Antropos-Lohos-Film, 420 c.
- Pidlutskyi O. Villi Brandt: polityk, yakyy stav velykym... skhylyvshy kolina. 15 liutoho 2008. URL : https://dt.ua/SOCIETY/villi_brandt_politik,_yakyy_stav_velikim_shilivshi_kolina.html (date of access: 13.02.2024)
- Stelmakh S.P. «Мнуде, яке мнуде»: natsional-sotsializm v politytsi pamiaty FRN ta istorychnii politytsi NDR. *Problemy vsesvitnoi istorii*. 2023. №4 (24). S. 7-26. URL: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-1> (date of access: 03.05.2024)
- Assmann A. Erinnerungskultur: Vergangenheit, die nicht vergeht. *Frankfurter Rundschau*. 28.01.2022. URL: <https://www.fr.de/kultur/gesellschaft/erinnerungskultur-vergangenheit-die-nicht-vergeht-91267149.html> (дата звернення: 03.05.2024)
- Assmann A. (2012). Weltmeister im Erinnern?Über das Unbehagen an der deutschen Erinnerungskultur. Vorgänge. *Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. № 2. S. 24–32.
- Brechtken M. (2015) Mehr als Historikergeplänkel. Die Debatte um "Das Amt und die Vergangenheit". *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 63. Jahrgang. Heft 1. S. 59-92.
- Cammann A., Staas C. (2023). Versöhnung ist Quatsch. *Die Zeit*. № 4. 19 Januar. S. 17.
- Chwedoruk, R. (2018). Polityka historyczna. Warszawa: PWN, 2018. 384 s
- Frei N. (2006) Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg. Göttingen, 656 s.
- Frai N. (2010). 1945 – 1949 – 1989: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*. Vol. 56. No. 3. P. 410–422.
- Geschichtspolitik in Europa seit 1989. Deutschland, Frankreich und Polen im Internationalen Vergleich. Herausgegeben von Étienne François, Kornelia Konczal, Robert Traba und Stefan Troebst. Reihe: Moderne europäische Geschichte; Bd. 3. 560 s.
- Habermas J. Eine Art Schadensabwicklung. Die apologetischen Tendenzen in der deutschen Zeitgeschichtsschreibung. *ZEIT*. Juli 1986. Nr. 29/1986/11. URL: <https://www.zeit.de/1986/29/eine-art-schadensabwicklung> (date of access: 20.04.2024)
- Herbert U. (2019). A History Twentieth-Century Germany. Oxford University Press, 1242 p
- Jureit U. (2012). Gefühlte Vergangenheiten. Zum Verhältnis von Geschichte, Erinnerungen und kollektiven Identitätswünschen. Vorgänge. *Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. № 2. S. 16-23.
- Kleinert H. (2019). Das geteilte Deutschland. Die Geschichte 1945–1990. Berlin, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 707 s.
- Koselleck R. (2002). Formen und Traditionen. Frei N.; Knigge V. (Hrsg.). Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord. München: C.H. Beck Verlag S. 21-32.

18. Kramer Jane (1996). *The Politics of Memory: Looking for Germany in the New Germany*. October 1, Random House. 293 p.
19. Ledoux S. Memory laws in Europe. What common horizons are we journeying towards? *Magazine of the European Observatory on Memories*. ISSN 2565-2931. March 11, 2022. URL: <https://europeanmemories.net/magazine/memory-laws-in-europe-what-common-horizons-are-we-journeying-towards/> (date of access: 03.05.2024)
20. Leide H. (2005). *NS-Verbrechen und Staatssicherheit. Die geheime Vergangenheitspolitik der DDR*. Göttingen, 448 s.
21. Merguerian A. Blog: examines the attempts to criminalize the denial of the Armenian genocide in France and Belgium. *Memory Laws in European and Comparative Perspectives*. URL: <https://melaproject.org/blog/599> (date of access: 03.05.2024)
22. Neiman S. (2019). *Learning from the Germans. Race and the Memory of Evil*. Macmillan, 432 p.
23. Noack H.-J. Die Deutschen als Opfer. *Der Spiegel*. 13/2002. S. 36-39
23. Nolte E. *Vergangenheit, die nicht vergehen will*. Historikerstreit. 1986, 6 Juni. URL : https://www.1000dokumente.de/pdf/dok_0080_nol_de.pdf (date of access: 20.04.2024)
25. Pötzsch H., Halder W. (2015). *Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland*. 4. Aufl. München, 448 s.
26. Prutsch M. J. European Remembrance Policies. *Magazine of the European Observatory on Memories*. December 10, 2018. URL: <https://europeanmemories.net/magazine/european-remembrance-policies> (дата звернення: 03.05.2024)
27. Risse T. (2004). *European Institutions and Identity Change – What have We Learned? / Transnational Identities. Becoming European in the E.U.* Richard K. Herrmann, Thomas Risse and Marilyn B. Brewer (eds.), New York: Rowman & Littlefields: p.265.
28. Schmid, H. (2009). *Vom publizistischen Kampfbegriff zum Forschungskonzept. Historisierung der Kategorie Geschichtspolitik / Geschichtspolitik und kollektives Gedächtnis. Erinnerungskulturen in Theorie und Praxis / ed. H. Schmid. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 53–77.*
29. Truong N. Une guerre des idées qui ravive la bataille de la « pensée 68» *Le Monde*. 2014, 08 Octobre. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2014/10/09/marcel-gauchet-l-anticonformisme-est-devenu-la-norme_4503208_3232.html (date of access: 20.04.2024)
30. Wartanian R. *Memory Laws in France and their Implications: Institutionalizing Social Harmony. Humanity in Action*. November, 2009. URL: https://humanityinaction.org/knowledge_detail/memory-laws-in-france-and-their-implications-institutionalizing-social-harmony/?lang=nl (date of access: 03.05.2024)
31. Weinke A. (2016). *Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert*. Wallstein, Göttingen, 372 s.
32. Weizsäcker R. (1985). *Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages*. Bonn, 16 s.
33. Wolfrum E. *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999. 541 p.* URL: <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=15949> (date of access: 20.04.2024)
34. Wüstenberg J. *Memory and democracy: a complex relationship*. *Magazine of the European Observatory on Memories*. December 21, 2023 URL: <https://europeanmemories.net/magazine/memory-and-democracy-a-complex-relationship/> (date of access: 03.05.2024)

Petrakov M. Thirty years of memory policy in the European Union: national and supranational narratives of a common future

The article ‘Thirty years of memory policy in the European Union: national and supranational narratives of a common future’ explores the evolution and impact of memory legislation in the European Union over the past three decades. By analysing the categories of ‘historical policy’, ‘memorial policy’ and ‘memory policy’, the article reveals their meaning and application in different European countries. In particular, in Germany, there is a debate about preserving the central role of the Holocaust in memory policy and integrating the memory of people of migrant origin. In France, a number of memorial laws have been passed, such as the Geissot Law and the Tobir Law, which are controversial among intellectuals and historians. At the European level, legislation covers a wide range of topics, from the interpretation of historical events to criminal sanctions for denial, the rehabilitation of political prisoners, compensation for victims of violence, and the integration of historical events into school education. Sebastian Ledoux proposes a classification of European memory laws into declaratory, binding and sanctioning laws, emphasising their role in shaping a common narrative of European memory. The article highlights how national parliaments in Europe have adopted memory laws in the context of the Roman legal tradition, favouring legislative instruments for establishing norms and organising society. These laws have become an instrument of European integration, promoting democratisation and minority protection, but also causing competition and instrumentalisation

of history. Memory laws in Europe reflect three key contexts: genocide recognition, decommunisation and post-colonial issues. They contribute to the creation of a common narrative of European collective memory, but also face national resistance. The introduction of new laws of memory has changed the model of conflict resolution, promoting recognition and reparation for victims instead of forgetting and reconciliation. This new model influences the formation of European identity through the prism of collective memory of tragic historical events, questioning national and supranational narratives of a common future.

Keywords: *memory policy, European Union, historical policy, memorial policy, collective memory, genocide, decommunisation, European identity, political process*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.6

УДК 321.02:316.77:061.1ЄС

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-0333-4233>

Лешик С. В., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Інформаційна політика розглядається як сукупність державних заходів та стратегій, спрямованих на формування та регулювання інформаційного простору. Теоретико-методологічну базу дослідження інформаційної політики України в процесі євроінтеграції становлять підходи, що враховують системний, комунікативний та нормативно-правовий аспекти. Встановлено, що інституційні механізми відіграють ключову роль у забезпеченні ефективної реалізації інформаційної політики України в контексті євроінтеграції через координацію дій державних органів, впровадження європейських стандартів у сфері інформації, а також активну участь громадянського суспільства, Україна просувається на шляху до інтеграції в європейський інформаційний простір. Доведено, що правові механізми, спеціальні закони та інформаційні кампанії є ключовими елементами інформаційної політики України в процесі євроінтеграції. Вони спрямовані на забезпечення прозорості, підвищення обізнаності громадян та адаптацію національного законодавства до європейських стандартів. Серед викликів та недоліків інформаційної політики України виділено: недостатнє фінансування та ресурсне забезпечення; нерівномірність реалізації інформаційної політики в регіонах; вплив зовнішньої дезінформації та пропаганди; низький рівень медіаграмотності населення є ще однією серйозною проблемою, що обмежує ефективність інформаційної політики; відсутність системного підходу. Підсумовано, що аналіз ефективності інформаційної політики України в процесі євроінтеграції показує, що вона має значні досягнення, але також стикається з численними викликами. Успішні законодавчі реформи, активні інформаційні кампанії та розвиток незалежних медіа стали важливими кроками на шляху до інтеграції України в європейський простір. Однак для досягнення більш значимої ефективності необхідно випрацювати системний підхід до цього напрямку державної політики, подолати проблеми, пов'язані з фінансуванням, нерівномірністю реалізації політики та зовнішніми інформаційними загрозами.

Ключові слова: інформаційна політика, Україна, євроінтеграція, інституційно-правовий механізм, ефективність.

Актуальність. Україна, прагнучи до інтеграції з Європейським Союзом (ЄС), активно розвиває свої інформаційні механізми, що забезпечують ефективну реалізацію євроінтеграційного процесу [1; 2]. Інформаційна політика держави є невід'ємною частиною цього процесу, оскільки вона спрямована на формування обізнаності суспільства про важливість євроінтеграції, а також на забезпечення прозорості й доступності інформації щодо цього процесу. Інформаційна політика – це сукупність державних заходів та стратегій, спрямованих на регулювання інформаційного простору, забезпечення доступу до інформації, захист інформаційної безпеки та формування інформаційного суспільства. Вона є важливим чинником у реалізації національних інтересів, особливо в умовах глобалізації та євроінтеграції. Інформаційна політика має значення не лише як механізм забезпечення комунікацій, але й як інструмент зміцнення демократичних інститутів, захисту національної ідентичності та інтеграції в європейський простір [3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою інформаційної політики працюють немало дослідників. Однак все ще недостатньо ґрунтовних праць, які б висвітлювали особливості формування і здійснення інформаційної політики України щодо євроінтеграції і, особливо, у ці непрості часи російської окупації. Найбільш плідно в цьому контексті працюють: В. Антонюк, Н. Бем, В. Бутенко, Н. Грицяк, К. Денисенко, В. Катарина, А. Козьмініх, А. Костенко, А. Левандовська, В. Ляшенко, В. Назаров, К. Мануйлова, В. Оніщенко, С. Павленко, І. Паризький, Ю. Подорожній, М. Прохоренко, О. Савчук, Г. Сащук, С. Сунгурова, І. Тарасова, В. Шульга, О. Юнін та ін.

Мета – проаналізувати інституційно-правовий механізм інформаційної політики України в процесі євроінтеграції, визначити недоліки формування, виклики та можливості удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Інформаційна політика є важливим інструментом у процесі формування та реалізації євроінтеграційного курсу України. Вона включає не лише комунікаційні аспекти [3, с.77], але й широке коло теоретико-методологічних підходів, що визначають стратегію та тактику дій держави у сфері інформаційного забезпечення євроінтеграції [5, с.282]. Розглянемо спочатку основні теоретико-методологічні засади становлення інформаційної політики України в умовах інтеграції до Європейського Союзу.

Різні теоретичні підходи визначають підвалини формування інформаційної політики. Одними із ключових є системний, комунікативний і нормативний підходи. Так:

– системний підхід у вивченні інформаційної політики дозволяє розглядати її як частину більш широкого політичного, економічного та соціального контексту. Цей підхід дає змогу зрозуміти, як інформаційна політика взаємодіє з іншими сферами суспільного життя, зокрема з економікою, культурою та безпекою [6, с.358]. У рамках системного підходу інформаційна політика розглядається як динамічна система, що постійно адаптується до змін у зовнішньому середовищі;

– комунікативний підхід акцентує увагу на процесах передачі інформації та комунікаційних стратегіях, які використовуються в рамках інформаційної політики. Цей підхід дозволяє аналізувати, як різні канали комунікації впливають на формування суспільної думки, яким чином урядові та неурядові організації взаємодіють з громадянами, та як інформаційна політика впливає на медіа-середовище. У процесі євроінтеграції особлива увага приділяється комунікативній стратегії, яка спрямована на підвищення обізнаності населення щодо європейських цінностей та стандартів [3, с.75];

– нормативно-правовий підхід зосереджується на аналізі законодавчої бази, що регулює інформаційну політику. У контексті євроінтеграції України цей підхід є надзвичайно важливим, оскільки включає адаптацію національного законодавства до європейських стандартів. Це охоплює питання захисту прав людини, свободи слова, доступу до інформації, а також регулювання діяльності медіа. Нормативно-правовий підхід дозволяє оцінити відповідність національного законодавства міжнародним зобов'язанням України та європейським нормам [7, с.42].

Процес євроінтеграції України визначає необхідність адаптації національної інформаційної політики до європейських стандартів та норм. Це передбачає не лише імплементацію *acquis communautaire* – сукупності правових актів ЄС, але й застосування європейських практик у сфері медіа, захисту прав людини та свободи слова. Інформаційна політика в цьому контексті має враховувати необхідність гармонізації законодавства, впровадження новітніх технологій та забезпечення відповідності інформаційного простору європейським цінностям.

Адаптація законодавства України до європейських стандартів є важливим етапом у процесі євроінтеграції. Це включає прийняття законів, що забезпечують свободу слова, захист прав журналістів, доступ до публічної інформації та регулювання медіа. Важливим аспектом є також боротьба з дезінформацією та забезпечення інформаційної безпеки, що набуває особливого значення в умовах зовнішніх загроз. Адаптація законодавства дозволяє створити правову базу, яка відповідає європейським стандартам і сприяє інтеграції України до інформаційного простору ЄС [7, с.42-52].

Визначальну роль в реалізації інформаційної політики України, особливо в контексті її інтеграції з Європейським Союзом відіграють Інституційні механізми. Саме вони забезпечують не лише розробку й координацію інформаційної політики, але й контроль за її виконанням та адаптацію національної інформаційної системи до стандартів ЄС. Розглянемо детальніше основні інституційні структури та їхню роль у цьому процесі:

– Кабінет Міністрів України (КМУ) є центральним органом виконавчої влади, який координує діяльність усіх інших державних органів, що беруть участь у реалізації інформаційної політики. У контексті євроінтеграції КМУ відповідає за розробку стратегічних документів та планів дій, спрямованих на забезпечення прозорості та доступності інформації щодо євроінтеграційного процесу. Одним із прикладів такої діяльності є Національна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС, що включає інформування громадськості про ключові зміни та реформи;

– Міністерство цифрової трансформації України займає центральну роль у модернізації інформаційного простору держави, що є необхідним для інтеграції в європейський інформаційний простір. Це міністерство впроваджує цифрові технології та забезпечує доступ до інформаційних

ресурсів, що відповідають стандартам ЄС. Наприклад, Міністерство відповідає за розвиток електронного урядування, що полегшує доступ громадян до інформації про євроінтеграційні процеси та сприяє їхній участі в обговоренні державної політики;

– Офіс Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції є спеціалізованим органом, що координує дії уряду у сфері євроінтеграції. Офіс забезпечує комунікацію між урядом та громадськістю, роз'яснюючи політику та кроки України на шляху до європейської інтеграції. Він також координує діяльність інших державних органів у сфері інформаційної політики, спрямованої на досягнення євроінтеграційних цілей. Однією з ключових функцій Офісу є забезпечення узгодженості інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності громадян щодо переваг і викликів євроінтеграції. Офіс віце-прем'єр-міністра також організовує заходи з просування європейських цінностей та інформування про конкретні результати інтеграційного процесу, такі як безвізовий режим, зони вільної торгівлі, тощо;

– Міністерство культури та інформаційної політики України (до 2019 року – Міністерство інформаційної політики) відіграє важливу роль у формуванні інформаційного простору країни, особливо в контексті євроінтеграції. Його основні завдання включають підтримку та розвиток української культури й ідентичності, забезпечення інформаційної безпеки та боротьбу з дезінформацією. У рамках євроінтеграційних процесів міністерство здійснює моніторинг інформаційного середовища на предмет відповідності європейським стандартам, а також співпрацює з європейськими партнерами для впровадження найкращих практик у сфері інформаційної політики. Це включає адаптацію національного законодавства у сфері медіа до норм ЄС, підтримку незалежних медіа, розвиток громадського мовлення та захист інформаційного простору від зовнішніх загроз;

– Національна рада з питань телебачення і радіомовлення є регуляторним органом, який контролює діяльність телерадіокомпаній і забезпечує дотримання стандартів, необхідних для інтеграції України в європейський інформаційний простір. Її функції включають видачу ліцензій, контроль за дотриманням законодавства у сфері телебачення і радіомовлення, а також сприяння розвитку вітчизняного медіаринку. Рада відіграє ключову роль у забезпеченні плюралізму і свободи слова, що є основними принципами інформаційної політики ЄС. Вона також здійснює моніторинг контенту, щоб запобігати поширенню дезінформації та пропаганди, особливо в контексті гібридної війни, яку веде Росія проти України;

– громадські організації та незалежні медіа також є важливими інституційними учасниками процесу реалізації інформаційної політики. Вони забезпечують альтернативні джерела інформації, підвищують рівень обізнаності суспільства про євроінтеграцію, а також проводять незалежний моніторинг дій уряду в цій сфері. Завдяки підтримці з боку міжнародних донорів, ці організації реалізують проекти, спрямовані на підвищення медіаграмотності, боротьбу з дезінформацією, а також популяризацію європейських цінностей серед українського населення. Вони також слугують важливим каналом для зворотного зв'язку між громадськістю і владою, сприяючи більшій прозорості і підзвітності урядових дій.

Інституційні механізми відіграють ключову роль у забезпеченні ефективної реалізації інформаційної політики України в контексті євроінтеграції. Через координацію дій державних органів, впровадження європейських стандартів у сфері інформації, а також активну участь громадянського суспільства, Україна просувається на шляху до інтеграції в європейський інформаційний простір. Стабільне функціонування цих механізмів є гарантією того, що процес євроінтеграції буде підтримуватися на високому рівні прозорості та ефективності, забезпечуючи при цьому необхідний рівень обізнаності громадян [8, с.456].

Однак основою для формування та реалізації інформаційної політики України в процесі євроінтеграції є правові механізми. Вони визначають правила, принципи та процедури, що регулюють діяльність державних органів, медіа та громадськості у сфері інформації, забезпечуючи відповідність українського інформаційного простору європейським стандартам. Основні правові механізми включають:

– Конституція України є основним правовим документом, який закріплює права та свободи громадян, включаючи право на інформацію. Стаття 34 Конституції «гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» [9, с.8]. Це положення є основою для забезпечення свободи преси та плюралізму медіа в Україні, що є одними з головних вимог Європейського Союзу в контексті євроінтеграції. Існують і спеціальні закони, які визначають інформаційний простір, а саме:

– Закон України «Про інформацію» [10]. Цей закон визначає загальні принципи інформаційної політики держави, включаючи доступ до інформації, її захист, а також відповідальність за порушення інформаційних прав. Закон встановлює правила роботи медіа та визначає обов'язки державних органів щодо надання інформації громадськості];

– Закон України «Про доступ до публічної інформації» [11]. Прийнятий у 2011 році, цей закон забезпечує право громадян на доступ до інформації, що знаходиться у володінні органів державної влади. Він є важливим інструментом для забезпечення прозорості діяльності державних інституцій, що особливо актуально в контексті євроінтеграції, коли суспільство має бути обізнаним щодо ходу реформ та виконання зобов'язань перед ЄС;

– Закон України «Про телебачення і радіомовлення» [12]. Цей закон регулює діяльність телерадіокомпаній, встановлюючи вимоги до ліцензування, контенту та діяльності ЗМІ. Він також включає положення, що відповідають європейським стандартам, такі як захист дітей від шкідливого контенту, забезпечення мовного балансу та дотримання етичних норм.

– Закон України «Про захист суспільної моралі» [13]. Хоча цей закон є більш спірним, він також відіграє роль у регулюванні медіа контенту, спрямованого на захист суспільства від пропаганди насильства, порнографії та іншого шкідливого контенту. У контексті євроінтеграції цей закон був підданий перегляду для забезпечення його відповідності європейським стандартам у сфері свободи слова та захисту прав людини.

Зазначені закони встановлюють правові основи діяльності інформаційної сфери, включаючи механізми захисту інформаційного простору в умовах євроінтеграції.

Важливим напрямком правової роботи в Україні є гармонізація національних норм з європейськими стандартами. Це включає прийняття законодавства, що відповідає *acquis communautaire* – законодавчій базі ЄС. Зокрема, прийнято низку законів, спрямованих на посилення захисту прав журналістів, боротьбу з дезінформацією, забезпечення прозорості діяльності державних органів та розвиток громадського мовлення [7, с.42-52]. Важливими напрямками є також удосконалення законодавства у сфері цифрових медіа та захисту персональних даних, що є критично важливими у контексті інтеграції в європейський інформаційний простір [14, с.125-135].

Україна реалізує численні інформаційні кампанії та програми, спрямовані на інформування громадян про євроінтеграційні процеси, зокрема, у сфері реформування та адаптації до європейських стандартів. Прикладами таких ініціатив є «Європейський тиждень» та програми, спрямовані на підвищення медіаграмотності населення. Інформаційні кампанії та програми відіграють важливу роль у реалізації інформаційної політики України в процесі євроінтеграції [2, с.17-24]. Вони спрямовані на підвищення обізнаності громадськості про євроінтеграційні процеси, підтримку реформ та популяризацію європейських цінностей серед українського населення. Зокрема:

– Кампанії щодо медіаграмотності. Одним з важливих напрямків євроінтеграційної інформаційної політики є підвищення медіаграмотності населення. Це включає навчальні програми, семінари та тренінги, спрямовані на розвиток критичного мислення та вміння аналізувати медіа контент. Наприклад, проекти, підтримувані ЄС, допомагають українським громадянам краще розуміти, як відрізнити достовірну інформацію від дезінформації та пропаганди

– Програма «Європейський тиждень». Ця програма реалізується на національному рівні і включає проведення різноманітних заходів, спрямованих на популяризацію європейської культури, цінностей та інформування про конкретні аспекти євроінтеграції. Вона охоплює освітні установи, громадські організації та медіа;

– Комунікаційна стратегія щодо євроінтеграції. Український уряд реалізує спеціальні комунікаційні стратегії, спрямовані на інформування суспільства про прогрес у виконанні зобов'язань перед ЄС, результати реформ та конкретні переваги, які євроінтеграція може принести для громадян. Наприклад, у рамках цієї стратегії проводяться інформаційні кампанії, що пояснюють вигоди від безвізового режиму, зони вільної торгівлі та інших ініціатив;

– Кампанії з протидії дезінформації. З огляду на гібридну агресію з боку Росії, Україна розробила та реалізує кампанії, спрямовані на боротьбу з дезінформацією та пропагандою. Ці кампанії включають співпрацю з міжнародними партнерами, підготовку журналістів, розвиток фактчекінгових ресурсів та підтримку незалежних медіа.

Інформаційна політика України є ключовим інструментом у забезпеченні ефективного просування євроінтеграційних процесів. Вона спрямована на підвищення обізнаності громадськості, підтримку реформ та інтеграції країни в європейський простір. Основними напрямками інформаційної політики є наступні:

1. Розвиток правової бази. Мова йде про прийняття законів, які відповідають європейським стандартам, є важливим аспектом інформаційної політики. Закони, спрямовані на захист свободи слова, доступ до інформації та боротьбу з дезінформацією, були адаптовані або створені з урахуванням вимог Європейського Союзу. Закон "Про доступ до публічної інформації" є прикладом такого успіху, оскільки він забезпечує прозорість діяльності державних органів та сприяє залученню громадськості до процесу ухвалення рішень.

2. Проведення інформаційні кампаній. Інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення рівня обізнаності громадян про процес євроінтеграції, грають ключову роль у підтримці реформ. Кампанії щодо медіаграмотності та протидії дезінформації допомагають суспільству краще розуміти виклики та переваги євроінтеграції. Зокрема, програма «Європейський тиждень» та комунікаційна стратегія щодо євроінтеграції є важливими ініціативами, що підвищують громадське розуміння та підтримку інтеграційних процесів.

3. Забезпечення належного функціонування незалежних медіа та громадських організацій. Незалежні медіа та громадські організації відіграють важливу роль у забезпеченні плюралізму думок та підтримці демократичних процесів. Вони забезпечують альтернативні джерела інформації, підвищують рівень медіаграмотності та здійснюють незалежний моніторинг дій уряду. Завдяки підтримці з боку міжнародних партнерів, ці організації активно долучаються до реалізації інформаційної політики та підтримки євроінтеграції [15, с.48-54].

Оцінка ефективності цієї політики є важливим завданням, оскільки дозволяє визначити, наскільки успішно Україна реалізує свої євроінтеграційні амбіції та наскільки результативними є зусилля держави у створенні сприятливого інформаційного середовища. Переваги та успіхи залежать від наступних складників:

- рівня обізнаності громадян. Завдяки активним інформаційним кампаніям, рівень обізнаності населення про євроінтеграційні процеси значно зріс. Це підтверджують опитування, які показують, що більшість українців підтримують євроінтеграцію і розуміють її переваги. Зокрема, кампанії щодо безвізового режиму та зони вільної торгівлі мали великий успіх, оскільки громадяни отримали конкретні вигоди від євроінтеграції;

- адаптації законодавства до норм ЄС. Україна досягла значного прогресу у гармонізації свого законодавства з європейськими стандартами, особливо у сфері медіа, захисту прав людини та свободи слова. Прийняття законів, що відповідають *acquis communautaire*, дозволяє Україні наблизитися до європейських стандартів і сприяє інтеграції в європейський інформаційний простір;

- протидії дезінформації та гібридним загрозам. Зважаючи на агресію з боку Росії, Україна змогла успішно розробити та реалізувати стратегії протидії дезінформації. Кампанії, спрямовані на підвищення медіаграмотності та розвиток фактчекінгових ресурсів, допомогли зменшити вплив ворожої пропаганди і підвищити стійкість суспільства до інформаційних атак.

Процес становлення інформаційної політики України в умовах євроінтеграції супроводжується численними викликами. Це включає необхідність адаптації до нових умов, впровадження європейських стандартів, забезпечення прозорості та підзвітності урядових органів. Іншим важливим викликом є боротьба з дезінформацією та пропагандою, що мають на меті дискредитацію євроінтеграційного курсу. Попри ці виклики, інформаційна політика України має значні перспективи для розвитку, особливо з огляду на підтримку з боку міжнародних партнерів та активну участь громадянського суспільства [16]. Серед викликів та недоліків інформаційної політики України особливо слід наголосити на наступних:

- недостатнє фінансування та ресурсне забезпечення. Однією з основних проблем є недостатнє фінансування інформаційних кампаній та програм, особливо на місцевому рівні. Це обмежує можливості для ефективного інформування населення про євроінтеграційні процеси та знижує ефективність заходів з підвищення медіа грамотності;

- нерівномірність реалізації інформаційної політики в регіонах. Інформаційна політика часто має нерівномірний вплив у різних регіонах України. У той час як великі міста мають доступ до якісної інформації та ресурсів, деякі віддалені регіони залишаються менш обізнаними про євроінтеграційні процеси. Це може створювати інформаційну нерівність та знижувати загальну ефективність інформаційної політики;

- вплив зовнішньої дезінформації та пропаганди. Інформаційна політика України перебуває під постійним тиском з боку дезінформації та пропаганди, особливо з боку Росії. Ці інформаційні атаки мають на меті підірвати довіру до євроінтеграційних процесів, дискредитацію урядових ініціатив

і розкол суспільства. Незважаючи на зусилля держави щодо протидії цим загрозам, вплив дезінформації залишається значним. Це свідчить про необхідність посилення заходів із захисту інформаційного простору та підвищення рівня медіаграмотності населення;

– низький рівень медіаграмотності населення є ще однією серйозною проблемою, що обмежує ефективність інформаційної політики. Багато громадян не мають достатніх навичок для критичного аналізу інформації, що робить їх вразливими до маніпуляцій та дезінформації. Відсутність системної освіти в цій сфері, особливо серед молоді, поглиблює цю проблему і створює ризик для демократичного розвитку суспільства в умовах євроінтеграції;

– відсутність системного підходу. Незважаючи на наявність різних ініціатив, інформаційна політика України часто страждає від відсутності системного підходу. Багато заходів реалізуються фрагментарно, без чіткої координації між різними державними органами, медіа та громадськими організаціями. Це призводить до неефективного використання ресурсів та знижує загальний ефект від інформаційних кампаній [1, с.37-44].

Аналіз ефективності інформаційної політики України в процесі євроінтеграції показує, що вона має значні досягнення, але також стикається з численними викликами [17]. Успішні законодавчі реформи, активні інформаційні кампанії та розвиток незалежних медіа стали важливими кроками на шляху до інтеграції України в європейський простір. Однак для досягнення ефективності необхідно подолати проблеми, пов'язані з фінансуванням, нерівномірністю реалізації політики та зовнішніми інформаційними загрозами.

Які ж вбачаються шляхи вдосконалення інформаційної політики України?:

1. Для подолання проблеми нерівномірного доступу до інформації необхідно зміцнити інституційну базу інформаційної політики. Це може включати створення регіональних центрів інформаційної підтримки, які будуть відповідальні за координацію інформаційних кампаній на місцевому рівні. Такі центри могли б забезпечувати доступ до якісної інформації навіть у віддалених регіонах, сприяючи зниженню інформаційної нерівності.

2. Для підвищення ефективності інформаційних кампаній необхідно забезпечити стабільне та достатнє фінансування. Це може бути досягнуто через збільшення бюджетних асигнувань на інформаційну політику, а також через залучення міжнародних грантів та програм технічної допомоги. Додаткове фінансування дозволить розширити масштаби кампаній, покращити якість інформаційних матеріалів та підвищити рівень обізнаності населення про євроінтеграційні процеси.

3. Для ефективної боротьби з дезінформацією необхідно розробити більш комплексні та координовані стратегії. Це може включати створення спеціальних структур для моніторингу та протидії дезінформації, активну співпрацю з міжнародними партнерами та розширення мережі фактчекінгових ресурсів. Крім того, необхідно підвищити рівень підготовки журналістів у сфері розслідувальної журналістики та фактчекінгу, що дозволить ефективніше виявляти та спростовувати фейкову інформацію.

4. Один із ключових напрямків удосконалення інформаційної політики – розвиток програм медіаграмотності. Необхідно включити медіаграмотність до шкільних та університетських програм як обов'язковий предмет. Це допоможе молодому поколінню розвинути критичне мислення, навички аналізу інформації та здатність протистояти дезінформації. Крім того, необхідно проводити регулярні тренінги та семінари для дорослого населення, що сприятиме підвищенню загального рівня медіаграмотності в країні.

5. Для підвищення ефективності інформаційної політики необхідно впровадити системний підхід до її реалізації. Це включає чітку координацію між різними державними органами, медіа та громадськими організаціями, а також розробку довгострокових стратегій з чіткими цілями та показниками ефективності. Системний підхід дозволить забезпечити узгодженість дій усіх учасників інформаційного процесу та оптимальне використання наявних ресурсів [18].

Висновки. Інформаційна політика України стикається з низкою серйозних проблем, які обмежують її ефективність у процесі євроінтеграції. Нерівномірний доступ до інформації, недостатнє фінансування, вплив дезінформації та низький рівень медіаграмотності є основними викликами, що потребують негайного вирішення. Для їх подолання необхідно зміцнити інституційну базу, підвищити рівень фінансування, розробити комплексні стратегії боротьби з дезінформацією, розвивати програми медіаграмотності та впровадити системний підхід до реалізації інформаційної політики. Лише комплексне вирішення цих проблем дозволить Україні ефективно просуватися на шляху євроінтеграції та забезпечити стабільний розвиток демократичного суспільства.

Бібліографічний список:

1. Грицяк Н. В. Інформаційні кампанії як механізм підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері євроінтеграції. *Стратегічні переваги*. 2007. №2. С.37-44.
2. Козьмініх А.В. Інформаційні механізми євроінтеграційної політики України. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 41-48.
3. Костенко А. М. Інформаційно-комунікативні стратегії впровадження в Україні. *Грані. Науково-теоретичний альманах*. 2019. Вип. 21(11). С. 70-77. <https://doi.org/10.15421/1718154>
4. Козьб'ял К. Саар і початок європейської інтеграції. *Щорічник європейської інтеграції*. 2020. Вип. (14). С. 187-198. <https://doi.org/10.14746/rie.2020.14.12>
5. Подорожній Ю., Болдіжар С., Софілканіч О. Формування стратегії євроінтеграційного розвитку України. *Балтійський журнал економічних досліджень*. 2018. Вип. 4(1). С. 283-292. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-283-292>.
6. Юнін О., Севрук В., Павленко С. Пріоритети економічного розвитку України в контексті євроінтеграції. *Балтійський журнал економічних досліджень*. 2018. Вип. 4(3). С. 358-365. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-358-365>.
7. Прохоренко М.М., Мануйлова К.В., Тарасова І.В., Назаров В.В., Денисенко, К.В. (2022). Взаємодія міжнародного права людини та міжнародного гуманітарного права: міжнародні стандарти та національний вимір. *Інформатологія*. 2022. Вип.55 (1-2). С.42-52. <https://doi.org/10.32914/i.55.1-2.4>.
8. Ляшенко В., Піддоришева І., Антонюк В. Європейський дослідницький простір: порівняльний аналіз інституційних передумов та інтеграційних підходів для України. *Журнал європейської економіки*. 2020. Вип. 19(3). С. 456-481. <https://doi.org/10.35774/jee2020.03.456>.
9. Конституція України. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». Київ: Велес, 2005. 48 с.
10. Закон України «Про інформацію». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, ст.650. <https://zakon.rada.gov.ua/> Редакція від 27.07.2023, підстава -3005-IX.
11. Закон України «Про доступ до публічної інформації». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 32, ст. 314. https://zakon.rada.gov.ua. Редакція від 08.10.2023, підстава – 2614-IX.
12. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 № 3759-ХІІ. Відомості Верховної Ради України» (ВВР), 1994, № 10, ст. 43. Редакція № 1089-ІХ від 16.12.2020. <https://zakon.rada.gov.ua> (Закон втратив чинність на підставі Закону № 2849-ІХ від 13.12.2022)
13. Закон України «Про захист суспільної моралі». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 14, ст. 192. <https://zakon.rada.gov.ua> (Закон втратив чинність на підставі Закону № 2849-ІХ від 13.12.2022).
14. Терепищій С., Костенко А. Картографування ландшафтів освіти з кібербезпеки під час війни в Україні 2022. *Studia Warmińskie*, 59. 2022. С. 125-135. <https://doi.org/10.31648/sw.8331>
15. Бем Н. Перспективні напрямки здійснення державної інформаційної політики України в питаннях євроінтеграції. *Безпека інформації*. 2012. № 2. С. 48-54.
16. Левандовська А., Інглот-Бжек, Е. Європейська інтеграція України: перспектива українців і поляків. Регіональний барометр. *Аналізи та прогнози*. 2015. Вип. 13(3). С.17–24. <https://doi.org/10.56583/br.731>.
17. Шульга В.О. Євроінтеграційні процеси в Україні: здобутки та перспективи. *Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку* : зб. наук. статей за матеріалами І наук. практ. конф. з європ. права. 2018. С. 407-412.
18. Онищенко В. Особливості формування структурної політики в Україні в євроінтеграційному контексті. *Економіка і регіон*. 2016. № 2. С. 5-12.

References:

1. Hrytsiak, N.V. (2007). Informatsiini kampanii yak mekhanizm pidvyshchennia efektyvnosti realizatsii derzhavnoi polityky u sferi yevrointehratsii. *Stratehichni perevahy*. №2. S.37-44.
2. Kozminykh, A.V. (2020). Informatsiini mekhanizmy yevrointehratsiinoi polityky Ukrainy. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 65. S. 41-48.
3. Kostenk, A. M. (2019). Informatsiino-komunikatyvni stratehii vrointehratsii v Ukraini. *Hrani. Naukovo-teoretychnyi almanakh*. Vyp. 21(11). S. 70-77. <https://doi.org/10.15421/1718154>
4. Kozbial, K. (2020). Saar i pochatok yevropeiskoi intehratsii. *Shchorichnyk yevropeiskoi intehratsii*. Vyp. (14). S. 187-198. <https://doi.org/10.14746/rie.2020.14.12>
5. Podorozhnyi, Yu., Boldizhar, S. & Sofilkanych, O. (2018). Formuvannia stratehii yevrointehratsiinoho rozvytku Ukrainy. *Baltiyskiy zhurnal ekonomichnykh doslidzhen*. Vyp. 4(1). S. 283-292. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-1-283-292>.
6. Iunin, O., Sevruk, V. & Pavlenko S. (2018). Priorytety ekonomichnoho rozvytku Ukrainy v konteksti yevrointehratsii. *Baltiyskiy zhurnal ekonomichnykh doslidzhen*. Vyp. 4(3). S. 358-365. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-358-365>.
7. Prokhorenko, M.M., Manuilova, K.V., Tarasova, I.V., Nazarov V.V. & Denysenko, K.V. (2022). Vzaiemodiia mizhnarodnoho prava liudyny ta mizhnarodnoho humanitarnoho prava: mizhnarodni standarty ta natsionalnyi vymir. *Informatolohii*. Vyp.55 (1-2). S.42-52. <https://doi.org/10.32914/i.55.1-2.4>.

8. Liashenko V., Pidorycheva I., Antoniuk V. Yevropeyskiy doslidnytskyi prostir: porivnialnyi analiz instytutsiinykh peredumov ta intehtatsiinykh pidkhodiv dlia Ukrainy. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*. 2020. Vyp. 19(3). S. 456-481. <https://doi.org/10.35774/jee2020.03.456>.
9. Konstytutsiia Ukrainy. (2005). *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy»*. Kyiv: Veles. 48 s.
10. *Zakon Ukrainy «Pro informatsiiu»*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 1992, № 48, st.650. [/https://zakon.rada.gov.ua/Redaktsiia vid 27.07.2023, pidstava -3005-IKh](https://zakon.rada.gov.ua/Redaktsiia%20vid%2027.07.2023,%20pidstava%20-%203005-IKh).
11. *Zakon Ukrainy «Pro dostup do publichnoi informatsii»*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2011, № 32, st. 314. [/https://zakon.rada.gov.ua. Redaktsiia vid 08.10.2023, pidstava – 2614-IKh](https://zakon.rada.gov.ua/Redaktsiia%20vid%2008.10.2023,%20pidstava%20-%202614-IKh).
12. *Zakon Ukrainy «Pro telebachennia i radiomovlennia» vid 21.12.1993 № 3759-KhII*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy» (VVR), 1994, № 10, st. 43. Redaktsiia № 1089-IKh vid 16.12.2020. [/https://zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua) (Zakon vtratyv chynnist na pidstavi Zakonu № 2849-IKh vid 13.12.2022
13. *Zakon Ukrainy «Pro zakhyst suspilnoi morali»*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2004, № 14, st. 192. [/https://zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua) (Zakon vtratyv chynnist na pidstavi Zakonu № 2849-IKh vid 13.12.2022).
14. Terepyshchyi, S. & Kostenko, A. (2022). Kartografuvannia landshaftiv osvity z kiberbezpeky pid chas viiny v Ukraini 2022. *Studia Warmińskie*, 59. S. 125-135. <https://doi.org/10.31648/sw.8331>
15. Bem, N. (2012). Perspektyvni napriamky zdiisnennia derzhavnoi informatsiinoi polityky Ukrainy v pytanniakh yevrointehratsii. *Bezpeka informatsii*. № 2. S. 48-54.
16. Levandovska, A. & Inhlot-Bzhek, E. (2015). Yevropeiska intehtatsiia Ukrainy: perspektyva ukraintsiv i poliakiv. *Rehionalnyi barometr. Analizy ta prohnozy*. Vyp. 13(3). S.17–24. <https://doi.org/10.56583/br.731>.
17. Shulh, V.O. (2018). Yevrointehratsiini protsesy v Ukraini: zdotuky ta perspektyvy. *Ukraina i Yevropeyskiy Soiuz: shliakh do staloho rozvytku* : zb. nauk. statei za materialamy I nauk. prakt. konf. z yevrop. prava. S. 407-412.
18. Onyshchenko, V. (2016). Osoblyvosti formuvannia strukturnoi polityky v Ukraini v yevrointehratsiinomu konteksti. *Ekonomika i rehion*. № 2. S. 5-12.

Leshyk S. Institutional and legal mechanism of Ukraine's information policy in the process of European Integration

The information policy is considered as a set of state measures and strategies aimed at forming and regulating the information space. The theoretical and methodological basis of the study of Ukraine's information policy in the process of European integration is based on approaches that take into account the systemic, communicative and regulatory aspects. It is established that institutional mechanisms play a key role in ensuring the effective implementation of Ukraine's information policy in the context of European integration through coordination of government agencies, implementation of European standards in the field of information, and active participation of civil society, and Ukraine is moving towards integration into the European information space. It is proved that legal mechanisms, special laws and information campaigns are key elements of Ukraine's information policy in the process of European integration. They are aimed at ensuring transparency, raising public awareness and adapting national legislation to European standards. Among the challenges and shortcomings of Ukraine's information policy, the following are highlighted: insufficient funding and resource provision; uneven implementation of information policy in the regions; the influence of external disinformation and propaganda; the low level of media literacy of the population is another serious problem that limits the effectiveness of information policy; lack of a systematic approach. To summarize, the analysis of the effectiveness of Ukraine's information policy in the process of European integration shows that it has significant achievements, but also faces numerous challenges. Successful legislative reforms, active information campaigns, and the development of independent media have become important steps towards Ukraine's integration into the European space. However, in order to achieve more significant efficiency, it is necessary to develop a systematic approach to this area of state policy, to overcome the problems associated with financing, uneven policy implementation and external information threats.

Keywords: *information policy, Ukraine, European integration, institutional and legal mechanism, efficiency*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.7

УДК 364+342.7(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-4759-3079>**Присяжнюк С. В., Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

ФУНКЦІОНАЛ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЯК ЧИННИКА ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ

У статті здійснюється спроба політологічного аналізу функціоналу державної гуманітарної політики як елемента забезпечення гуманітарної стійкості у контексті протидії деструктивним інформаційним впливам. Встановлено, що на сучасному етапі розвитку глобальних відносин гуманітарна політика України відіграє важливу роль у зміцненні національної ідентичності та резистентності суспільства та є стримуючим фактором у контексті протидії інформаційним впливам з боку агресора. Гуманітарна політика, за умов позитивних тенденцій її реалізації, набуває характеру одного з найвагоміших механізмів забезпечення інформаційної безпеки України та у своїй сутності є орієнтованою на консолідацію українського суспільства. Гуманітарна політика має розглядатись як обов'язковий механізм впливу держави на формування суспільної свідомості та системи цінностей. Досвід демократичних держав переконливо свідчить, що державна політика у гуманітарній сфері є ефективною лише за умови, коли до її розробки і реалізації залучаються широкі кола громадськості. Саме у поєднанні державного і громадського елементів управління державна політика є виваженою, прозорою, результативною. Доведено, що в умовах сучасних очевидних і прихованих загроз національній безпеці, а також реалій суспільно-політичної обстановки та економічної ситуації в Україні, ключова роль забезпечення безпеки держави має приділятися розвитку системи національної стійкості, складовою якої є гуманітарна стійкість. Розвиток гуманітарної стійкості держави потребує забезпечення базових потреб і прав людини, аналіз викликів та загроз розвитку людини в Україні та ефективну відповідь на них шляхом ефективного функціонування гуманітарної сфери, її суб'єктів та інститутів. Одним із найефективніших організаційно-функціональних інструментів реалізації гуманітарної політики є система стратегічних комунікацій, яка дозволяє забезпечувати комплексну комунікативну стратегію діяльності органів державної влади через формування стратегічних наративів та сприяє консолідації суспільства збільшуючи його стійкість перед деструктивними інформаційними впливами з боку агресора. Підсумовано, вагомих механізмом в системі забезпечення інформаційної безпеки держави є гуманітарна політика, яка здатна через мовно-освітні та культурно-виховні аспекти виступити стримуючим фактором щодо гібридної інформаційної агресії. Основним організаційно-функціональним інструментом реалізації державної гуманітарної політики як критично важливого чинника забезпечення інформаційної й гуманітарної безпеки суспільства та його стабільного розвитку є система стратегічних комунікацій.

Ключові слова: гуманітарна політика, гуманітарна сфера, гуманітарна стійкість, стратегічні комунікації, національна безпека, інформаційна агресія, гібридна війна

Постановка проблеми. Зростання ролі інформації в сучасному світі призвело до зростання можливостей інформаційних конфліктів. Одним із ключових інструментів протидії деструктивним інформаційним впливам може бути гуманітарна політика держави, яка спрямована на зміцнення взаєморозуміння, толерантності та взаємовідносин між різними соціальними групами, нарощування духовного потенціалу, освіченості та резильєнтності суспільства.

Російсько-українська війна зумовила появу нових маркерів інформаційної безпеки й надалі спонукає міжнародне співтовариство до перегляду головних принципів і методів реалізації державної гуманітарної політики з метою протидії інформаційній агресії, що здійснюється як рф, так й іншими недемократичними режимами.

Метою статті є дослідження функціоналу державної гуманітарної політики як елемента забезпечення гуманітарної стійкості у контексті протидії деструктивним інформаційним впливам.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у дослідження сутності та проблем розвитку гуманітарної політики у контексті становлення української державності здійснили такі вчені як: В. Баштанник, М. Баюк, С. Басбі, Є. Гарькавий, С. Горбатюк, О. Сінайко, С. Здіорук, А. Лясота, В. Малімон, Д. Маклін, Г. Сашук, Л. Сергієнко, Ю. Ковбасюк, Л. Фрідман та інші.

Особливості розвитку гуманітарної сфери та гуманітарної політики з позицій забезпечення національної та, зокрема, інформаційної безпеки у своїх працях досліджували: С. Балан, І. Бондар, П. Ведмідь, В. Воротинський, Г. Гребньов, Ж. Денисюк, А. Діміч, О. Довгань, В. Загорський, З. Мазурик, Д. Неліпа, Т. Паламарчук, С. Потеряйко, В. Савицький, О. Солodka, А. Сушко, В. Тернавська, Я. Чмир, Л. Чупрій та інші.

Водночас проблематика ефективного використання функціоналу гуманітарної політики як чинника протидії інформаційній агресії, враховуючи, зокрема, передовий вітчизняний та зарубіжний досвід, все ще потребує подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. У сучасних суспільствах створення, розповсюдження, використання та маніпулювання інформацією є важливою економічною, політичною та культурною діяльністю. Інформаційний фактор перетворився на важливий елемент можливостей, пов'язаних із безпекою, і є критичним для всіх напрямків діяльності. Інформаційна політика держави має бути достатньо збалансованою, щоб враховувати одночасно інтереси держави, суспільства та кожної особистості. Такий баланс можливий лише коли держава захищає від небезпечних інформаційних впливів суспільство в цілому і індивідів окремо, убезпечуючи їх від маніпулювання, вибірковості, чи обмежень доступу до необхідної інформації, з одного боку, а з іншого – громадяни і суспільство не завдають негативного цілеспрямованого інформаційного впливу на державу. Особливу роль в умовах гібридної війни та розвитку інформаційного суспільства набуває державна гуманітарна політика, адже гуманітарна сфера належить до базових засад у розвитку людини і суспільства, забезпечуючи задоволення людиною базових потреб [1, с. 196].

Гуманітарна політика, за умов позитивних тенденцій її реалізації, набуває характеру одного з найвагоміших механізмів забезпечення інформаційної безпеки України. Гуманітарна політика у своїй сутності є орієнтованою на консолідацію українського суспільства як засади протидії інформаційним впливам з боку агресора. Заслугує на увагу в цьому відношенні уявлення про гуманітарну безпеку як «захищеність цілей, ідеалів, цінностей і традицій, способу життя і культури людини, соціальних груп, суспільства в цілому, за якої забезпечується їх нормальна життєдіяльність, стійке функціонування, зокрема дотримання прав, свобод незалежно від раси і статі, етнічної належності, мови і релігії» [2, с. 163-164].

На сучасному етапі розвитку глобальних відносин гуманітарна політика України відіграє важливу роль у зміцненні національної ідентичності та резистентності суспільства та є стримуючим фактором у контексті гібридної агресії з боку рф. Гуманітарні цінності, розбудова демократії, захист прав людини, розвиток громадянського суспільства, удосконалення державної системи стратегічних комунікацій, підтримка міжнародних стандартів, посилення міжнародного співробітництва, активна дипломатична робота та партнерство з передовими демократичними країнами у контексті підтримки гуманітарних цінностей мають бути основними принципами української політики [3].

Присутність в українському культурному просторі десятиліттями поспіль російськомовного маскульту формувала середовище сенсовизначень, приналежності до російськомовного культурного контенту, ідентичності, нівелюючи при цьому національні цінності, що репрезентуються насамперед через сферу культури. Відтак гібридна війна вийшла на рівень цивілізаційно-ціннісного протистояння, де у боротьбі за свідоме сенсовизначення суспільства постає актуальним питанням формування національної маскультури, яка буде пропагувати українські ідеї і цінності, витісняючи гібридні наративи з публічного простору. Роль держави у цих процесах є винятково важливою, адже на рівні законодавчо закріплених норм, рішень центральної та місцевих влад можна впливати на регулювання національного інформаційно-культурного простору, відстоюючи національні інтереси у цій сфері [1, с. 95].

Саме тому, в умовах сучасних очевидних і прихованих загроз національній безпеці, а також реалій суспільно-політичної обстановки та економічної ситуації в Україні, ключова роль забезпечення безпеки держави має приділятися розвитку системи національної стійкості, складовою якої є гуманітарна стійкість.

Розвиток гуманітарної стійкості держави потребує забезпечення базових потреб і прав людини, аналіз викликів та загроз розвитку людини в Україні та ефективну відповідь на них шляхом

ефективного функціонування гуманітарної сфери, її суб'єктів та інститутів. В структуру гуманітарної стійкості слід включити демографічну стійкість – як актуальний напрям, одним з найважливіших елементів якого є природний рух населення та міграційні проблеми України у глобалізованому світі. Складовою гуманітарної стійкості можна назвати і етнонаціональну стійкість, яка є результатом етнонаціональної політики держави у взаємодії з поліетнічним громадянським суспільством і означає гармонійну цілісність етноспільнот України, що єднаються навколо демократичних цінностей і поваги до прав людини [4, с. 65].

Таким чином, метою забезпечення гуманітарної стійкості є адаптування до загроз та швидких змін безпекового середовища задля підтримання сталого функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після кризи. Забезпечення гуманітарної стійкості передбачає не відсутність, а постійну присутність потенційних або поточних загроз, небезпек і кризових ситуацій, а це вимагає не лише здатності протидіяти їм, але й адаптуватися до їх постійної або тривалої дії. Також спостерігається відмінність у спрямованості заходів, які вживаються в цих системах для досягнення визначеної мети. Так, важливим завданням системи забезпечення національної безпеки є захист держави, суспільства й кожної людини, що надається уповноваженими органами державної влади. У той же час, унаслідок перерозподілу відповідальності у межах іншої системи формування стійкості людей, громад і організацій є значною мірою сферою їх відповідальності. Саме вони мають уживати для цього основні заходи, а держава повинна сприяти цьому, надаючи необхідну підтримку [5].

До базових критеріїв гуманітарної стійкості доцільно віднести такі:

1) критерії стійкості стану об'єкта:

- надійність (англ. robustness);
- надлишковість (англ. redundancy);
- адаптивність (англ. adaptability);
- поглинання (англ. absorption);

2) критерії стійкості функціонування об'єкта:

- готовність (англ. preparedness);
- швидкість (англ. rapidity);
- реагування (англ. response);
- відновлення (англ. recovery) [6].

Загалом зазначені критерії характеризують такі ключові риси гуманітарної стійкості:

здатність держави та суспільства ефективно реагувати на загрози й кризові ситуації, забезпечувати стале (безперервне) функціонування й розвиток основних сфер діяльності, передбачати ризики, долати перешкоди, що виникають унаслідок негативних впливів/дії загроз (надійність);

наявність додаткових спроможностей, які можуть бути задіяні внаслідок виходу з ладу основних, а також альтернативних планів, стратегій розвитку на випадок кризових ситуацій, запас міцності (надлишковість);

здатність держави та суспільства забезпечувати виживання в кризових умовах, пристосовуватися до дії загроз без значної втрати функціональності, можливість трансформувати негативні результати в позитивні, застосовувати нетрадиційні, інноваційні та інклюзивні рішення (адаптивність);

здатність держави та суспільства нейтралізувати деструктивні впливи, запобігати загрозам (поглинання);

здатність представників держави та суспільства до навчання, засвоєння уроків з проведених навчань і тренувань та минулого досвіду подолання загроз і кризових ситуацій, налагодження ефективної комунікації та широкої взаємодії, планування спільних заходів щодо реагування на загрози й кризові ситуації (готовність);

здатність представників держави й суспільства до об'єднання зусиль та ефективного реагування в умовах дії загрози, настання кризи, згуртованість, дотримання протоколів узгоджених дій (реагування);

здатність держави та суспільства до відновлення сталого функціонування основних сфер життєдіяльності після кризи на рівні, не нижчому за докризовий, пристосування до нових обставин, що виникли під руйнівним впливом кризи, забезпечення розвитку (відновлення);

забезпечення швидкого доступу до ресурсів, їх мобілізація в умовах кризи, високі темпи післякризового відновлення [5].

Основними критеріями гуманітарної стійкості доцільно визначити:

1) критерії стійкості стану суспільства/громади:

- ідентичність;
- злагодженість і єдність;
- зв'язки між різними суспільними групами;
- залученість населення до економічної, політичної та іншої діяльності в межах держави, громади;

- довіра до влади;

2) критерії стійкості функціонування суспільства/громади:

- ефективність управління громадою;
- усвідомлення громадянами природи та характеру загроз, а також порядку дій у разі їх настання;
- готовність до реагування;
- контрольованість ситуації до, під час і після кризи;
- створення спільних спроможностей для протистояння загрози, кризі [4].

Тому гуманітарна політика має розглядатись як обов'язковий механізм впливу держави на формування суспільної свідомості та системи цінностей. Держава має широкі повноваження розвивати і впроваджувати необхідні ідеології в суспільну свідомість у гуманітарній сфері через управління державними установами; створення організаційно-правових засобів регулювання гуманітарних процесів і захисту національної культури; стимулювання формування необхідного попиту на культурні продукти з необхідним ідеологічним забарвленням або такими ознаками, що формують необхідну якість індивідуальної та суспільної свідомості, правової культури тощо. Кінцевою метою такої політики має бути багатогранний розвиток самоідентичності українського народу та формування такого рівня національної свідомості, що забезпечить спротив будь-яким зовнішнім деструктивним впливам [7, с. 122].

Ефективне планування заходів з реалізації гуманітарної політики сприяє досягненню консенсусу між різними соціальними силами та інтересами, забезпеченню демократичної консолідації суспільства, його розвитку в межах базових цінностей національної безпеки держави, створенню якісних умов для розвитку та конкурентоспроможності національного сектора масової культури, підвищення естетичної якості культурних продуктів, що відносяться до масової культури, залучення масової культури до процесів реалізації державної гуманітарної політики та стратегічних комунікацій, що загалом зміцнює культурно-інформаційне поле в контексті протистояння інформаційній агресії РФ проти України [8]. Одним із найефективніших організаційно-функціональних інструментів реалізації гуманітарної політики є система стратегічних комунікацій, яка дозволяє забезпечувати комплексну комунікативну стратегію діяльності органів державної влади через формування стратегічних наративів та сприяє консолідації суспільства збільшуючи його стійкість перед деструктивними інформаційними впливами з боку агресора.

Використання інструментарію стратегічних комунікацій під час формування гуманітарної політики як чинника протидії інформаційній агресії допоможе у більш гнучкий спосіб адаптуватись до зовнішніх можливостей, прогнозувати наслідки проектної діяльності і ранжувати ймовірні загрози, виявляти неочевидні з першого погляду варіанти дій, забезпечувати ефективне пристосування стратегії до актуальних викликів і загроз, системно розподіляти необхідні для виконання завдань ресурси, забезпечувати внутрішню координаційну роботу, оперативно проводити заходи з реалізації гуманітарної політики, комплексно розвивати інституційну пам'ять і підвищувати професіоналізм суб'єктів реалізації державної гуманітарної політики.

Досвід демократичних держав переконливо свідчить, що державна політика у гуманітарній сфері є ефективною лише за умови, коли до її розробки і реалізації залучаються широкі кола громадськості. Саме у поєднанні державного і громадського елементів управління державна політика є виваженою, прозорою, результативною. Залучення громадських структур до процесу вироблення державної політики та законотворення є важливим аспектом підвищення ролі громадян та їх добровільних об'єднань у питаннях гуманітарного розвитку суспільства. Це обумовлюється, насамперед, тим, що недержавні структури є основною формою організації громадянського суспільства, через їх діяльність громадяни залучаються до процесів прийняття політичних рішень.

Висновки. Отже, вагомим механізмом в системі забезпечення інформаційної безпеки держави є гуманітарна політика, яка здатна через мовно-освітні та культурно-виховні аспекти виступити

стримуючим фактором щодо гібридної інформаційної агресії. Основним організаційно-функціональним інструментом реалізації державної гуманітарної політики як критично важливого чинника забезпечення інформаційної й гуманітарної безпеки суспільства та його стабільного розвитку є система стратегічних комунікацій.

Бібліографічний список:

1. Мельник І. В. Механізми впливу держави на формування масової культури в умовах гібридної війни. Дис. д-ра філос. : 281. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка. 2023. 271 с.
2. Сергієнко Л. В. Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів. *Вісник ЖДТУ: Економіка, управління та адміністрування*, вип. 2(88). 2019. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2019-2\(88\)-162-173](https://doi.org/10.26642/jen-2019-2(88)-162-173) (дата звернення: 09.08.2024).
3. Присяжнюк С. В. Гуманітарна політика України як стримуючий фактор гібридної агресії рф. *Політологічний вісник*, № 91. 2023. К. DOI : <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.91.229-237> (дата звернення: 09.08.2024).
4. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький. К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2022. URL : <https://ipiend.gov.ua/publication/natsionalna-stijkist-ukrainy-stratehiia-vidpovidi-na-vyklyky-ta-vyperedzhennia-hibrydnykh-zahroz/> (дата звернення: 09.08.2024).
5. Розпутенко І. В. Цивілізаційний вибір України в умовах глобалізації. *Вісник НАДУ при Президентові України*. 2017. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2017_1_17 (дата звернення: 10.08.2024).
6. Пирожков С. І., Божок Є. В., Хамітов Н. В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. *Вісник Національної академії наук України*. 2021. № 8. URL : <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/135> (дата звернення: 10.08.2024).
7. Чечель О. М. Поняття і зміст механізмів державного управління в гуманітарній сфері. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3 (22). С. 137-145.
8. Присяжнюк С. В. Планування заходів з реалізації гуманітарної політики. *Політичне життя: наук. журнал*. № 4. 2023. К. DOI : <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.10> (дата звернення: 12.08.2024).

References:

1. Melnyk I. V. (2023). Mekhanizmy vplyvu derzhavy na formuvannya masovoi kultury v umovakh hibrydnoi viiny. Dys. d-ra filios : 281. K. : KNU im. T. Shevchenka, 271 s.
2. Serhiienko L. V. (2019). Humanitarna polityka Ukrainy: identyfikatsiia skladovykh, ob'ektiv, subiektiv ta priorytetiv. *Visnyk ZhDTU: Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, vyp. 2(88). DOI : [https://doi.org/10.26642/jen-2019-2\(88\)-162-173](https://doi.org/10.26642/jen-2019-2(88)-162-173) (date of access: 09.08.2024).
3. Prysiazhniuk S. V. (2023). Humanitarna polityka Ukrainy yak strymuiuchy faktor hibrydnoi ahresii rf. *Politolohichniy visnyk*, № 91. K. DOI : <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2023.91.229-237> (date of access: 09.08.2024).
4. Natsionalna stiikist Ukrainy: stratehiia vidpovidi na vyklyky ta vyperedzhennia hibrydnykh zahroz: natsionalna dopovid (2022) / red. kol. S. I. Pyrozhkov, O. M. Maiboroda, N. V. Khamitov, Ye. I. Holovakha, S. S. Dembitskyi, V. A. Smolii, O. V. Skrypniuk, S. V. Stoietskyi. K. : Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. URL : <https://ipiend.gov.ua/publication/natsionalna-stijkist-ukrainy-stratehiia-vidpovidi-na-vyklyky-ta-vyperedzhennia-hibrydnykh-zahroz/> (date of access: 09.08.2024).
5. Rozputenko I. V. (2017). Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. *Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy*. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2017_1_17 (date of access: 10.08.2024).
6. Pyrozhkov S. I., Bozhok Ye. V., Khamitov N. V. (2021). Natsionalna stiikist (rezylientnist) krainy: stratehiia i taktyka vyperedzhennia hibrydnykh zahroz. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. № 8. URL : <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/135> (date of access: 10.08.2024).
7. Chechel O. M. (2019). Poniattia i zmist mekhanizmiv derzhavnoho upravlinnia v humanitarnii sferi. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*. № 3 (22). S. 137-145.
8. Prysiazhniuk S. V. (2023). Planuvannia zakhodiv z realizatsii humanitarnoi polityky. *Politychne zhyttia: nauk. zhurnal*, № 4. K. DOI : <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.10> (date of access: 12.08.2024).

Prysiashniuk S. The functionality of humanitarian policy as a factor in countering information aggression

The article attempts to make a political analysis of the functionality of the State humanitarian policy as an element of ensuring humanitarian resilience in the context of countering destructive information influences. It is established that at the current stage of development of global relations, Ukraine's humanitarian policy plays an important role in strengthening national identity and society's resilience and is a deterrent to countering information influences from the aggressor. Given the positive trends in its

implementation, humanitarian policy is becoming one of the most important mechanisms for ensuring Ukraine's information security and is inherently focused on consolidating Ukrainian society. Humanitarian policy should be considered as a mandatory mechanism of state influence on the formation of public consciousness and the system of values. The experience of democratic states convincingly demonstrates that state policy in the humanitarian sphere is effective only if it involves a wide range of public circles in its development and implementation. It is in the combination of state and public elements of governance that public policy is balanced, transparent, and effective. It is proved that in the context of current obvious and hidden threats to national security, as well as the realities of the socio-political situation and the economic situation in Ukraine, the key role in ensuring the security of the State should be given to the development of the national resilience system, of which humanitarian resilience is a component. The development of the state's humanitarian resilience requires ensuring basic human needs and rights, analyzing challenges and threats to human development in Ukraine and responding to them effectively through the efficient functioning of the humanitarian sphere, its actors and institutions. One of the most effective organizational and functional tools for implementing humanitarian policy is the system of strategic communications, which allows for a comprehensive communication strategy of public authorities through the formation of strategic narratives and contributes to the consolidation of society by increasing its resilience to destructive information influences from the aggressor. To summarize, humanitarian policy is an important mechanism in the system of ensuring the information security of the State, which is able to act as a deterrent to hybrid information aggression through language, educational and cultural aspects. The main organizational and functional tool for the implementation of the state humanitarian policy as a critical factor in ensuring the information and humanitarian security of society and its stable development is the system of strategic communications.

Keywords: *humanitarian policy, humanitarian sphere, humanitarian sustainability, strategic communications, national security, information aggression, hybrid warfare*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.8

УДК 323.2:316.75:32.019.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-8393-2097>**Кравченко В. Ю., Дніпровський державний медичний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3993-9608>**Добридень О. В., Дніпровський державний медичний університет**

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО НАСИЛЛЯ

Статтю присвячено вивченню механізмів впливу ідеологічних переконань на процес легітимізації та виправдання політичного насилля. Встановлено, що ідеологія є важливим елементом політичного насилля, який визначає характер і закономірності його використання для досягнення соціально-політичних цілей. Визначено, що ідеологія є комплексом систематизованих ідей, переконань, норм, цінностей та вірувань, які визначають принципи політичної поведінки індивідів. Доведено, що спільна соціально-політична ідентичність прихильників певної ідеології підвищує солідарність та готовність окремих груп до застосування фізичного примусу. Це дає підстави стверджувати, що ідеології можуть впливати на структуру і цілі суб'єктів насилля, а також забезпечувати процес залучення, мотивації, соціалізації, ідентифікації та виховання прихильників. Результати дослідження демонструють, що ідеологічні переконання учасників суспільних відносин можуть мати суттєвий вплив на поширення сучасних збройних конфліктів і політичного насилля. Встановлено, що основними ідеологічними механізмами легітимізації політичного насилля є: визначення об'єкту насилля; дегуманізація і перекладання провини на жертву; зображення насилля як необхідного, раціонального та безальтернативного інструменту досягнення політичних цілей; визначення бажаних кінцевих результатів. Виявлено, що вплив ідеології на інтенсивність збройного конфлікту залежить від декількох факторів: рівень радикалізації учасників конфлікту, економічне становище суспільства, революційні або еволюційні цілі розвитку, рівень інституціоналізації ідеології, наявність або відсутність попереднього етнічного чи релігійного конфлікту. Загалом, дослідження покликане покращити розуміння впливу ідеологічних чинників на характер, інтенсивність і тривалість політичних конфліктів із використанням насилля.

Ключові слова: політичне насилля, ідеологія, збройний конфлікт, легітимізація насилля, дегуманізація, радикалізація, політичні цінності та переконання.

Постановка проблеми. Протягом історії ідеологічні переконання і цінності дуже часто відігравали ключову роль в процесі легітимізації політичної боротьби із використанням насилля і примусу. Це пов'язано з тим, що суб'єкти ідеологічно вмотивованого насилля поділяють спільну систему цінностей, переконань та вірувань, яка виправдовує застосування сили з метою досягнення соціально-політичних чи економічних цілей. Такі ідеологічні цінності стають основою колективної ідентичності, що полегшує пошук і залучення додаткових прихильників, ідентифікацію ворогів, визначення мети, стратегії, програми дій, причин і мотивів використання насилля, а також підвищує готовність застосувати силу для реалізації бажаних соціально-політичних змін. Значна кількість суб'єктів політичного насилля вдаються до політичної боротьби саме через ідеологічні мотиви та переконання. За таких умов, ідеологія починає впливати на процес створення, підтримки та управління збройними формуваннями, залучення ширшого кола учасників, а також визначення основних цілей і принципів використання насилля в умовах соціального протистояння і політичних конфліктів.

Останні дослідження підтверджують, що ідеологічні переконання можуть бути рушійною силою, яка визначає інтенсивність і характер політичного насилля у формі тероризму, громадянської війни, репресій, геноциду, міждержавного збройного конфлікту [12, р. 636]. Вивчення ролі ідеології, як одного з факторів виправдання політичного насилля, може пояснити чому одні соціальні групи вдаються до збройної боротьби в той час, як інші – обирають ненасильницькі стратегії досягнення політичних цілей. Зважаючи на актуальність зазначеної теми і обмежену увагу вчених, існує

необхідність детального вивчення ролі ідеології в процесі ескалації різних форм політичного насилля, що сприятиме кращому розумінню причин, закономірностей і методів врегулювання сучасних збройних конфліктів.

Метою статті є вивчення механізмів та критеріїв ідеологічного обґрунтування і виправдання насилля в умовах політичної боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом ми спостерігаємо зростання уваги дослідників до вивчення ролі ідеології в процесі обґрунтування різних форм політичного насилля. Намагаючись пояснити причини колективного насилля і громадянських конфліктів вчені все частіше почали розглядати ідеологію в якості важливого фактору ескалації збройного протистояння. Зокрема, результати досліджень Дж. Норман доводять, що ідеологія може мати суттєве значення для легітимізації і виправдання колективного насилля як морально допустимого, необхідного і прийняттого інструменту досягнення політичних цілей [13, р. 1]. Ф. Санін та Е. Вуд [15], С. Косталлі та А. Руджері [4] досліджують вплив ідеології на процеси виправдання та ескалації політичного насилля в системі суспільних відносин. Відомі вчені Д. Холбрук [6], І. Леві [8], А. Шарпф [16] та Д. Веббер [20] вивчають особливості ідеологічної радикалізації представників терористичних організацій та рухів. Дж. Мейнард [9, 10, 11] у своїх роботах зосереджує увагу на механізмах ідеологічного обґрунтування масового насилля проти цивільних громадян. М. Базедау і М. Дейч доклали значних зусиль для вивчення ідеологічних факторів які впливають на посилення інтенсивності насилля і збільшення тривалості політичного конфлікту [2, р. 1827].

Виклад основного матеріалу. Важливою особливістю ідеології є її здатність за допомогою системи ідей, вірувань і символів визначати норми та цілі соціально-політичної поведінки, описувати оточуючий світ і місце індивіда в ньому. Ідеології можуть формувати уявлення про насилля як про допустимий та виправданий засіб досягнення політичних цілей. За словами А. Альвареза, «ідеології пронизують суспільне життя, визначають у що ми віримо і як повинні діяти для досягнення визначеної мети» [1, р. 217]. Це свідчить про те, що система цінностей суб'єктів насилля може мати вирішальне значення під час визначення необхідності застосування сили в процесі політичної боротьби, адже ідеологічні норми дуже часто формують спільну ідентичність, визначають кінцеву мету конфлікту і формують політичні переконання його учасників. В нашій роботі, ми пропонуємо описувати ідеологію як набір цінностей, норм та переконань, які впливають на формування політичної ідентичності і визначають цілі та принципи політичної поведінки індивідів та соціальних груп.

Визначення головних атрибутів ідеології продовжує бути об'єктом запеклих дискусій серед наукової спільноти. Для кращого розуміння ролі ідеологічних чинників ескалації політичного насилля потрібно розглянути основні теоретичні підходи до визначення ідеології в системі соціальних наук. Незважаючи на складність та багатогранність поняття «ідеологія», поширеним залишається опис її як системи узгоджених і впорядкованих політичних ідей, думок та переконань, які формують світогляд і визначають характер взаємовідносин у суспільстві [19, р. 450]. Схожу точку зору висловлює Дж. Мейнард, коли визначає політичну ідеологію як складну систему цінностей, ідей та переконань, які формують поведінку індивідів і впливають на сприйняття ними політичних та соціальних процесів [10, р. 19]. Тобто, ідеологія виступає в якості елемента, який об'єднує індивідів зі схожими інтересами і політичними вподобаннями. Вона є сукупністю узгоджених і послідовних ідей, які спрямовані на пояснення та виправдання певної соціальної поведінки, а також зміну або захист політичної системи.

В межах цієї наукової традиції М. Берлін і С. Рангазас характеризують ідеологію як систематизований комплекс ідей та переконань, якими керується у своїй діяльності певна соціально-політична група для визначення власних цілей, програми дій та розширення кола своїх прибічників [3, р. 22]. Американський вчений Дж. Геррінг розглядає ідеологію як систему думок, поглядів, переконань та цінностей, які відображають моделі поведінки індивіда та його ставлення до суспільства [5, р. 958]. Вивчаючи вплив ідеології на ескалацію колективного насилля Д. Холбрук описує її, як систему нормативних переконань та цінностей, які впливають на політичну поведінку членів окремої соціальної групи чи суспільства в цілому [6, р. 5]. Це дає підстави стверджувати, що ідеології дозволяють індивідам відчувати свою приналежність до певної групи, описують світ і визначають принципи його функціонування. Вони не просто формують переконання індивідів, а спонукають їх діяти у відповідності до системи цінностей та інтересів власної групи.

Варто відзначити прагнення деяких дослідників охарактеризувати ідеологію як ціннісну систему ідей, образів, очікувань, уявлень та норм, які лежать в основі світосприйняття членів соціальної групи

або суспільства в цілому [9, р. 826]. Дотримуючись схожої дослідницької стратегії Ф. Санін та Е. Вуд наголошують, що будь-яка політична ідеологія відображає набір систематизованих ідей та уявлень етнічної, релігійної, класової або іншої соціальної групи, які обґрунтовують програму дій і стратегію досягнення групових цілей [15, р. 215]. Бруно Шмідт-Фойрхерд пропонує визначати ідеологію, як систему визначених і узгоджених переконань та ідей певної групи, які визначають методи досягнення бажаних соціально-політичних цілей [17, р. 6].

Огляд головних підходів до визначення ідеології засвідчив, що сформована система політичних переконань, цінностей і стратегій здатна впливати на емоційне сприйняття ситуації та ухвалення індивідами рішень про використання насилля в умовах політичної боротьби. Для учасників конфлікту ідеологія перетворюється на засіб збільшення готовності до боротьби, формування світогляду, політико-правових норм і виправдання застосування примусу по відношенню до політичних опонентів. Зокрема, як стверджують Х. Сабуседо та А. Бланко, за допомогою ідеологічних переконань та вірувань суб'єкти насилля прагнуть виправдати необхідність збройної боротьби, заручитися підтримкою суспільства і створити собі позитивний образ [14, р. 550].

С. Косталлі та А. Руджері припускають, що слабким місцем класичних підходів до вивчення політичного насилля була недостатня увага до ролі ідеологічних чинників ескалації конфліктів і надмірний акцент на матеріальних та економічних факторах. Варто погодитися з їхнім описом ідеології як набору політичних переконань, які визначають систему соціально-політичних відносин між індивідами та формують спосіб розуміння соціальних процесів [4, р. 923]. За таких обставин, ідеологія та емоційне сприйняття ситуації дуже часто впливають на готовність індивідів приєднатися до політичного протистояння із використанням насилля.

На думку Дж. Мейнарда, більшість форм колективного насилля мають ідеологічний вимір, який визначає світогляд і систему переконань учасників протистояння [10, р. 24]. Саме ідеологічна несумісність може посилювати інтенсивність і тривалість політичних конфліктів із використанням насилля, адже учасникам конфлікту стає складніше подолати принципові розбіжності, що зменшує імовірність компромісу і мирного врегулювання протистояння. Ідеологія може перетворюватися на важливий чинник розв'язання конфлікту, визначати динаміку, структуру і мотивацію насилля, залучати нових прихильників та ідентифікувати ворогів певної соціальної групи. За таких умов, політичні режими чи збройні угруповання використовують ідеологічні норми для виправдання масового насилля по відношенню до своїх політичних опонентів. Враховуючи це, М. Жаковська наголошує, що політичні еліти можуть використовувати фактор ідеології та відчуття дефіциту безпеки «як інструмент мобілізації прихильників, збільшення підтримки і виправдання необхідності почати або продовжити збройний конфлікт» [21, р. 53].

Вивчаючи вплив ідеологічних переконань на інтенсивність державних репресій в Аргентині А. Шарпф встановив, що рівень політичного насилля був вищим у тих регіонах, які знаходилися під контролем військових офіцерів, які поділяли ідеологічні цінності політичного режиму і погоджувалися з необхідністю внутрішніх репресій [16, р. 207]. І навпаки, військові офіцери, які не поділяли урядову ідеологію були схильні уникати і саботувати виконання наказів, які передбачали невибіркове насилля і державний терор проти цивільних громадян. Це свідчить про те, що революційні ідеологічні переконання можуть впливати на визначення джерел політичних загроз для держави і виправдання політичного насилля проти опонентів, які опираються суспільним змінам. Саме тому, урядовці за допомогою індоктринації та соціалізації намагаються сформувати ціннісні переконання силових структур, які забезпечать їхню лояльність.

Окремі дослідники звертають увагу на роль ідеології в процесі виникнення соціальних рухів та організацій, які використовують насилля як метод політичної боротьби. Для таких рухів ідеологія стає зручним засобом обґрунтування своїх політичних цілей, залучення і консолідації додаткових прихильників, розробки стратегії колективних дій, структурування і вираження ціннісних переконань. Поділяючи цю точку зору В. Скуто припускає, що ідеологія не просто об'єднує індивідів зі схожими поглядами, а створює колективну ідентичність зі спільними цілями і стратегіями дій [18, р. 9].

Важливими ідеологічними механізмами виправдання насилля є дегуманізація і дискредитація опонентів через перекидання на них відповідальності і провини за розв'язання збройного конфлікту. В межах даної роботи ми пропонуємо визначати політичне насилля як «застосування фізичного або психологічного примусу проти індивіда чи групи осіб з метою завоювання, збереження та утримання влади і політичного панування» [7, р. 49]. Суб'єкти такого насилля

використовують стратегію обґрунтування своєї агресії через ідентифікацію жертви з політичними групами чи ідеями, які засуджуються суспільством і викликають негативну емоційну реакцію. Такими діями вони намагаються вплинути на громадську думку та міжнародну спільноту, уникнути критики і зменшити рівень співчуття до жертви. Це дозволяє створити хибну реальність змістивши увагу громадськості з актів політичного насилля на негативний образ, відповідальність і провину самої жертви.

Вартим уваги є твердження І. Леві про те, що ідеологія здатна впливати на визначення цілей організації, збільшувати єдність, солідарність та спорідненість між її учасниками [8, р. 812]. Властивість ідеології посилювати політичне насилля пов'язана з тим, що вона пропонує цілі, які мають високу ступінь абстрактності і малу імовірність досягнення, що зменшує можливість мирного врегулювання конфлікту. Історичні приклади свідчать про те, що радикальні політичні угруповання здатні використовувати ідеологію для посилення суспільного невдоволення, мобілізації та об'єднання своїх прихильників і визначення винних, проти яких має бути застосований примус. Саме тому, на думку Д. Холбрука, ідеологічні положення можуть використовувати для виправдання жажливих вчинків, які раніше вважалися недопустимими, наприклад, різні форми насилля проти цивільних громадян [6, р. 7].

Загалом можна виділити такі закономірності і механізми ідеологічного виправдання масового насилля:

- 1) визначення і опис причин, через які застосування сили по відношенню до певного об'єкта вважається прийнятним;
- 2) формування уявлення про те, чому таке насилля є виправданим та легітимним;
- 3) раціоналізація ролі насилля як ефективного та необхідного інструменту досягнення соціально-політичних цілей.

Це дає підстави стверджувати, що у значній кількості випадків, ідеологічні переконання є ціннісною основою для дегуманізації та звинувачення жертви, залучення нових прибічників, легітимізації та раціоналізації політичної боротьби із застосуванням насилля. Відповідна система цінностей може підтримувати процес збільшення вразливості певної соціальної групи до насильницьких дій і зменшення співчуття до страждань жертви. Таке насилля може застосовуватися для докорінної трансформації суспільства і знищення будь-якого суспільного опору. Для суб'єктів насилля ідеологія забезпечує визначення мети, обґрунтування необхідності та доцільності нападів, мотивацію прихильників, залучення додаткових ресурсів і новобранців. Це пов'язано з тим, що застосування сили підтримується ідеологічними нормами, міфами і стереотипами, які можуть посилювати мотивацію та схильність до таких вчинків. Зокрема, результати останніх досліджень демонструють, що ідеологічні наративи відіграють важливу роль у виправданні недержавних форм політичного насилля через поширення тверджень про те, що швидке досягнення соціально-політичних змін можливе лише силовим шляхом [20, р. 107]. Однак, було б помилковим спрощенням пояснювати причини політичного насилля лише ідеологічними переконаннями. Окрім ідеологічних факторів на ескалацію насилля впливає цілий комплекс соціально-економічних, політичних, інституційних, культурних, психологічних та ситуативних чинників.

Дж. Мейнардусу вдалося ідентифікувати шість механізмів за допомогою яких ідеологія легітимізує застосування масового насилля проти цивільних громадян:

- дегуманізація образу потенційної жертви;
- перекладання провини на жертву і перетворення її на законну ціль для політичного насилля;
- звинувачення жертви у тому, що вона становить загрозу для певної соціально-політичної групи чи політичного режиму;
- обґрунтування неминучості насилля по відношенню до жертви, як безальтернативного політичного інструменту;
- виправдання насилля через відчуття обов'язку, патріотизму, героїзму і лояльності до своєї групи;
- визначення кінцевих цілей, які будуть досягнуті завдяки застосуванню сили і примусу [11, р. 71].

Такі ідеологічні механізми можуть сформувати уявлення про те, що використання насилля в процесі політичної боротьби може бути виправданим. Саме тому, ідеологію потрібно розглядати в якості світоглядної основи, яка сприяє визначенню цілей учасників конфлікту, обґрунтовує допустимість або недопустимість застосування сили і консолідує членів певної соціальної групи. Зазвичай, учасники ідеологічно вмотивованого насилля мають спільну систему цінностей,

переконань та вірувань, яка виправдовує застосування насилля для досягнення соціально-політичних цілей. За таких умов вона може сприяти мотивації та координації учасників конфлікту і забезпечувати колективну єдність.

Висновки. Ідеологічні переконання і норми відіграють важливу роль у формуванні світогляду і виправданні необхідності використання насилля як засобу трансформації суспільства та досягнення бажаних цілей. Нами було встановлено, що ідеологія сприяє переходу індивідуального невдоволення і розчарування в колективне, що підвищує імовірність використання фізичного примусу для досягнення політичних змін або захисту існуючого політичного ладу. Спільні ідеологічні цінності і установки є важливими для формування групової ідентичності, координації діяльності та легітимізації політичного насилля. Ідеологію використовують для маніпуляції громадською думкою, виправдання насилля, ідентифікації та дегуманізації жертви, перекладання на неї провини і відповідальності за минулі або теперішні проблеми.

Таким чином, ідеологічні переконання і цінності можуть відігравати ключову роль в процесі ескалації політичної боротьби, адже екстремістські організації використовують ідеологію для ідентифікації ворогів, раціоналізації насилля, маніпуляції прихильниками, визначення політичних цілей і засобів їхнього досягнення. Подальше вивчення ідеологічних чинників обґрунтування політичного насилля дозволить краще передбачати, попереджати і контролювати використання збройного насилля в умовах сучасних політичних конфліктів.

Бібліографічний список/References:

1. Alvarez A. (2008). Destructive Beliefs: Genocide and the Role of Ideology. In *Supranational Criminology: Towards a Criminology of International Crimes*, edited by A. Smeulers and R. Haveman, Antwerpen: Intersentia, P. 213-232.
2. Basedau M., Deitch M., Zellman A. (2022). Rebels with a Cause: Does Ideology Make Armed Conflicts Longer and Bloodier? *Journal of Conflict Resolution*. Vol. 66 (10). P. 1826-1853. DOI: <https://doi.org/10.1177/00220027221108222>.
3. Berlin M., Rangazas S. (2023). Restrained Insurgents: Why Competition Between Armed Groups Doesn't Always Produce Outbidding. *Texas National Security Review*. Vol. 6. Iss. 4. P. 11-36. DOI: <http://dx.doi.org/10.26153/tsw/48845>.
4. Costalli S., Ruggieri A. (2017). Emotions, Ideologies, and Violent Political Mobilization. *PS: Political Science & Politics*. Vol. 50 (4). P. 923-927. DOI: 10.1017/S1049096517000993.
5. Gerring J. (1997). Ideology: A Definitional Analysis. *Political Research Quarterly*. Vol. 50 (4). P. 957-994. DOI: <https://doi.org/10.2307/448995>.
6. Holbrook D., Horgan J. (2019). Terrorism and Ideology: Cracking the Nut. *Perspectives on Terrorism*. Vol. 13. Issue 6. P. 2-15.
7. Kravchenko V. Y., Koldunov Y. V. (2023). Philosophical and Anthropological Understanding of the Nature of Collective Violence. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. No. 24. P. 46-56. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i24.295314>.
8. Levy I. (2023). Lethal Beliefs: Ideology and the Lethality of Terrorist Organizations. *Terrorism and Political Violence*. Vol. 35 (4). P. 811-827. DOI: 10.1080/09546553.2021.1977282.
9. Maynard J. L. (2014). Rethinking the Role of Ideology in Mass Atrocities. *Terrorism and Political Violence*. Vol. 26 (5). P. 821-841. DOI: 10.1080/09546553.2013.796934.
10. Maynard J. L. (2015).. Identity and Ideology in Political Violence and Conflict. *St. Antony's International Review*. Vol. 10 (2). P. 18-52.
11. Maynard J. L. (2015). Preventing Mass Atrocities: Ideological Strategies and Interventions. *Politics and Governance*. Vol. 3. Issue 3. P. 67-84. DOI: <https://doi.org/10.17645/pag.v3i3.320>.
12. Maynard J. L. (2019). Ideology and armed conflict. *Journal of Peace Research*. Vol. 56 (5). P. 635-649. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022343319826629>.
13. Norman J. (2022). Other People's Terrorism: Ideology and the Perceived Legitimacy of Political Violence. *Perspectives on Politics*. P. 1-18. DOI: 10.1017/S1537592722000688.
14. Sabucedo J. M., Blanco A., De la Corte L. (2003). Beliefs which legitimize political violence against the innocent. *Psicothema*. Vol. 15 (4). P. 550-555.
15. Sanín F. G., Wood E. J. (2014). Ideology in civil war: Instrumental adoption and beyond. *Journal of Peace Research*. Vol. 51 (2). P. 213-226. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022343313514073>
16. Scharpf A. (2018). Ideology and state terror: How officer beliefs shaped repression during Argentina's 'Dirty War'. *Journal of Peace Research*. Vol. 55 (2). P. 206-221. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022343317748346>.
17. Schmidt-Feuerheerd B. (2023). Ideology, organisation, and path dependency: The use of violence among Egyptian Islamist movements. *Politics*. P. 1-22. <https://doi.org/10.1177/02633957231195456>.
18. Scuto V. (2021). Politics by Other Means in the Italian 'Years of Lead': Armed Groups, Ideology and Patterns of Violence. *Journal for Deradicalization*. Issue 29. P. 1-53.

19. Ugarriza J. E., Craig M. J. (2013). The Relevance of Ideology to Contemporary Armed Conflicts: A Quantitative Analysis of Former Combatants in Colombia. *Journal of Conflict Resolution*. Vol. 57 (3). P. 445-477. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022002712446131>.

20. Webber D., Kruglanski A., Molinario E., Jasko K. (2020). Ideologies that justify political violence. *Current Opinion in Behavioral Sciences*. Vol. 34. P. 107-111. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2020.01.004>.

21. Żakowska M. (2020). The roots of armed conflicts: Multilevel security perspective. *Security and Defence Quarterly*. Vol. 30 (3). P. 49-64. DOI: <https://doi.org/10.35467/sdq/124962>.

Kravchenko V. , Dobryden O. Ideological dimension of modern political violence

The article is devoted to the study of the mechanisms of influence of ideological beliefs on the process of legitimization and justification of political violence. It has been established that ideology is an important element of political violence, which determines the nature and patterns of its use to achieve socio-political goals. It was determined that ideology is a set of systematized ideas, beliefs, norms, values and beliefs that determine the principles of political behavior of individuals. It has been proven that the common socio-political identity of supporters of a certain ideology increases the solidarity and readiness of individual groups to use physical coercion. This gives grounds for asserting that ideologies can influence the structure and goals of the subjects of violence, as well as ensure the process of attraction, motivation, socialization, identification and education of supporters. The results of the study demonstrate that the ideological beliefs of the participants in social relations can have a significant impact on the spread of modern armed conflicts and political violence. It was established that the main ideological mechanisms of legitimization of political violence are: definition of the object of violence; dehumanization and victim blaming; depiction of violence as a necessary, rational and non-alternative tool for achieving political goals; determining the desired end results. It was found that the influence of ideology on the intensity of armed conflict depends on several factors: the level of radicalization of the participants in the conflict, the economic situation of society, revolutionary or evolutionary goals of development, the level of institutionalization of ideology, the presence or absence of a previous ethnic or religious conflict. In general, the research is designed to improve the understanding of the influence of ideological factors on the nature, intensity and duration of political conflicts with the use of violence.

Keywords: political violence, ideology, armed conflict, legitimization of violence, dehumanization, radicalization, political values and beliefs

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.9

УДК 32:316.347(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4606-9188>

Гордійчук О. О., Державний університет «Житомирська політехніка»

ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

У статті досліджено особливості генези української ментальності, особливу увагу приділено аналізу її політичного компонента. Висвітлено чинники формування засадничих рис ментальності: географічне положення, природньо-кліматичні умови, специфіку життєдіяльності; історичні умови формування архетипів, мови, релігії, самобутності українського народу; досвід іноземного панування та народного супротиву, національно-визвольної боротьби; пануючі культурні й політичні традиції, релігію та ін. Підкреслено, що з найдавніших часів Україна розвивається як частина європейської цивілізації, протистойть східній деспотії, у політичній традиції історично тяжіє до демократичного типу держави, на відміну від авторитарної моделі росії. Обґрунтовано, що несприятливі історичні події, тривала відсутність державності, а особливо нищівне для України ХХ ст. суттєво пошкодили генетичний фонд української нації, деформували засадничі ментальні установки. Щоб вижити українці пристосовувалися, змінювали патерни поведінки тощо, що відобразилося у свідомості українського суспільства, в його ментальності, однак жодні зміни не є константами і поступово трансформуються відповідно до сучасних викликів та потреб. Серед основних конструктивних рис української політичної ментальності виокремлено демократизм, волелюбність та повне неприйняття диктаторських практик; схильність до самоорганізації та самоврядування; завзятість та єднання у відстоюванні справедливості; індивідуалізм. Найбільш впливові деструктивні: комплекс меншовартості; надмірна емоційність у прийнятті політичних рішень та слабкість раціонального компоненту; роз'єднаність українських етнічних територій та відповідно суспільства (Захід/Схід, мовне питання, різні релігійні вірування та ін.); високий рівень толерування корупції та зловживань владою; патерналізм, орієнтація на харизматичних лідерів та ін.

Ключові слова: ментальність, політична ментальність, генеза української ментальності, національний характер

Постановка проблеми. Тривала ідеологічно-інформаційна війна рф проти України у 2014 році переросла в гібридну з анексією українських територій та військовими діями на Сході України [1]. 24 лютого 2022 року рф розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну, спричинивши смерть, руйнування та міграційну кризу такого масштабу, якого Європа не бачила з часів Другої світової війни [2, с. 49; 3]. Ця війна є неприпустимим геноцидом проти мирної демократичної країни, що порушує світовий порядок [4; 5], сповнена злочинів проти цивільного населення, руйнування інфраструктури, сіл і цілих міст, тероризму, брехливої пропаганди та погроз застосування ядерної зброї.

В умовах випробувань війною для України ще більш необхідними є реформування основних сфер життєдіяльності, перезавантаження політичної системи – подолання корупції, залучення компетентних фахівців державників, підвищення рівня політичної свідомості та медіа грамотності населення, консолідація українського суспільства та зміцнення як політичної нації. Дотримання демократичних прав та свободи, реалізація відповідних реформ є необхідним у контексті євроінтеграційних процесів. І це потрібно робити навіть у надзвичайно складний військовий час, що паралельно вимагає обмеження певних прав і свобод, централізації через вимоги безпеки. Для українського суспільства це завдання досягне у зв'язку з історично закладеними демократичними традиціями, які є фундаментом української політичної ментальності і впливають на сьогодення через сформовану систему поглядів та переконань, традицій, звичних патернів поведінки, симпатій, тощо.

Дослідження й аналіз генези формування ментальних структур, традицій та вподобань, поведінкових моделей дає можливість сформувати історично унікальне обличчя нації, глибше зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки й специфіку суспільно-політичного та культурного розвитку,

допомагає в аналізі й прогнозуванні суспільних настроїв та трансформацій, у поясненні успішності одних політичних реформ й неефективності інших.

Метою статті є аналіз детермінант формування української політичної ментальності, осмислення особливостей її генези та трансформації, особлива увага – процесам формування політичних традицій, поглядів, переконань, моделей поведінки в політичній сфері. Ставимо завдання з'ясувати, що на сучасному етапі зміцнює український народ як політичну націю і допомагає чинити опір, а що є слабкістю й потребує підвищеної уваги та змін.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Дослідженню українських національних традицій, ментальності загалом та певних аспектів політичної ментальності присвячені праці Г. Ващенко, М. Грушевського, М. Драгоманова, М. Костомарова, О. Кульчицького, Ю. Липи, В. Липинського, І. Лисяк-Рудницького, П. Нечуй-Левицького, О. Субтельного, Б. Цимбалістого, Д. Чижевського, В. Яреми та ін. Серед сучасних українських науковців виокремимо праці А. Бичко та І. Бичка, В. Бебика, О. Бондаренко, В. Горбатенка, І. Грабовської, Я. Калакури, М. Козловця, С. Кримського, Л. Нагорної, І. Поліщука, М. Поповича, М. Томенка, О. Рудакевича, І. Старовойта та ін. Більш глибокого дослідження потребує питання генези формування, становлення та трансформації основних рис української ментальності в історичній ретроспективі та в сучасних процесах державотворення у надскладних умовах військового протистояння з РФ.

Методологія дослідження включає систему методів, серед яких основними є метод системного й структурно-функціонального аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Ментальність (від лат. mens (mentis) – спосіб мислення) – історично сформований феномен, що відображає узагальнену сукупність особливостей духовного світу певної соціальної групи, народу загалом – систему моральних цінностей та переконань, домінуючих звичок й установок, патернів поведінкових реакцій, традицій тощо, які визначають світоглядні особливості світовідчуття, світорозуміння та світоперетворення, впливають на погляди й поведінку окремої людини, спільнот, суспільства загалом [6, с. 99]. Поняття ментальності є інтегральною характеристикою духовної винятковості колективного суб'єкта – народу, що відображає загалом характерний для його представників специфічний тип світосприйняття, інтерпретації, активності/ пасивності в особистому та громадсько-політичному житті [там же, с. 71]. Ментальність поєднує в собі свідоме відоме (історичні факти, переконання, звички, стереотипи та ін.) та підсвідоме невідоме (архетипи, міфи, інтуїтивні почуття та реакції тощо); індивідуальне та суспільне; генетичну пам'ять; дієве та чуттєво-емоційне; біологічне та суспільне; пристосуванські тенденції, що дозволили пережити складні часи, та активні й рецесивні (приховані) резерви, що активізуються за сприятливої нагоди.

Національна ментальність є важливим чинником формування суспільної свідомості та джерелом культурно-історичної, політичної та економічної динаміки розвитку нації [7, с. 106]. Політична ментальність є її складовою, – основою політичної культури, результатом сукупного впливу умов, механізмів та форм відображення об'єктивної політичної дійсності та становлення універсальних для певної етнокультурної спільноти способів світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння й поведінки у полі взаємодії суб'єктно-об'єктних політичних відносин, що виражається у відносно єдиних способах сприйняття, інтерпретації та реагування на події політичної реальності. Утворюється під час формування, розвитку, задоволення потреб та інтересів політичних суб'єктів відповідно до особливостей перебігу політичного процесу [8, с. 26–29]. Від політичної ментальності значною мірою залежить характер і напрямок політичних процесів, стабільність та демократизм політичної системи суспільства, його зрілість тощо [9, с. 323].

Політична ментальність є системою соціально-політичних констант, своєрідною призмою, через яку людина сприймає світ політики. З'ясувати, як вона формувалася і які чинники справили найбільший вплив – важливе завдання для розуміння історичного досвіду минулого, реалій сьогодення, для прогнозування можливих викликів та загроз.

Підсумовуючи дослідження закордонних та вітчизняних науковців, крізь призму авторського бачення, серед найбільш впливових чинників формування засадничих рис української ментальності можна виокремити:

- географічне положення, розмір території та природньо-кліматичні умови, наявність природних ресурси (чи їх відсутність), образ та ритм життя, що впливають на формування необхідних для виживання якостей характеру, вибір оптимальних видів життєдіяльності (вперше обґрунтовано Ш. Монтеск'є – теорія географічного детермінізму);

- історичні умови зародження етносу та формування архетипів, особливості подальшого розвитку (специфіка формування державності, політичний та економічний устрій; народи-сусіди; досвід перемог та поразок у боротьбі з зовнішніми та внутрішніми ворогами, переживання суспільних викликів та потрясінь тощо);

- особливості селекції, генетики – генотип, самодетермінація особистості;
- пануючі міфологія, релігія, культурні традиції та звичаї (двосторонній взаємовплив), мова як соціокультурний фактор [10; 11; 12; 13; 14 та ін.].

З метою осмислення та ґрунтовного аналізу особливостей формування української ментальності загалом та її політичної складової зупинимося детально на кожному з цих пунктів.

Географічне положення України має межовий характер, адже територія розташована на межі Західної (європейської) та Східної (азійської) цивілізацій, входила до складу різних державних утворень, чії цінності та правове поле суттєво різняться. Цей фактор визначив екзистенційне «межове» світовідчуття українців, певну амбівалентність української ментальності (співіснування як європейських, так і азійських ментальних рис, з суттєвим переважанням перших) [15]. У ХХІ ст. це відобразилося у суспільних суперечках щодо вектору розвитку України, мови, історії тощо.

Винятково сприятливі природні умови (м'який клімат та відсутність руйнівних природних катаклізмів, родючий чорнозем, багаті на рибу судноплавні ріки та повні дичини ліси, мальовничі пейзажі тощо) виплекали націю спокійно-ліричних, миролюбивих та працьовитих хліборобів. Напротивагу войовничим націям завойовників, котрі були змушені переміщатися у пошуках придатних для життя територій, українці вели осілий спосіб життя й вирізняються емоційністю, душевністю, мрійливістю та надмірною толерантністю. Відсутність агресивності та відкритість для нових впливів, «чужої крові» мало свій логічний наслідок – за своїх приймалися усі, хто «вливався» у колектив та підтримував пануючі традиції, життєвий уклад. Прийняття християнства підсилило та закріпило ці основні екзистенціали українського буття. Підтвердженням переваги емоційно-мрійливого світосприйняття та світовідношення над раціонально-вольовим (характерним для європейців) є така ментальна особливість українців як «сердечність» – глибока емоційність та кордоцентричний характер української філософії, що знаходить свій вияв у сентиментальності, чутливості та емпатії, в яскравій народній обрядовості, естетизмі народного життя, пісенному фольклорі тощо [16; 17, с. 11]. Однак у політичному житті ця риса є радше деструктивною, оскільки сприяє вразливості українського суспільства до маніпулювання, необдуманого емоційного голосування тощо.

Історичні умови зародження етносу та формування архетипів. Первинною областю розселення давніх індоевропейських племен (спільних пращурів слов'ян, германців, кельтів, греків та ін.) були степи та лісостепи Надчорномор'я, тобто терени України. Українці ж як і інші європейські народи, походять від найдавніших індоевропейських скотарів лісостепового Подніпров'я. Археологічні дослідження засвідчують, що культурні надбання багатьох стародавніх народів (трипільців, іранців, тюрків), які проживали на теренах України, стали складовою частиною української етнокультури [18; 19; 20, с. 529]. Фундаментальні засадничі риси української ментальності починають формуватися задовго до того як викристалізується нація, цей процес триває тисячоліттями на історичних автохтонних українських землях в умовах осілого способу життя. Безумовно, суттєвий вплив здійснили ті народи, що приходили й на тривалий час осідали на теренах України, утворюючи племінні союзи та держави. У часи трипільської культури (4–2 тис. р. до н. е.), з початком обробітку землі було закладено основу української ментальності – сформовано засадничі ментальні архетипи Землі та свободи, характерні для аграрного суспільства: людей працьовитих, відкритих, доброзичливих, неагресивних, романтичних, м'яких, життєрадісних [13; 16; 20; 21; 22; 23].

Наслідком асиміляції автохтонного населення з представниками кочових племен (кіммерійцями, скіфами, сарматами) стало додання до української ментальності агресивного компоненту – войовничості, свободолюбності, котрий історично був витіснений у латентну рису, що однак актуалізується у час глибоких суспільних криз та потрясінь (повстання й народні бунти, козацтво, революції, сучасна війна). О. Киричук означив цю рису української ментальності анархічним індивідуалізмом, що виявляється у різних формах відцентрового, партикулярного прагнення до особистої свободи, без належного стремління до державності, оскільки бракує ясних цілей, достатнього рівня стійкості, дисципліни та самоорганізації [17, с. 11].

Залежно від зовнішніх та внутрішніх умов український народ загалом протягом своєї історії обирає два типи поведінкової реакції: «vita minima» («зачасне») існування, відступання «у себе»,

максимально можливе зменшення взаємодії з зовнішнім світом) та «vita maxima et heroica» (авантюрно-козацький тип реакції: тотальна мобілізація духовних і матеріальних ресурсів, героїчний супротив навіть ціною власного життя) [11, с. 9].

Політичний компонент ментальності українців, їх політичні традиції формувалися в умовах низки історичних подій. Серед них визначальні:

- демократичні традиції Київської Русі, Галицько-Волинського князівства (X–XII ст.);
- досвід перебування у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, усвідомлення власної самобутності (XIII – XV ст.);
- досвід імплементації Магдебурзького права у XIV–XV ст.;
- здобутки Козацької держави (Гетьманщини) – зміцнення демократичних традицій та зародження української політичної нації (XVII–XVIII ст.);
- період бездержавності, перебування у складі інших держав; деструктивний вплив тоталітарного СРСР;
- відновлення державної незалежності.

Детальний аналіз кожної складової може бути темою окремого дослідження.

Понад сім століть українські землі перебували у складі інших держав, що, безумовно, мало свій вплив та відбиток. У час перебування у складі Польсько-Литовської держави, завдяки наступу на права українських селян та шляхти, з протиставлення «ми» та «вони» відбулося самоусвідомлення української нації [16, с. 129]. Свою окремішність українська народність визначила за часів національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького (II пол. XVII ст.). Літературно-політичне відродження XVII–XVIII ст., призвело до трансформації української народності в національність [18, с. 40].

Осмилення специфіки історичного розвитку різних регіонів України дозволяє зрозуміти розбіжності у їх світосприйнятті та світовідношенні через різний історичний досвід. Події XX ст. (дві світові війни, поразка у національно-визвольній боротьбі та прихід до влади більшовиків, політика фізичного та морального винищення українськості, що здійснювалася тоталітарним режимом СРСР та ін.) суттєво деформували базові, сформовані тисячоліття тому, риси української ментальності, забрали життя мільйонів українців, змусили переосмислити екзистенційні цінності, обирати та діяти так, щоб пристосуватися й вижити [24].

Влада СРСР суттєво обмежувала права та свободи своїх громадян, людське життя ніколи не було цінністю у комуністичній системі координат. Радянська ідеологія мала суттєвий вплив на формування історичної пам'яті українців, створюючи подвійну ідентичність та розмиваючи національну самовизначеність, підмінюючи українські національні цінності комуністичними. Формувався «Homo soveticus» – радянська людина без почуття громадянства та національності, гвинтик у державній машині, такий собі раб без права голосу та вибору. Опозицію знищували морально й фізично. Це наклало свій відбиток на політично-економічне життя, на свідомість радянських людей і кількох поколінь вже незалежних пострадянських держав.

Після проголошення незалежності перед українцями постали важливі завдання: розбудувати й зміцнювати інститути демократичної держави, подолати в собі наслідки край негативних чинників власного минулого: тривалого домінування чужинських держав та особливо – комуністичного режиму, позбутися деструктивної радянської спадщини. Суттєво ускладнював виконання цих завдань вплив РФ з метою повернення України у сферу її геополітичного впливу. Процеси декомунізації активізувалися після Помаранчевої революції (2004 р.) та Революції Гідності (2013–2014 рр.), а особливо в умовах повномасштабної війни з РФ (з 2022 р.)

Особливості селекції, генетики – генотип, самодетермінація особистості. Україна територіально знаходиться на межі Заходу та Сходу, її землями неодноразово проходили завойовники, пролягали торговельні шляхи. Кожна інвазія мала свій вплив та наслідки, котрі представлені і в зовнішньому вигляді українців (риса обличчя, колір очей та волосся тощо), і в системі ціннісних координат, переконань, уподобань.

Генотип витворюється століттями, передається від покоління до покоління. Моральні, інтелектуальні, професійні якості формуються у навчально-виховному процесі та є синтезом природних і соціальних факторів, поза суспільством реалізація задатків генотипу людини є неможливою) [25, с. 97].

Неабияку цінність для національної самосвідомості та історичного поступу нації має прошарок інтелігенції – діячів науки, культури та мистецтва, патріотично налаштованих інтелектуалів.

Трагічною складовою історії українського народу є систематичне винищення цього прошарку – «цвіту» української нації: розстріляно та ув'язнено сотні тисяч (!) громадсько-політичних та культурних діячів, науковців, патріотів, що відмовлялися коритися владі окупантів, а також їх рідних та близьких. Ще один знищений комуністами шляхом штучних голодоморів й депортацій прошарок – заможне українське селянство, яке не підтримало колективізацію й чинило їй опір. Тільки у 30–50-тих роках з України було депортовано близько 3,5 млн. «зрадників та неблагонадійних», мільйони українців загинули у двох світових війнах та під час штучно створених радянською владою голодоморів (наймасштабніший 1932–1933 рр. забрав життя понад 7 млн. (!) українців), після яких пусті домівки цілеспрямовано заселялися росіянами (часто з кримінальним минулим). У такий спосіб радянська влада безкарно долала опір тоталітаризму, русифікації, залякувала й формувала в українців комплекс меншовартості («хохол», «малорос», «молодший брат» тощо). Ґрунтовний аналіз демографічних змін на території України дозволяє зрозуміти глибинні причини сучасного стану соціально-економічного та політичного розвитку, рівень громадської активності, електоральні симпатії тощо.

Пануючі міфологія, релігія, культурні традиції та звичаї; мова як соціокультурний фактор. Осмислення накопиченого протягом століть багатого й яскравого світу української дохристиянської міфології: народних уявлень, звичаїв та обрядів, вірувань та повір'їв тощо дозволяє сформуванню уявлення про світосприйняття та світовідношення українців, зрозуміти екзистенційно-онтологічний фундамент засадничих рис української ментальності.

Загалом, вірування давніх українців мають ознаки анемізму, тотемізму та магії. Українська міфологія одна з найдавніших не лише у Європі, а й у світі. Прийняття християнства у X ст. визначило подальший культурно-політичний вектор розвитку. Первинна міфологія, жерці-волхви (стародавнє духовенство, котре володіло знаннями з астрології, географії, медицини та ін.) були заборонені й поступово витіснені, однак не повністю: язичницькі народні обряди, звичаї та вірування, хоч і трансформувалися під впливом християнських канонів, та зберегли й значний рівень автентичності, волхви ж стали знахарями, ворожбитами та чаклунами, з покоління в покоління передаючи свої знання й досвід [26, с. 622–623].

Особливе значення, яке важко переоцінити, у формуванні ментальності й становленні особистості належить мові. Слова та у певний спосіб побудовані граматичні конструкції є знаками та символами, несуть значення, смисли та сенси, досвід поколінь. У процесі оволодіння мовою несвідомо формуються уявлення про світ – національна онтологія. Це добре зрозуміли росіяни, нав'язуючи російську мову і забороняючи українську, знецінюючи, висміюючи, залякуючи тощо. Мовне питання в Україні й досі є темою низки маніпуляцій та деструктивних суперечок.

Отже, з найдавніших часів Україна розвивається як частина європейської цивілізації, протистоїть східній деспотії, у політичній традиції історично тяжіє до демократичного типу держави, на відміну від авторитарної моделі росії. Політична ментальність українського суспільства, його політичні традиції відображають розвиток правової свідомості, поєднання традиційних історично сформованих поглядів та сучасних модерних елементів.

Ті риси ментальності, які наразі є деструктивними, були потрібні для виживання у певних історичних обставинах, однак в умовах незалежності й війни важливо відслідковувати їх вплив і необхідність подолання. Це і сформований у час перебування у колоніальному статусі комплекс меншовартості; і пасивна позиція та небажання брати активну участь у суспільно-політичному житті; роз'єднаність українських етнічних територій та суспільства; недовіра й зневага до влади, її рішень та законів; надмірне толерування корупції та зловживань владою; етатистський патерналізм, орієнтація на харизматичних лідерів та ін. [7; 27; 28]. Ці риси гальмують модернізацію та поступ України, їх потрібно враховувати та корегувати.

Висновки. Початок процесу формування української політичної ментальності сягає часів трипільської культури 4–2 тисячі років до н. е., кожен народ, що проживав на наших етнічних землях залишив певний відбиток у генетичному коді української нації, вплинув на формування духовно-політичних структур, зумовив особливість світосприйняття та світовідношення.

Основними детермінантами формування української політичної ментальності є географічне положення, природньо-кліматичні умови, специфіка життєдіяльності; історичні умови формування архетипів, мови, релігії, самобутності українського народу; досвід іноземного панування та народного супротиву, національно-визвольної боротьби; пануючі культурні й політичні традиції, релігія та ін.

Несприятливі історичні події, тривала відсутність державності, а особливо нищівне для України ХХ ст. суттєво пошкодили генетичний фонд української нації, деформували засадничі ментальні

установки. Радянська влада вбила мільйони патріотично налаштованих суспільно активних українців (громадсько-політичних та культурних діячів, науковців, заможних селян та ін.), що не бажали коритися тоталітарній системі. Щоб вижити українці пристосовувалися, змінювали патерни поведінки тощо, і ці наслідки певною мірою й далі відображені у свідомості частини українського суспільства, в його ментальності, однак вони не є константами і поступово трансформуються відповідно до сучасних викликів та потреб, перспектив.

На сучасному етапі зміцнюють український народ як політичну націю і допомагають чинити військовий опір, насамперед: схильність до демократичних цінностей та свобод; волелюбність, неприйняття диктаторських та авторитарно-волюнтаристських практик; високий рівень самоорганізації й самоврядування (громадоцентризм); завзятість та єднання у відстоюванні справедливості; індивідуалізм.

Бібліографічний список:

1. Hordiichuk O., Halapsis A., Kozlovets M. How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*. 2023. № 16. P. 345–362.
2. Plokhly S. *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*. New-York: W.W. Norton&Company, 2023. 400 p.
3. Snyder T. The War in Ukraine Is a Colonial War. "The New Yorker". 2022. URL: <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war> (дата звернення: 12.07.2024).
4. Hordiichuk O. The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East; Tyranny versus Democracy. *ETHICS IN PROGRESS*. 2023. Vol. 14. № 1. P. 4–10.
5. Гордійчук О. Онтологічні причини війни Росії в Україні. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2023. № 2 (94). С. 86–99.
6. Гордійчук О. Ментальність у добу глобалізації: монографія. Житомир, Вид-во "НОВОГрад", 2021. 372 с.
7. Поліщук І. Поняття "національна ментальність". *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Політологія*. 2017. № 2 (33). С. 105–113.
8. Балтаджи П. Поняття «ментальність» у сучасних наукових дослідженнях. *Актуальні проблеми політики*. Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 45. С. 21–28.
9. Фокіна В. Українська ментальність як основа політичної культури. *Наукової студії із соціальної та політичної психології*. Київ: Міленіум, 2011. Вип. 28. С. 320–327.
10. Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації. К.: Генеза, 2017. 560 с.
11. Кульчицький О. Український персоналізм. Мюнхен, Париж, 1985. 192 с.
12. Попович М., Кисляковська Н., Вяткіна Н. Теорія ментальності. Проблеми теорії ментальності. К.: Наукова думка, 2006. 408 с.
13. Стражний О. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. К.: Книга, 2008. 368 с.
14. Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу. К.: Таксон, 1997. 237 с.
15. Гордійчук О. Вплив культурно-цивілізаційних векторів "Захід-Схід" на формування та трансформацію української ментальності. *Польща & Україна. Українська полоністика*. 2020. № 18. С. 65–75.
16. Бичко А. Українська ментальність. Джерела становлення: монографія. К.: Освіта України, 2014. 195 с.
17. Киричук О. Ментальність: сутність, функції, генеза. *Духовність. Ментальність. Саморозвиток особистості: міжнар. науково – практична конференція, 18-25 червня 1994 р.: тези доп.* Київ-Луцьк, 1994. С. 8–20.
18. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К.: Т-во "Знання" України, 1991. 240 с.
19. Залізник Л. Походження українського народу. К.: Бібліотека українця, 1996. 80 с.
20. Обушний М., Баран В., Воропаєва Т. Походження, становлення та розвиток українського народу: монографія. К.: «Київський університет», 2010. 566 с.
21. Гордійчук О. Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2018. № 1 (84). С. 15–19.
22. Гордійчук О. Архетипи Землі та Свободи як основні детермінанти української ментальності. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. № 21. С. 21–28.
23. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). К.: Либідь, 2001. 334 с.
24. Гордійчук О. Вплив комуністичної ідеології та радянської дійсності на ментальність українців: соціально-філософський аналіз. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2019. № 24. С. 25–31.
25. Маруненко І., Тимчик О., Неведомська Є. Генетика людини з основами психогенетики. К.: Київський університет імені Б. Грінченка, 2011. 230 с.
26. Войтович В. Українська міфологія. К.: Либідь, 2012. 664 с.
27. Рубан А. Визначальні чинники та особливості української політичної ментальності. *Регіональні студії*, 2022. № 29. С. 167–171.

References:

1. Hordiichuk O., Halapsis A., Kozlovets M. (2023). How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. *Przegląd Strategiczny*. № 16. P. 345–362.
2. Plokhly S. (2023). *The Russo-Ukrainian War: The Return of History*. New-York: W.W. Norton&Company, 400 p.
3. Hordiichuk O. (2023). The Ideological and Ontological Causes of Russia's War on Ukraine. West versus East; Tyranny versus Democracy. *ETHICS IN PROGRESS*. Vol. 14. № 1. P. 4–10.
4. Snyder T. (2022). The War in Ukraine Is a Colonial War, "The New Yorker". <https://www.newyorker.com/news/essay/the-war-in-ukraine-is-a-colonial-war> (Access date: 12.03.2024).
5. Hordiichuk O. (2023). Ontolohichni prychny viyny Rosiyi v Ukrayini [Ontological reasons for Russia's war in Ukraine]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofs'ki nauky*. № 2 (94). P. 86–99 [in Ukrainian].
6. Hordiichuk O. (2021). Mental'nist' u dobu hlobalizatsiyi: monohrafiya [Mentality in the era of globalization: a monograph]. Zhytomyr, Vyd-vo "NOVOhrad", 372 p. [in Ukrainian].
7. Polishchuk I. (2017). Ponyattya "natsional'na mental'nist' [The concept of "national mentality]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Yurydychna akademiya Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho. Seriya: Politolohiya*. № 2 (33). P. 105–113.
8. Baltadzy P. (2012). Ponyattya «mental'nist'» u suchasnykh naukovykh doslidzhennyakh [The concept of "mentality" in modern scientific research]. *Aktual'ni problemy polityky*. Odesa: Feniks. Vyp. 45. P. 21–28.
9. Fokina V. (2011). Ukrayins'ka mental'nist' yak osnova politychnoyi kul'tury [Ukrainian mentality as the basis of political culture]. *Naukovoyi studiyi iz sotsial'noyi ta politychnoyi psykholohiyi*. Kyiv: Milenium. Vyp. 28. P. 320–327.
10. Kalakura YA., Rafal's'kyy O., Yuriy M. (2017). Mental'nyy vymir ukrayins'koyi tsyvilizatsiyi [The mental dimension of Ukrainian civilization]. K.: Heneza [in Ukrainian].
11. Kul'chyts'kyy O. (1985). Ukrayins'kyy personalizm [Ukrainian personalism]. Myukhen, Paryzh, 192 p.
12. Popovych M., Kyslyakovs'ka N., Vyatkina N. (2006). Teoriya mental'nosti. Problemy teorii mental'nosti [Theory of mentality. Problems of the theory of mentality]. K.: Naukova dumka, 408 p.
13. Strazhnyy O. (2008). Ukrayins'kyy mentalitet: ilyuziyi, mify, real'nist' [Ukrainian mentality: illusions, myths, reality]. Kyiv: Knyha, 368 p.
14. Yuriy M. (1997). Etnohenez ta mentalitet ukrayins'koho narodu [Ethnogenesis and the mentality of the Ukrainian people]. K.: Takson, 237 p.
15. Hordiichuk O. (2020). Vplyv kul'turno-tsyvilizatsiynykh vektoriv "Zakhid-Skhid" na formuvannya ta transformatsiyu ukrayins'koyi mental'nosti [The influence of cultural and civilizational vectors "West-East" on the formation and transformation of the Ukrainian mentality]. *Pol'shcha & Ukrayina. Ukrayins'ka polonistyka*. № 18. P. 65–75.
16. Bychko A. (2014). Ukrayins'ka mental'nist'. Dzherela stanovlennya: monohrafiya [Ukrainian mentality. Sources of formation: monograph]. K.: Osvita Ukrayiny, 195 p.
17. Kyrychuk O. (1994). Mental'nist': sutnist', funktsiyi, geneza [Mentality: essence, functions, genesis]. *Dukhovnist'. Mental'nist'. Samorozvytok osobystosti: mizhnar. naukovy – praktychna konferentsiya, 18-25 chervnya 1994 r.: tezy dop. Kyiv-Luts'k, 1994*. P. 8–20.
18. Hrushevs'kyy M. (1991). Khto taki ukrayintsi i choho vony khochut' [Who are Ukrainians and what do they want]? K.: T-vo "Znannya" Ukrayiny [in Ukrainian].
19. Zaliznyak L. (1996). Pokhodzhennya ukrayins'koho narodu [The origin of the Ukrainian people]. K.: Biblioteka ukrayintsiya, 80 p.
20. Obushnyy M., Baran V., Voropaéva T. (2010). Pokhodzhennya, stanovlennya ta rozvytok ukrayins'koho narodu: monohrafiya [Origin, formation and development of the Ukrainian people: monograph]. K.: «Kyyivs'kyy universytet», 566 p.
21. Hordiichuk O. (2018). Arkhetypy ukrayins'koyi mental'nosti: sotsial'no-filosofs'kyy analiz [Archetypes of Ukrainian mentality: socio-philosophical analysis]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. № 1 (84). P. 15–19.
22. Hordiichuk O. (2018). Arkhetypy Zemli ta Svobody yak osnovni determinanty ukrayins'koyi mental'nosti. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosofs'ko-politolohichni studiyi*. № 21. P. 21–28.
23. Donchenko O., Romanenko YU. (2001). Arkhetypy sotsial'noho zhyttya i polityka (Hlybynni rehulyatyvy psykhopolitychnoho povsyakdennya) [Archetypes of social life and politics (Deep regulations of psychopolitical everyday life)]. K.: Lybid', 334 p.
24. Hordiichuk O. (2019). Vplyv komunistychnoyi ideolohiyi ta radyans'koyi diysnosti na mental'nist' ukrayintsiiv: sotsial'no-filosofs'kyy analiz [The influence of communist ideology and Soviet reality on the mentality of Ukrainians: socio-philosophical analysis]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosofs'ko-politolohichni studiyi*. № 24. P. 25–31.
25. Marunenka I., Tymchyk O., Nevedoms'ka YE. (2011). Henetyka lyudyny z osnovamy psykhothenetyky [Human genetics with the basics of psychogenetics]. K.: Kyivs'kyy universytet imeni B. Hrinchenka, 230 p.

26. Voytovych V. (2012). *Ukrayins'ka mifolohiya* [Ukrainian Mythology]. K.: Lybid', 664 p.

27. Ruban A. (2022). *Vyznachal'ni chynnyky ta osoblyvosti ukrayins'koyi politychnoyi mental'nosti* [Determining factors and features of the Ukrainian political mentality]. *Rehional'ni studiyi*. № 29. P. 167–171.

Hordiichuk O. Genesis of the Ukrainian political mentality

The article examines the peculiarities of the genesis of the Ukrainian mentality, with special attention paid to the analysis of its political component. The factors of formation of the fundamental features: geographical location, natural and climatic conditions, specifics of the way of life; historical conditions of formation of archetypes, language, religion, identity; experience of foreign domination and popular resistance, national liberation struggle; prevailing cultural and political traditions, religion, etc are highlighted. Since ancient times Ukraine has been developing as part of European civilization, opposing Eastern despotism, and in its political tradition has historically tended to a democratic type of state, unlike the authoritarian model of Russia is emphasized. The unfavorable historical events, the long absence of statehood, and especially the devastating twentieth century for Ukraine, significantly damaged the genetic fund of the Ukrainian nation and deformed the fundamental mental attitudes is proved. In order to survive, Ukrainians adapted, changed patterns of behavior, etc., which was reflected in the consciousness of Ukrainian society and its mentality, but no changes are constant and are gradually transformed in accordance with modern challenges and needs. Among the main constructive features of the Ukrainian political mentality are democracy, freedom-loving attitude and complete rejection of dictatorial practices; a tendency to self-organization and self-government; perseverance and unity in defending justice; individualism. The most influential destructive factors are: inferiority complex; excessive emotionality in political decision-making and weakness of the rational component; disunity of Ukrainian ethnic territories and, accordingly, society (West/East, language issue, different religious beliefs, etc.); a high level of tolerance for corruption and abuse of power; paternalism, orientation towards charismatic leaders, etc.

Keywords: *mentality, political mentality, genesis of Ukrainian mentality, national character*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.10

УДК 303.433.2:659.127.6:324

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0527-2510>**Tomakhiv W., West Ukrainian National University**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7566-1608>**Pryimych A., West Ukrainian National University**

AN INDIVIDUALISTIC APPROACH TO THE RESEARCH OF BLACK PR IN ELECTION CAMPAIGNS

The article draws attention to the individualistic approach in the study of black PR in election campaigns, while emphasizing that black PR can be considered as a form of activity for studying the mechanisms of managing political processes and forecasting public demand for a political product, which includes the dissemination of disinformation, manipulation in the information spaces, deception and other methods to achieve certain political goals. That is why the individualistic approach, which emphasizes the role and influence of individuals in political processes and systems, is so important for the characterization of black PR. It has been proven that the individualistic approach considers political phenomena such as decision-making, the formation of political ideas, conflicts, as well as the interaction between people and political structures through the prism of the actions and influence of individuals, and can also analyze the role of leaders, political activists, voters and other participants political process in the formation and change of political systems. It is substantiated that the individualistic approach considers personal characteristics, motivations, values, interests and actions of individual people as key elements of political dynamics. It often compares different individual strategies and responses to political events and changes, helping to understand how individuals influence political processes and systems. Because of this, it can be used in the study of the influence of black PR during election battles. The article states that the study of the tools used in black PR based on an individualistic approach can help to better understand the phenomenon of black PR, its functioning mechanisms and contribute to the development of strategies to counter this phenomenon. At the same time, it is emphasized here that this approach is unethical and can have serious consequences for the participants of the election process, as well as for democratic institutions in general.

Keywords: individualistic approach, black PR, manipulation, election campaigns, political processes, strategies, tools

Statement of the problem. The political process in modern society is aimed at the formation and development of the political system, as well as ensuring its stability. However, it is worth recognizing that in this process there may be situations when some political actors try to use black PR to achieve their goals, because today, according to many political scientists, there are contradictions between "the reality of objective reality and the reality of TV: who is who?" [1, p. 167]. It is with the help of television that you can influence the worldview of an individual for your own purposes. Black PR in political processes can be considered as a form of activity for studying the mechanisms of managing political processes and predicting public demand for a political product. It means promoting a certain political agenda.

The purpose of the article is to study black PR in election campaigns from the standpoint of an individualistic approach.

Presentation of the main material. Black PR can include disinformation, manipulation in the information space, deception and other methods to achieve certain political goals. This can take place through a variety of channels, including social media, mass media and internet forums. As John Hopkins University professor Thomas Reed (b. 1964) wrote: "...in the world, the alarmist in falsification of news and secret conspiracies is freely scattered on the left, and even the research of such measures can drown in the belief of statements and responses to them" [2, p. 345].

As we can see, this practice is harmful to democratic processes and threatens the health of the political system. It can lead to the spread of misinformation, a decrease in the level of trust in political institutions and the undermining of democratic values, which can have serious consequences for society and democratic

processes, as it will violate the principles of transparency, truthfulness and trust, which are the basis of democratic governance. Professor of the University of Murcia in Spain M. Camacho (b. 1981) wrote: "Today, the strategy used to sell products on the Internet is also used in the case of news that we are ready to consume" [3]. Therefore, it is important to identify and counter such practices, as well as to create control and regulation mechanisms in this direction. For this, society and political leaders must consciously understand the existence of such technologies and pay due attention to combating them. This may include improving the legal framework, increasing cyber security, improving citizens' media literacy, and other measures. This approach will help preserve and strengthen democratic values and the stability of the political system.

A well-known researcher in the field of the impact of technology on political communications, professor of political science and communications at the University of Georgia, Tim Wilson (born 1961), emphasizes the importance of reasoned political analysis and forecasting for the effective operation of public authorities and local governments, political leaders and other subjects of political relations [4, p. 370] Conducting an analysis helps to understand the needs, preferences and expectations of the audience, as well as to determine the optimal ways of interacting with them. Taking such factors into account makes it possible to increase the effectiveness of political strategies and measures aimed at satisfying the interests of citizens. Political analysis and forecasting also help in selecting the most optimal candidates for various positions, taking into account not only their political beliefs, but also their ability to attract support from a specific audience.

Therefore, the implementation of reasoned political analysis and forecasting is an important element for successful management of political reality, providing support for social and economic initiatives and ensuring favorable development of society [5, p.205]. That is why the individualistic approach, which emphasizes the role and influence of individuals in political processes and systems, is so important for the characterization of black PR.

The individualistic approach in political science has its roots in the works of the English philosopher and political theorist Thomas Hobbes (1588-1679). In his major work, *Leviathan*, published in 1651, Hobbes developed ideas about the natural state of man and society, which he envisioned as a state of constant war of all against all. He believed that individual actions and motives govern social life and politics [6]. Thus, Hobbes is one of the pioneers of the individualistic approach in political science, which emphasizes the role of individual actions and motives in the formation of political processes and society as a whole.

In addition to Thomas Hobbes, the individualistic approach in political science was developed by John Locke (1632-1704), an English philosopher of the 17th century. Locke believed that society consists of individuals, each of whom has his own rights, freedoms and interests. He emphasized the role of the individual in the formation of society and political processes, emphasizing the explanation of political phenomena and processes through the interaction and influence of individual actions and decisions of actors. His work "Two Treatises on Government" (1689) became a classic work that influenced the development of an individualistic approach to politics and law. Locke developed the concept of the social contract, in which he argued that legitimate authority should be based on the consent of individuals, not on divine law [7, p.128].

In political science, the individualistic approach is considered in the context of the rational action of individuals, their interests, goals and strategies in the political process. Speaking about the individualistic approach, one cannot fail to mention one of its famous authors who developed this approach – Max Weber (1864-1920). He emphasized the importance of the individual in politics and social processes. Weber believed that individual actions, motives and character influence the formation of political structures and systems. His works on how rational and irrational motives of individuals influence political processes are classic in the context of the individualistic approach in political science. In the context of the characteristics of black PR, M. Weber's individualistic approach can be viewed from several points of view. First, he saw society as a collection of individual actions and interactions, and this can be applied to black PR if viewed as the action of individuals or groups seeking to achieve their goals through negative means. Secondly, in the context of power and control, M. Weber singled out the concept of "power" as an opportunity to change the behavior of others. This can be applied to black PR as a means of using influence and manipulation to achieve one's goals through negative influence on public opinion or the reputation of a person or organization. From these points of view, it can be said that M. Weber's individualistic approach to social activity can be used to analyze black PR as an individual strategy of influence and control in society. However, it is important to note that the concept of "black PR" as such is absent from Weber's writings, as it arose later. But we are trying to find certain ideas and concepts that can be considered in the context of negative PR or individualistic methods of influence.

For example, in his work "The Call to Politics" (1919), Weber considers the concept of "professional etiquette" and the role of individual morality in the field of professional activity. He analyzes how individualism can affect relations in society and in the context of professional behavior [8, p. 184]. Also, in his work "The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism" (1920), Weber considers the issue of ethics and responsibility in the context of the activities of professional groups, which may be related to PR and methods of manipulating public opinion [9, p. 150].

However, it should be remembered that Weber's works are mainly focused on the analysis of social and political structures, and not on specific methods of manipulation or PR. Therefore, any conclusion about his views on black PR can be somewhat speculative and based on our personal research based on the analysis of his works.

When studying black PR through the prism of an individualistic approach, one cannot fail to mention one more of its prominent representatives – Harold Lasswell (1902-1978). His works included analysis of communication, psychology of politics and political processes. Lasswell believed that understanding the actions of individuals is the key to understanding political phenomena and dynamics. As for Lasswell's individualistic approach to the characteristics of black PR, he considered this issue in the context of his research on communication and politics, namely in his works: "The Structure and Function of Communication in Society" (1948), "Politics: Who Gets What, When, How" (1936), "Propaganda Technique in World War I" (1927) and others. However, he did not use the term "black PR" directly, as the term arose much later than his time. Despite this, the researcher paid a lot of attention to negative political advertising and its derivatives. He wrote: "What comes out of the press, as if with selected water, reflects a huge range of interests... The idea is distinguished from other forms of communication that express interests, arguments and proposals, and also try to influence decision-making" [10, p. 479]. These words of Lasswell reflect his understanding of the importance of communication in politics and society, and also emphasize the powerful influence of information on people's awareness and behavior. They can be used to understand and analyze the strategies used in political black PR. As we can see, Harold Lasswell has made significant contributions to the study of political communication, including information analysis and theories of influence. "Methods of influencing opinion are not necessarily public. They can be hidden or secret. Insurance campaigns play an important role in politics and science" [11]. All this reflects some key aspects of Lasswell's approach to communication and influence, which can be interpreted in the context of public relations, in particular the individualistic approach. Today, the use of an individualistic approach to the study of the tools used by black PR is extremely important, because with their help it is possible to understand exactly how specific individuals or groups use negative manipulation techniques to achieve their goals. Such tools include motivation, strategies, communication methods, and the influence of black PR on society, politics, business, and other areas. For this, researchers can use case study methods, interviews, observations and content analysis to study specific cases of black PR and their impact on society. They can also investigate the effectiveness of countermeasures against black PR and develop strategies to prevent it [12, p.69].

Conclusions. The individualistic approach to the understanding of black PR means that researchers focus on understanding and analyzing the specific actions of individual actors or groups that carry out negative PR activities, for this they use the motives, methods, tools and consequences of black PR for these individuals or groups, their individual characteristics. Researching the tools used in black PR with an individualistic approach can help to better understand the phenomenon of black PR, its functioning mechanisms and contribute to the development of strategies to counteract this phenomenon. However, it is important to note that such an approach is unethical and can have serious consequences for the participants in the electoral process, as well as for democratic institutions in general. Such actions can undermine public confidence in the political process and create the impression of general bad faith on the part of political actors. Therefore, the use of black PR can have a negative impact on democracy and society as a whole.

References:

1. Fischer F. (2003). Reframing public policy: discursive politics and deliberative practices. New York: Oxford University Press, 280 p.
2. Rid Thomas. (2020). Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare. London: ProfileBooks, 448 p.
3. Camacho M. Thee raofpost-truth, post-veracity and charlatanism. Webpage of the Universidad de Navarra. URL: <https://www.unav.edu/web/cienciarazon>
4. Wilson T. (2023). The Impact of Social Media on Political Communication. *Journal of Communication*, 62, 2. P. 363–379.
5. Pomerantsev P. (2015). This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality. Public Affairs, 256 p.

6. Hobbs Tomas. (2000). Leviafan, abo Sut', budova i povnovazhennya derzhavy tserkovnoyi ta tsyvil'noyi. Per. Rostyslava Dymertsya ta in. K.: Dukh i Litera, 606 s.
7. Lok Dzhon. (2020). Dva traktaty pro pravlinnya. Per. Pavla Sodomory. K.: Nash Format, 312 s.
8. Veber M. (1998). Poklykannya do polityky. Sotsiologiya. Zahal'noistorychni analizy. Polityka. Per. O. Pohoriloho. K.: Osnovy, 532 s.
9. Veber M. (1994). Protestans'ka etyka i dukh kapitalizmu. Per. z nim. O. Pohoriloho. K.: Osnovy, 273 s.
10. Lasswell Harold. (1960). The Structure and Function of Communication in Society. Mass Communications. Ed. by Wilbur Schramm. Second edition. Urbana, Chicago, London: University of Illinois Press, 695 p.
11. Lasswell Harold. Politics: Who Gets What, When, How. URL: <https://www.unav.edu/web/cienciarazon>
12. Ellul J. (2015). The Political Illusion (Jacques Ellul Legacy). Wipfand Stock, 298 p.

Бібліографічний список:

1. Fischer F. Reframing public policy: discursive politics and deliberative practices. New York: Oxford University Press, 2003. 280 p.
2. Rid Thomas. Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare. London: Profile Books, 2020. 448 p.
3. Camacho M. Thee raofpost-truth, post-veracity and charlatanism. Webpage of the Universidad de Navarra. URL: <https://www.unav.edu/web/cienciarazon>
4. Wilson T. The Impact of Social Media on Political Communication. *Journal of Communication*. Vol. 62. Is. 2. April 2023. P. 363–379.
5. Pomerantsev P. This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality. Public Affairs, 2015. 256 p.
6. Гоббс Томас. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Пер. Ростислава Димерця та ін. К.: Дух і Літера, 2000. 606 с.
7. Лок Джон. Два трактати про правління. Пер. Павла Содомори. К.: Наш Формат, 2020. 312 с.
8. Вебер М. Покликання до політики. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Пер. О. Погорілого. К.: Основи, 1998. 532 с.
9. Вебер М. Протестанська етика і дух капіталізму. Пер. з нім. О. Погорілого. К.: Основи, 1994. 273 с.
10. Lasswell Harold. The Structure and Function of Communication in Society. Mass Communications. Ed. by Wilbur Schramm. Second edition. Urbana, Chicago, London: University of Illinois Press, 1960. 695 p.
11. Lasswell Harold. Politics: Who Gets What, When, How. URL: <https://www.unav.edu/web/cienciarazon>
12. Ellul J. The Political Illusion (Jacques Ellul Legacy). Wipfand Stock, 2015. 298 p.

Томашів В. Я., Приймич А. П. Індивідуалістичний підхід до дослідження чорного піару у виборчих кампаніях

У статті звернута увага на індивідуалістичний підхід у дослідженні чорного піару у виборчих кампаніях, при цьому підкреслюється, що чорний піар може бути розглянутий як форма діяльності для вивчення механізмів управління політичними процесами та прогнозування суспільним попиту на політичний продукт, який включає розповсюдження дезінформації, маніпуляції в інформаційному просторі, обман та інші методи для досягнення певних політичних цілей. Через це таким важливим для характеристики чорного піару є індивідуалістичний підхід, який акцентує увагу на ролі та впливові індивідуальних осіб у політичних процесах і системах. Доведено, що індивідуалістичний підхід розглядає політичні явища, такі як прийняття рішень, формування політичних ідей, конфлікти, а також взаємодію між людьми та політичними структурами через призму дій та впливу окремих осіб, а також може аналізувати роль лідерів, політичних активістів, виборців та інших учасників політичного процесу у формуванні та зміні політичних систем. Обґрунтовано, що індивідуалістичний підхід розглядає особисті характеристики, мотивації, цінності, інтереси та дії окремих людей як ключові елементи політичних динамік. Він часто порівнює різні індивідуальні стратегії та реакції на політичні події та зміни, допомагаючи зрозуміти, як індивіди впливають на політичні процеси та системи. Через це його можна застосовувати у дослідженні впливу чорного піару під час виборчих баталій. У статті зазначається, що дослідження інструментарію, який використовуються у чорному піарі за індивідуалістичним підходом може допомогти краще зрозуміти феномен чорного піару, його механізми функціонування і сприяти розробці стратегій протидії цьому явищу. Одночасно тут наголошується, що такий підхід є неетичним та може мати серйозні наслідки для учасників виборчого процесу, а також для демократичних інститутів загалом.

Ключові слова: індивідуалістичний підхід, чорний піар, маніпуляції, виборчі кампанії, політичні процеси, стратегії, інструментарій

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.11

УДК 32:323.2

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9504-6631>**Баранівська М. М., Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України**

МЕТОДИ ДИСКУРСИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ У ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ: ДОЦІЛЬНІСТЬ І МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті розкривається актуальність дослідження популістського політичного дискурсу в контексті сучасних суспільно-політичних процесів, обґрунтовується необхідність пошуку ефективного інструментарію для розв'язання дослідницьких завдань. Наголошується на тому, що багатоаспектність дослідження популізму (як політичної технології, як специфічного характеру політичної діяльності, як суспільно-політичного феномена, як ідеології тощо) актуалізує проблему пошуку ефективних методів його дослідження, визначення сутності цього явища політичної реальності. В цьому контексті аналізується потенціал методів дискурсивної психології як можливого інструменту дослідження політичного популістського дискурсу. Дискурсивна психологія визначається як один із напрямів соціального конструктивізму. Розкриваються можливості використання інструментів цієї галузі знань для дослідження популістського дискурсу. Окремо аналізуються можливості дискурс-аналізу та його застосування для декодування смислів, інтерпретації інформації в процесі соціальної взаємодії. Показано, що учасники цієї взаємодії дискурсивною психологією розглядаються з одного боку, як продукти певних дискурсів, з другого – як їх продукувачі, як агенти культурного відтворення і соціальних змін. Проаналізовано основні теоретичні та емпіричні дослідження дискурсу, які сформувалися в межах дискурсивної психології. Розкрито основні положення постструктуралістської теорії М. Фуко в основі якої покладено аналіз взаємопов'язаності дискурсу, влади й суб'єкта. Висвітлено основні положення теорії інтеракціонізму та проаналізовано підхід до дискурсу як вияву внутрішнього світу людини, який формується в процесі соціальної інтеракції – своєрідного «обміну символами» через взаємодію. З опертям на результати дослідження Дж. Поттера та М. Уезерелла, проаналізовано спробу, в межах синтетичного підходу, поєднання цих двох парадигм. Виокремлено основні принципи дискурсивної психології, використання яких є, на думку авторки, доцільним для дослідження політичного популістського дискурсу. У результаті дослідження авторка дійшла висновку про доцільність використання методів дискурсивної психології як інструменту дослідження політичного популістського дискурсу, значний евристичний потенціал виокремлених методів для політичної науки, зокрема у лінгвістично-дискурсивних дослідженнях політичного популістського дискурсу.

Ключові слова: політичний популізм, дискурсивна психологія, методи дискурсивної психології, дискурс-аналіз, політичний дискурс

Постановка проблеми у загальному вигляді. Популізм – явище політичної реальності, яке багато в чому визначає характер і спрямованість сучасних суспільно-політичних процесів. Висхідний вплив популізму на політико-соціальний простір та на розвиток демократії спонукає до поглиблення й розширення наукового дослідження цього феномену. Разом з тим, попри чималу увагу науковців до дослідження популізму, досі відсутній консенсус щодо розуміння його сутності. Політичний популізм трактують і як маніпулятивну технологію, і як специфічного характеру політичну діяльність, і як суспільно-політичний та соціально-психологічний феномени, і як ідеологію. Багатовимірність цього явища та його вага у визначенні спрямованості розвитку суспільних процесів актуалізують пошук ефективних методів його дослідження. Одним із напрямів такого пошуку, на нашу думку, може бути спроба застосування дослідницького інструментарію дискурсивної психології для дослідження сутності популізму, його змісту та структури.

Мета статті полягає в дослідженні можливостей застосування методів дискурсивної психології для визначення сутності, складових та структури політичного популістського дискурсу. Досягнення

мети ґрунтується на реалізації низки завдань: розкриття ключових теоретичних положень та визначення основних методів дискурсивної психології, здійснення аналізу змісту та розкриття потенціалу застосування методів дискурсивної психології для дослідження політичного популізму, обґрунтування доцільності застосування методів дискурсивної психології для дослідження політичного популістського дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дискурсивна психологія, як відносно самостійна наукова галузь, виникла після так званого «дискурсивного повороту» у соціальних науках. Цей «поворот» зазвичай описують як посилення дослідницької уваги до аналізу «мовної зумовленості» різних соціальних феноменів прояву особистості [1]. Вважається, що поняття «дискурсивна психологія» виникло у другій половині 1980-х років, коли в Університеті Лоуборо (Великобританія) утворилася група з вивчення дискурсу та риторики (Discourse and Rhetoric Group). Важливим чинником формування означеного наукового підходу стало зростання інтересу традиційної когнітивної психології до явищ соціального і культурного порядку. Також до розвитку цієї галузі спонукало поширення, в рамках лінгвістичного повороту соціогуманітарних наук, психологічної теорії соціалізації в якій мова трактується як основний культурний медіум мислення та діяльності, включений до системи соціального життя суспільства [2]. Сприяли розвиткові цієї наукової галузі й поширення ідей культурно-історичної психології, яка акцентувала на нерозривному зв'язку психіки особистості зі знаково-символічним, зокрема – мовним, середовищем. Найважливішою передумовою «дискурсивного перевороту» чи «нової когнітивної революції» став розвиток комунікативної лінгвістики, яка розглядає мову як дискурс.

Описуючи дискурсивний поворот, І. Бодуен де Куртене висловився так: «досі на різні прояви суспільного життя часто дивилися матеріалістично: тепер черга за психологією і разом з нею за наукою *par excellence* психологічною, якою є мовознавство» [3]. Натомість К. Пряженцева у своєму дослідженні «лінгвістичного повороту», описує його сутність наступним чином: «мова стає умовою інтелігібельності будь-якої реальності, відповідно, будь-який елемент життєвого світу людини може бути досліджений за законами знакових утворень»; тому «лінгвістичний поворот у філософії є поворотом філософів від рефлексії над суб'єкт-об'єктними схемами до аналізу світу як дискурсу» [4].

У цьому сенсі дискурсивна психологія певною мірою суперечить суміжним течіям психологічної науки, зокрема – традиційним підходам когнітивної психології, яка розглядає особистість передусім як «обробника» інформації, яка надходить ззовні, тому ментальні процеси й категорії людина продукує самостійно і формуються вони як внутрішньопсихологічні явища. Когнітивна психологія дотримується уявлення про людину як про автономного індивідуума, що має певні вроджені якості, і цьому індивіду протистоїть соціум як окрема сутність. Таке уявлення передбачає існування своєрідного дуалізму між індивідом та суспільством. В когнітивній психології вважається, що між соціумом та людиною існує така взаємодія, в якій соціум постає інформаційним полем, що потребує опрацювання за допомогою когнітивних процесів, тож соціальний світ сприймається як інформація, яку особистості належить обробити. За допомогою когнітивних процесів люди спостерігають за світом і, таким чином, акумулюють структури знань та досвіду (категорії), які згодом і визначають світосприйняття. Категорії, у цьому випадку розглядаються як ментальні структури, які керують думками та діями особистості й на цій основі нею конструюються ментальні структури або репрезентації, які потім використовуються для категоризації інформації про світ [5]. Тобто, когнітивістська теорія побудована на ідеї перцептуалізму – ідеї про те, що категоризація світу базується на безпосередньому емпіричному досвіді індивіда. У когнітивістському підході ідентифікуються дві ментальні репрезентації – схеми та сценарії, де сценарії містять короткі описи звичайних (повторюваних) ситуацій, а також відповідної (доречної) поведінки людини [6].

На відміну від когнітивної психології, дискурсивна психологія ставить у центрі своєї парадигми соціальну взаємодію між людьми. Дискурсивна психологія ґрунтується на постструктуралістському уявленні про людину як про суб'єкт дискурсу, але водночас поділяє погляди інтеракціонізму, згідно з яким люди не тільки продукують дискурси, але й самі стають продуктами дискурсів в ході соціальної взаємодії [7]. Ця теорія базується на соціально-конструктивістській парадигмі: самість людини – це не ізольована, автономна, заздалегідь сформована сутність, – вона, радше, перебуває у постійній динамічній взаємодії із соціальним світом. Погляди, самості та ідентичності формуються, обговорюються і набувають нових форм в процесі соціальних інтеракцій. Важливим аспектом

в дискурсивній психології, який відрізняє її від когнітивної, є те, що сучасну соціальну реальність люди не стільки досліджують та інтерпретують, скільки конструюють [8]. Дискурсивна психологія акцентує на тому, що дискурс не лише відображає реальність, а й опосередковано створює її за допомогою лінгвістичних засобів та впливає на формування внутрішнього світу індивіда. Разом з тим, дискурсивна психологія спирається не стільки на вивчення безпосередньо особистості та її внутрішньопсихологічних процесів, скільки на опосередкованість тих чи інших установок і переконань індивіда, що виявляються у письмовій та мовленевій формах. Згідно з підходом дискурсивної психології суб'єктивні психологічні реальності конституюються за допомогою дискурсу, що визначається як ситуативне використання мови або використання мови у повсякденних текстах та мовленні. Дискурсивні психологи (частково на основі робіт М. Бахтіна, Д. Міда та Л. Виготського) розглядають судження людей та їх самості як сутності, сконструйовані через інтерналізацію соціальних діалогів, тому установки людини проявляються та формуються саме в формі дискурсивної взаємодії [9].

Дискурсивна психологія частково заснована на методологіях інших дисциплін, таких як лінгвістика, соціальна філософія та ін., зокрема на пізній філософії Л. Вітгенштейна, в якій підкреслюється конститутивна роль мови. Мова, згідно з цим підходом, активно конструє ті чи інші версії світу, подій, феноменів, тож твердження про психологічні стани людини варто інтерпретувати передусім як соціальні практики. Висловлювання людини зорієнтовані на дію у специфічному соціальному контексті, і тому їх значення залежать від особливого застосування, у яке ці висловлювання «вбудовані». Таким чином, використання мови контекстуально пов'язане або залежить від умов її застосування і, у цьому сенсі, є дискурсом, частиною соціального контексту і невіддільно з ним пов'язаний [9].

В межах дискурсивної психології можна виокремити щонайменше три різні підходи до теоретичного обґрунтування дослідження дискурсу. Перший ґрунтується на постструктуралістській теорії М. Фуко, яка зосереджена на взаємопов'язаності дискурсу, влади й суб'єкта. Теорія спрямована з одного боку, на дослідження того як дискурси створюють і змінюють ідентичності, з другого – на дослідження наслідків впливу цих дискурсивних конструкцій на соціально-політичне середовище та на стосунки між владою та суб'єктом. Тож, предмет дослідження такого постструктуралістського підходу – це те як люди розуміють світ, як створюються та змінюються ідентичності у специфічних дискурсах, і які можуть бути соціальні наслідки цих дискурсивних конструкцій [7]. Другий підхід, – інтеракціоністський, згідно з яким, дискурс є виявом внутрішнього світу, що створений людьми в ході соціальної інтеракції. В межах інтеракціоністського підходу досліджується проблема впливу тексту та мови на дію. Третій підхід є синтетичним – намаганням поєднати дві попередні парадигми. В цьому підході дискурси трактуються як пластичні репертуари інтерпретацій певних смислів в процесі соціальної взаємодії. Прибічники синтетичного підходу відокремлюють себе як від постструктуралістського дискурс-аналізу, так і від інтеракційного аналізу. Вони критикують постструктуралістський дискурс-аналіз за матеріалізацію дискурсів – інтерпретацію їх як сутностей, що існують «поза цим світом» – і за заперечення ситуативного використання мови. Наголошується на необхідності врахування соціальних та ідеологічних наслідків її використання [10].

У цьому контексті, варто проаналізувати результати дослідження Дж. Поттера та М. Уезерелла. У своїй праці «Дискурс і соціальна психологія: за межами установок та поведінки» вони досліджують як люди конструюють свої уявлення про світ у процесі соціальних інтеракцій, а також те, як їх уявлення ідеологічно підтримують форми соціальної організації, заснованої на нерівному розподілі влади [11]. Дж. Поттер та М. Уезерелл визначають дискурс як усі типи вербальних інтеракцій та письмових текстів, як значення, розмови, наративи, пояснення, описи та анекдоти. У своєму емпіричному дослідженні дискурсу пакехів у Новій Зеландії науковці використовують словосполучення «інтерпретативний репертуар» замість «дискурсу», щоб наголосити на тому, що використання мови у щоденному житті гнучке та динамічне. Інтерпретативний репертуар складається з «обмеженого числа термінів, які використовуються специфічним стилістичним та граматичним способом» [11, с. 169]. «Під інтерпретативним репертуаром ми розуміємо добре розпізнавані кластери термінів, описів і фігур мови, часто сконцентрованих навколо метафор або яскравих образів» [11, с. 169]. Під репертуаром інтерпретації розуміється специфічний набір понять, який оцінює та описує соціальні явища, події та дії. Цей репертуар – легко культурно впізнаваний, часто включає кліше і стереотипи, є локальним і гнучким, може формуватися на базі специфічних метафор або фігур мови.

Це – пластичний ресурс у соціальній взаємодії, який дозволяє долучитися до діалогу, соціальної дії, формування Самості, Іншого, Свого, Чужого і соціального світу в цілому, зрозуміти як це впливає на ідеологію і підтримку наявних соціальних форм, закріплює розподіл влади, адже використання мови у повсякденному житті є пластичним і динамічним [5].

Також автори визначають ідеологію як дискурси, які категоризують світ таким чином, щоб легітимізувати та підтримувати соціальні патерни. Як і загалом в критичному дискурс-аналізі, ідеологія розглядається як практика, а її вплив трактується як розподілений та організований дискурсивно. На думку авторів, про ідеологічний зміст дискурсу можна судити з його ефектів – ефект певних дискурсів, наголошують науковці, полягає у просуванні інтересів однієї групи за рахунок інтересів іншої [11].

Дж. Поттером та М. Уезереллом сформовано основні, на їх погляд, принципи дискурсивної психології:

- принцип конструктивності, який полягає в тому, що дискурс конструюється мовою і сам конструює соціальний світ;
- принцип інтенційності, згідно з яким дискурс лежить у базисі будь-якої усвідомленої соціальної дії та втілюється у різних соціальних практиках – історично та культурно трансформованих соціальних діях, зміст і суть яких, у своєю чергою, відображається у відповідних дискурсах;
- принцип ситуативності, згідно з яким дискурсивні дії є похідними від інституційних, комунікативних та риторичних ситуацій, тож дискурс є пластичним [11].

Ідея конструктивності в дискурсивній психології передбачає, що дискурс одночасно є як результатом, так і інструментом конструювання соціальної реальності, життєвого та особистісного досвіду людини. Такий підхід передбачає трактування соціальної реальності як символічного поля, що самовизначається в процесі конструювання інтерпретативних моделей соціального цілого. У цьому випадку досвід особистості являє собою диссипативний дискурс, що «розсіюється» та експлікується одночасно в безлічі різних інтерпретацій. Дискурс (як використання мови у повсякденних текстах та розмовах) трактується як динамічна форма соціальної практики, яка конструює соціальний світ, «Я» та ідентичність людини.

Таким чином, виходячи із зазначених принципів доводиться, що психологічні феномени конструюються, орієнтуються й усвідомлюються в процесі соціальних контактів. Особистість безперервно створює свою ідентичність у соціумі, саме тому її не можна мислити окремо від нього. Стверджується, що психічні процеси мають комунікативну природу, а пізнання – це набір символічних мовних інструментів, що протиставляє дискурсивну психологію когнітивному підходу до розуміння мови. Конструювання особистістю власного досвіду передбачає приведення нею всіх своїх уявлень, понять, поглядів, принципів, концепцій, інтерпретаційних моделей світу у цілісну систему, її упорядкування. Отже, дискурсивне конструювання досвіду особистості можна характеризувати як перманентний процес особистісного сенсотворення. «Я» конструюється шляхом інтерналізації соціальних діалогів. У контексті цього підходу різні особистісні феномени розглядаються не як такі, що лежать за межами мови, а як зображені, втілені та реалізовані в мові, невіддільній від самої особистості, зануреної в соціально-комунікативний континуум. Своєю чергою, і досвід особистості тут також розглядаються як система множинних інтеракцій, що детермінується розгортанням різноманітних ситуаційних дискурсів, які в процесі своєї взаємодії (дотику, перетину, накладання, поглинання, об'єднання, витіснення тощо) відображають численні соціально-психологічні інтенції, потреби, мотиви, установки, наміри, очікування, передбачення та ін.

Однією з головних тез дискурсивної психології, що розміщує символічні інтеракції в центрі свого аналізу, є висновок про те, що мотиви, установки, емоції, образи «Я» та «Інших» – це результати спілкування, конструкти, що постійно відтворюються в процесах комунікації та інтеракції, є атрибутами комунікативної діяльності, а не самоцінними ментальними сутностями» [12]. Таким чином, люди розглядаються: як продукти певних дискурсів, як продукувачі дискурсів, як агенти культурного і соціального відтворення і змін. Їх комунікаційний ресурс обмежується словами, але цей гнучкий ресурс використовується в обговоренні й сприяє соціальним змінам.

Серед центральних понять дослідження Дж. Поттера та М. Уезерелла – атитюди (ментальні настанови). Дослідження атитюдів, засновані на когнітивізмі, розглядають атитюди як внутрішній стан готовності індивіда до дії, як детерміновану минулим досвідом психологічну готовність особи до певної поведінки стосовно конкретних об'єктів, до вироблення його суб'єктивних орієнтацій

як члена групи (суспільства) щодо соціальних цінностей, об'єктів тощо. Основна функція установок – продукування постійних ментальних оцінок навколишнього світу.

П. Асланідіс, досліджуючи популізм як дискурсивний фрейм та політичну мову, яка описує реальність шляхом сублімації соціально-політичних невдоволень до протистояння між народом та елітами, стверджував, що популізм – це тип колективних установок, а формування специфічних установок є важливим чинником успіху популістської риторики [13].

Тож перспективним **напрямом подальших досліджень** є виокремлення проблеми формування атиюдів та їх вплив на сприйняття популістського дискурсу як типу колективних установок.

Висновки. Застосування методів дискурсивної психології мають значний евристичний потенціал і можуть бути використані у дослідженнях політичного популізму як лінгвістично-дискурсивний інструментарій. За допомогою цього методу стає можливим проаналізувати популістський дискурс як феномен, який має модифікуючий вплив на ідентичності та самості людей, видозмінює їх суб'єктивні психологічні реальності за допомогою дискурсивних лінгвістичних засобів. Також методи дискурсивної психології дозволяють дослідити як інтерпретативний репертуар популістського дискурсу, що містять популістські кліше, стереотипи, специфічні метафори, так і установки та переконання людей, утворюються за посередництва цього інтерпретативного репертуару. Крім того, дослідження установок та репертуарів дозволить аналізувати популістські інформаційні кампанії, які здатні впливати на судження людей та змінювати їх поведінку. Використання методів дискурсивної психології дозволить мінімізувати негативний вплив популістських установок на сучасний суспільно-політичний розвиток.

Бібліографічний список:

1. Harre R., Gillett G. *The Discursive Mind*. Thousand Oaks, California : Sage, 1994.
URL: <https://doi.org/10.4135/9781452243788>
2. Выготский Л. С. *Психологические исследования*. Москва, 1934. 362 с.
3. Бодуэн де Куртенэ И. А. *Избранные труды по общему языкознанию*. В 2-х томах. Т. 1. Москва : Изд-во Академии наук СССР, 1963. 384 с.
4. Пряженцева К. В. *Лінгвістичний поворот в філософії та його вплив на філософію науки : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.09*. Київ : Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2000. 16 с.
5. Корабльова Н. С. *Дискурсивна психологія як відповідь на психологію когнітивну*.
URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/9_2011/29.pdf
6. Шейгал Е. И. *Семиотика политического дискурса*. Москва : Гнозис, 2004. 326 с.
7. Фуко М. *Порядок дискурса. Воля к истине: по ту сторону власти, знания и сексуальности*. Работы разных лет. [Пер. с франц.]. Москва : Касталь, 1996. 448 с
8. Berger P. L., Luckmann, T. *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge*, 1966. 162 p.
9. Тичер С., Мейер М., Водак Р., Ветер Е. *Методы анализа текста и дискурса*. Харків : Гуманитарный центр, 2009. 356 с.
10. Barthes R. *The War of Languages. The rustle of language*. New York : Hill and Wang, 1986. P. 106–110.
11. Potter J., Wetherell M. *Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour*. London, England : Sage Publications Ltd, 1987.
12. Harre R. *The discursive creation of human psychology*. *Symbolic Interaction*. 1992. Vol. 15. P. 515–527.
13. Aslanidis P. *Populism as a Collective Action Master Frame for Transnational Mobilization*. *Sociological Forum*, vol. 33, no. 2. 2018. P. 443–64.

References:

1. Harre R., Gillett G. (1994). *The Discursive Mind*. Thousand Oaks, California : Sage.
URL: <https://doi.org/10.4135/9781452243788>
2. Vygotskij L. S. (1934). *Psichologicheskie issledovanija*. Moskva. 362 s.
3. Bodujen de Kurtenje I. A. (1963). *Izbrannye trudy po obshhemu jazykoznaniju*. V 2-h tomah. T. 1. Moskva : Izd-vo Akademii nauk SSSR. 384 s.
4. Priazhentseva K. V. (2000). *Linhvistychnyi povорот v filosofii ta yoho vplyv na filosofiiu nauky : avtoref. dys. ... kand. filos. nauk : 09.00.09*. Kyiv : In-t filos. im. H. S. Skovorody NAN Ukrainy. 16 s.
5. Korablova N. S. *Dyskursyvna psykhoholiiia yak vidpovid na psykhoholiiu kohhityvnu*.
URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/9_2011/29.pdf
6. Shejgal, E. I. (2004). *Semiotika politicheskogo diskursa*. Moskva : Gnozis. 326 s.
7. Fuko M. (1996). *Porjadok diskursa. Volja k istine: po tu storonu vlasti, znaniya i seksual'nosti*. Raboty raznyh let. [Per. s franc.]. Moskva : Kastal'. 448 s.
8. Berger P. L., Luckmann, T. *The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge*, 1966. 162 p.

9. Ticher S., Meier M., Vodak R., Veter E. (2009). *Metody analiza teksta i diskursa*. Harkiv : Gumanitarnyi centr. 356 s.
10. Barthes R. *The War of Languages*. (1986). *The rustle of language*. New York: Hill and Wang. P. 106–110.
11. Potter J., Wetherell M. (1987). *Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour*. London, England : Sage Publications Ltd.
12. Harre R. (1992). The discursive creation of human psychology. *Symbolic Interaction*. Vol. 15. P. 515–527.
13. Aslanidis P. (2018). Populism as a Collective Action Master Frame for Transnational Mobilization. *Sociological Forum*, vol. 33, no. 2. P. 443–64.

Baranivska M. Methods of discursive psychology in the research of political populism: feasibility and possibilities of application

The article reveals the relevance of the study of populist political discourse in the context of modern socio-political processes, and justifies the need to find effective tools for solving research tasks. It is emphasized that the multifaceted nature of the study of populism (as a political technology, as a specific nature of political activity, as a socio-political phenomenon, as an ideology, etc.) actualizes the problem of finding effective methods of its research, determining the essence of this phenomenon of political reality. In this context, the potential of the methods of discursive psychology as a possible tool for the study of political populist discourse is analyzed. Discursive psychology is defined as one of the directions of social constructivism. The possibilities of using the tools of this field of knowledge for the study of populist discourse are revealed. Also the possibilities of discourse analysis and its application for decoding meanings and interpreting information in the process of social interaction are analyzed. It is shown that the participants of this interaction are considered by discursive psychology, on the one hand, as products of certain discourses, on the other hand, as their producers, as agents of cultural reproduction and social changes. The main theoretical and empirical studies of discourse, which were formed within the framework of discursive psychology, are analyzed. The main provisions of M. Foucault's post-structuralist theory are revealed, which is based on the analysis of the interrelationship of discourse, power and the subject. The main provisions of the theory of interactionism are highlighted and the approach to discourse as a manifestation of the inner world of a person, which is formed in the process of social interaction – a kind of "exchange of symbols" through interaction, is analyzed. Based on the research results of J. Potter and M. Wetherell, an attempt, within the synthetic approach, to combine these two paradigms is analyzed. The main principles of discursive psychology are singled out, the use of which is, in the opinion of the author, expedient for the study of political populist discourse. As a result of the research, the author came to the conclusion about the expediency of using the methods of discursive psychology as a tool for researching political populist discourse, the significant heuristic potential of the selected methods for political science, in particular in linguistic and discursive research of political populist discourse.

Keywords: *political populism, discursive psychology, methods of discursive psychology, discourse analysis, political discourse*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.12

УДК 327.8 (510):329.15(510)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0921-6142>

Голянич Б. В., Воєнна академія імені Євгенія Березняка

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕВОЛЮЦІЇ КИТАЙСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ТА ЇЇ ВЛИВ НА ГЕОСТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ КНР

У статті проаналізовано концептуальні засади еволюції геополітичної ідеології КНР через взаємодію ідеології та політики, конституції та соціальної економіки у період з 1978 року до теперішнього часу. Зокрема, розглянуто три періоди, протягом яких у Китаї відбувались ідеологічні та конституційні зміни. Аналіз першого періоду еволюції геополітичної ідеології КНР (1978 – 1991 роки) показує, що Китай перейшов від маоїзму до «соціалізму з китайською специфікою». Під час другого періоду (1991 – 2002 роки) ключовим елементом китайської моделі соціалізму стало визнання ринкової економіки. Третій етап ідеологічної трансформації Китаю розпочався з 2003 року по теперішній час. «Соціалізм з китайською специфікою в нову епоху» став основою політики та стратегії розвитку Китаю останніх років. Основні цілі включають досягнення повної модернізації до 2049 року, створення «соціалістичного суспільства загального благополуччя» та перетворення Китаю на лідера світового порядку. Кінцевою метою «соціалізму з китайською специфікою в нову епоху» визначено реалізацію «китайської мрії» про велике відродження китайської нації. Відзначено, що з появою Сі Цзіньпіна у 2012 році визначено нові завдання для модернізації Китаю, засновані на соціалістичних цінностях, в рамках концепції «китайської мрії». Важливим елементом практичного втілення нової концепції стала гео економічна ініціатива «Один пояс, один шлях», яка базується на традиційних китайських уявленнях про Піднебесну та універсальних загальнолюдських цінностях, таких як процвітання, гармонія, рівність, справедливість та братерство. Висновки статті дають зрозуміти, що геостратегічні вектори КНР, сформовані під впливом геополітичної ідеології, спрямовані на зростання економічної могутності та військового потенціалу, а також на активізацію зовнішньої політики країни.

Ключові слова: КНР, «Один пояс, один шлях», геостратегія, геополітика, ідеологія, еволюція, нова епоха, «китайська мрія»

Постановка проблеми в загальному вигляді. З моменту заснування КНР у 1949 році геополітична ідеологія країни зазнала значних змін. Ці зміни відображають еволюцію внутрішньої та зовнішньої політики країни, а також її місце у світі.

Зростаюча геополітична потужність КНР та її активна зовнішня політика роблять розуміння геополітичної ідеології країни та її впливу на геостратегічні вектори вкрай важливим для аналітики та прогнозування світових подій. Гео економічна ініціатива «Один пояс, один шлях» та інші амбітні проекти КНР мають значний вплив на регіональну та глобальну економіку та геополітичну ситуацію. Зростання напруженості у відносинах між КНР, США та іншими країнами Заходу становить ще більший інтерес для розуміння геополітичних цілей та інтересів КНР.

Суперечлива природа геополітичної ідеології КНР, її поєднання соціалізму з китайською специфікою, мирного піднесення та прагнення до відродження великої нації робить її складною для усвідомлення та оцінки. Це ускладнює розуміння того, як формуються геополітичні стратегії країни та як вони впливають на прийняття рішень. Також постійні зміни та виклики роблять осмислення довгострокових геополітичних цілей КНР ще більш складним завданням.

Щоб зрозуміти взаємозв'язок між геополітичною ідеологією та геостратегічними векторами КНР важливо досліджувати різні функції, які виконує геополітична ідеологія у формуванні державної

політики. Зокрема, виникає необхідність аналізу намірів політиків Китаю, які запроваджують певні політичні ідеології, намагаючись досягти своїх політичних цілей.

Метою статті є аналіз китайської геополітичної ідеології та її вплив на геостратегічні вектори КНР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Геополітична ідеологія Китаю поглиблено вивчалася багатьма дослідниками. Вони займалися в основному викладом і аналізом внутрішньої природи китайської політичної ідеології.

До зарубіжних вчених, які досліджували геополітичну ідеологію КНР та її вплив на геостратегічні вектори країни можна віднести Д. Франіса, Д. Шамбо, А. Ларсон, Р. Роу, Д. Клімана та інших. У коло їх досліджень входить аналіз еволюції геополітичної ідеології КНР та її вплив на зовнішню політику країни, аналіз ініціативи «Один пояс, один шлях» та її вплив на геополітичні інтереси КНР та світовий порядок, дослідження внутрішніх політичних процесів, що впливають на геополітичну ідеологію КНР та її геостратегічні вектори.

Серед українських дослідників, які досліджували цей напрямок є: В. Кіктенко, В. Ліпкан, А. Яковець, А. Головка, О. Коваль, О. Сук, О. Мельник, І. Гриценко та інші.

Незважаючи на значну кількість досліджень китайської геостратегії, мало відомо про те, як китайська геополітична ідеологія вплинула на формування геостратегічних векторів країни. У цих дослідженнях мало уваги приділялося конкретному і прямому впливу геополітичної ідеології на геостратегію КНР в цілому.

Виклад основного матеріалу. Геополітична ідеологія впливає на зовнішню політику, військову стратегію, економічні відносини та дипломатичні дії держав. Вона є динамічною і може змінюватися під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, таких як зміни політичного керівництва, економічні кризи, військові конфлікти або глобальні тенденції. Геополітична ідеологія допомагає державам орієнтуватися у складному світі міжнародних відносин і приймати обґрунтовані рішення щодо своїх дій на світовій арені. Не винятком є і геополітична ідеологія Китаю, яка визначає природу країни, її політичної партії та пов'язана з політичною безпекою та безпекою людей.

Одне з найважливіших питань для розуміння китайської політики – це визначення специфіки ідеологічного панування Комуністичної партії Китаю (КПК). Історик М. Менколл ще в 1984 році зазначав, що іноземні спостерігачі, намагаючись оцінити зміни в китайській політиці, зазвичай недооцінюють значення ідеології [1].

З моменту запровадження політики «реформ і відкритості» у 1978 році Китай пережив бурхливий період економічного, політичного та соціального розвитку. Ці зміни перетворили країну на більш різноманітну та складну, що робить необхідним переосмислення ключових аспектів китайського суспільства, таких як ідеологія, економіка, культура та політика у постреволюційний період. Китай стикається з численними викликами, але й має значні можливості для продовження свого вражаючого зростання та розвитку.

Поняття «постреволюційне суспільство» відіграє важливу роль у китайській політиці. КПК використовує це поняття для досягнення цілого ряду цілей, зокрема легітимізації своєї влади, підтримки соціальної згуртованості та збереження стабільності. Для КПК найважливішим питанням є необхідність ідеологічного обґрунтування будівництва соціалістичного суспільства, яке вибудовується від Мао Цзедуна, Ден Сяопіна, Цзян Цземіня, Ху Цзіньтао і до нинішнього лідера Сі Цзіньпіна [2]. Однак деякі критики стверджують, що використання цього поняття є маніпулятивним та застосовується для приховування авторитарного характеру режиму.

Геополітична ідеологія відіграє важливу роль у формуванні та розвитку будь-якої нації. У Китаї протягом останніх десятиліть спостерігалися значні зміни у відносній вазі трьох ключових функцій геополітичної ідеології: досягнення консенсусу та соціалізація, легітимація політики, інструмент політичної боротьби. Відносні ваги цих трьох функцій геополітичної ідеології в Китаї з часом змінювалися. Це було викликано низкою факторів, включаючи економічні реформи, глобалізацію та соціальні зміни.

Китай протягом останніх десятиліть демонструє гнучкий та прагматичний підхід до геополітичної ідеології. Ця гнучкість мала значний вплив на зміни в конституційній системі країни. Ідеологічні перетворення також призвели до нових інтерпретацій марксизму-ленінізму, які краще відповідають потребам сучасного Китаю.

З 1978 року, коли Китай розпочав політику «реформ і відкритості», його ідеологія зазнала значної еволюції. Еволюція геополітичної ідеології КНР розподіляється на три ключові періоди: 1978 – 1991 роки, 1992 – 2002 роки, з 2003 року і дотепер [3].

Перші ідеологічні та конституційні зміни в Китаї розпочалися з 1978 року, коли економічні реформи в Китаї все ще перебували на стадії експериментів та вагань. Політика управління та виправлення ситуації, запроваджена після інциденту 4 червня 1989 року, мала як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, вона дійсно допомогла відновити певний ступінь контролю уряду над суспільством та економікою. З іншого боку, вона також призвела до посилення авторитарного правління та обмеження прав людини. Економічний розвиток Китаю залишався досить волатильним, що могло призвести до нових викликів у майбутньому.

Після Третьої пленарної сесії ЦК КПК у грудні 1978 року відбулася значна трансформація ролі політичної ідеології в Китаї. Її функції змістилися від соціалізації та політичної боротьби до легітимації макроекономічної та галузевої політики. Наголос в ідеології також змістився з радикальної теорії класової боротьби та духовної чистоти на теорію реформаторів, що акцентували увагу на матеріальних стимулах та професійних знаннях.

З точки зору економічної системи, проводилася політика реформ і відкритості, і з прагматичною позицією «переправлятися через річку, обмацуючи каміння», вона виступала за те, щоб «неважливо чорна чи біла кішка, спіймай її».

У 1987 році на 13-му з'їзді КПК КНР було офіційно висунуто теорію первинної стадії соціалізму. Це стало значним поворотним моментом у китайській політиці, адже вона фактично відмовилась від мети побудови комунізму в Китаї. Замість цього, теорія проголосила, що Китай все ще знаходиться на початковій стадії соціалізму і тому потребує більш гнучкого економічного підходу. Ця ідея стала теоретичним підґрунтям для подальших реформ у Китаї. Вона дала ідеологічне обґрунтування для таких змін, як: приватизація державних підприємств, залучення іноземних інвестицій, вступ до СОТ.

Економічне зростання Китаю протягом 1980-х років було феноменальним. Середньорічний темп зростання ВВП перевищував 10% протягом періоду з 1982 по 1988 рік. Цей бурхливий розвиток був обумовлений низкою факторів, включаючи реформу ідеологічної та конституційної системи [4].

Виходячи з аналізу першого періоду еволюції геополітичної ідеології КНР, можна констатувати, що в Китаї відбувся перехід від маоїзму до «соціалізму з китайською специфікою». Основним пріоритетом стало досягнення швидкого економічного зростання, що призвело до впровадження ринкових реформ та залучення іноземних інвестицій. Китай почав активно інтегруватися у світову економіку та встановлювати дипломатичні відносини з більшою кількістю країн.

З 1992 року Китай розпочав нову фазу реформ і відкритості, яка ознаменувалася відходом від жорсткої ідеологічної боротьби та чітким курсом на розвиток ринкової економіки. Використовуючи значні ресурси країни, Китай зумів підтримувати стрімке економічне зростання протягом багатьох років.

Не зважаючи на активні заходи китайського уряду щодо проведення економічних реформ, все одно з'являлись консервативні сили, які виступали проти ринкової системи та обмежували розвиток приватної економічної діяльності, що наповнювало суспільство суперечками між «плануванням» і «ринком», між «суспільством» і «капіталом», між «публічним» і «приватним».

У січні 1992 року Ден Сяопін скористався «Південним туром», щоб підкреслити дотримання політики реформ і відкритості та розвитку ринкової економіки. Цей візит ознаменував рішучий курс на лібералізацію економіки та відкритість до світу [5]. Південний тур Ден Сяопіна 1992 року мав далекосяжні наслідки, перетворивши Китай на економічну й політичну силу 21 століття. Ця подорож стала символом рішучості країни до реформ, відкритості та процвітання.

Промова Ден Сяопіна «Південне турне» була втілена в доповіді 14-го з'їзду КПК. У 1993 році законопроект про поправки до конституції зробив теорію первинної стадії соціалізму і розвитку ринкової економіки основним законом Китаю. У тому ж році на третьому пленумі ЦК КПК 14-го скликання, була оприлюднена «Постанова ЦК КПК з ряду питань, що стосуються створення соціалістичної ринкової економічної системи».

Ідеологічний зсув у цей період завершився висуненням «Трьох представників» на 16-му з'їзді КПК в 2002 році. Цей принцип означає, що КПК є політичною силою, яка «представляє вимоги розвитку передових продуктивних сил, напрямок розвитку передової культури, основні інтереси найширших мас китайського народу».

Отже, період 1992 – 2002 років у КНР ознаменувався офіційним визнанням ринкової економіки як ключового елемента китайської моделі соціалізму. Швидке економічне зростання призвело до значного зростання нерівності, що стало серйозною соціальною проблемою. Спостерігалось

зростання націоналістичних та патріотичних настроїв, що частково було пов'язано з економічним успіхом Китаю та його зростаючою роллю на світовій арені.

Третій етап ідеологічної трансформації Китаю розпочався з 2003 року і по теперішній час. На третьому пленарному засіданні 16-го з'їзду ЦК КПК у 2003 році було висунуто ідею «Наукового погляду на розвиток», яка замінила попередню стратегію «розвиток – останнє слово». Цей новий підхід наголошував на «орієнтованості на людей» і створенні всеосяжної, скоординованої та сталої концепції розвитку, сприяючи всебічному економічному, соціальному та людському розвитку.

У 2006 році на шостому пленарному засіданні 16-го з'їзду ЦК КПК була висунута теорія «гармонійного суспільства». Ця теорія вказувала, що майбутній економічний розвиток Китаю має ґрунтуватися на побудові суспільства, яке є «демократичним, правовим, чесним, справедливим, братерським, стабільним і гармонійним співіснуванням людини і природи». Ці ідеологічні зрушення відображають досвід швидкого зростання Китаю і мають на меті збалансувати регіональний розвиток.

Після приходу до влади у 2012 році Сі Цзіньпін визначив нові завдання для модернізації, засновані на соціалістичних цінностях, у рамках своєї концепції «китайської мрії». Він став першим з часів Культурної революції керівником Китаю, який надає однакову увагу економіці та ідеології. Сі Цзіньпін підкреслює важливість політично коректної ідеології та відповідних цілей нарівні з економічним зростанням. Крім того, він відродив маоїстську теорію «лінії мас», що може бути використана для зміцнення ролі партії та стимулювання політичної активності населення [6].

18 жовтня 2017 року на 19 з'їзді КПК Сі Цзіньпін оголосив про початок нової епохи в історії КНР, яку він назвав «соціалізмом з китайською специфікою в нову епоху» [7]. Ця концепція ґрунтується на ряді ключових принципів, які Сі Цзіньпін окреслив у своїй доповіді, а саме:

соціалізм з китайською специфікою: китайська модель соціалізму буде адаптована до унікальних умов та історії країни;

нова епоха: Китай вступив у новий етап розвитку, який характеризуватиметься ще більшим економічним зростанням, соціальним прогресом та міжнародним впливом;

з думками Сі Цзіньпіна в центрі: ця фраза підкреслює керівну роль Сі Цзіньпіна в розвитку Китаю та його ідеології.

У свою чергу «соціалізм з китайською специфікою в нову епоху» – це багатогранна та амбітна концепція, яка має далекосяжні наслідки для Китаю та світу. Її успіх буде мати значний вплив на майбутнє глобальної політики, економіки та суспільства. «Соціалізм з китайською специфікою в нову епоху» став основою для політики та стратегії розвитку Китаю протягом останніх років. Її ключові цілі включають: досягнення повної модернізації до 2049 року, створення соціалістичного суспільства з загальним благополуччям, перетворення Китаю на лідера світового порядку [8].

Оновлена офіційна ідеологія КПК стала важливим теоретичним компонентом соціалізму з китайською специфікою та керівництвом до дії у боротьбі за повне оновлення КПК та китайського народу. Кінцевою метою «соціалізму з китайською специфікою в нову епоху» визначено реалізацію «китайської мрії» про велике відродження китайської нації.

Варто зазначити, що існують різні точки зору щодо «соціалізму з китайською специфікою в нову епоху». Деякі критики стверджують, що це лише ідеологічний інструмент для зміцнення влади Сі Цзіньпіна та КПК. Інші вважають, що це прагматична та ефективна модель розвитку, яка сприяла значним успіхам Китаю в останні роки.

Китайське керівництво визначило, що 2021 і 2049 роки, відповідно 100-річчя утворення КПК і 100-річчя проголошення КНР, будуть ключовими віхами на шляху до здійснення «китайської мрії». До 2021 року планувалося досягти всеосяжного суспільства середньої заможності, згідно з традиційним китайським концептом «сяокан» (малий добробут), який увів Ден Сяопін. До 2049 року Китай має стати розвинутою, потужною і модерною державою. Паралельно Сі Цзіньпін випустив книгу про управління державою, яка відображає нові концепції, ідеї та стратегії державного управління [7].

Важливим елементом практичного втілення нової концепції стала гео економічна ініціатива «Один пояс, один шлях», яка була висунута ще в 2013 році та яка багато в чому спирається на традиційні китайські уявлення про Піднебесну і універсальні загальнолюдські цінності (процвітання, гармонія, рівність, справедливість, братство та ін.) [9].

Геополітична ідеологія КНР відіграє значну роль у формуванні та реалізації ініціативи «Один пояс, один шлях», яка є масштабною програмою інфраструктурних інвестицій та співробітництва,

яку запропонував Китай у 2013 році. Основні концепції геополітичної ідеології КНР, такі як «соціалізм з китайською специфікою», «мирне піднесення» та «велика відроджена китайська нація», знаходять своє відображення в цілях та пріоритетах китайської ініціативи «Один пояс, один шлях».

Протягом останніх років керівництво партії зосередилось на процесі побудови заможного суспільства та всебічної реалізації нової концепції розвитку, проведенні реформ, просуванні народної демократії, сприянні верховенству права, активному розвитку передової соціалістичної культури, забезпеченні та покращенні засобів до існування людей, здійсненні жорсткої боротьби з бідністю, розбудові екологічної цивілізації, захисті національної безпеки, запобіганні та нейтралізації основних ризиків, підтримці загальної соціальної стабільності, модернізації національної оборони та збройних сил, дипломатії великих країн із китайською специфікою та просуванні нового великого проєкту партійного будівництва [10].

Сьогоднішня китайська політична ідеологія є результатом майже двохсот років глибокого хаосу змін в китайському політичному, соціальному та культурному житті. Сучасна ідеологія все ще міцно прошнурована з ранньою конфуціанською філософією Китаю [11]. Однак вплив конфуціанства на сучасну китайську ідеологію є складним та багатограним.

Деякі вчені стверджують, що конфуціанські принципи використовуються для легітимації авторитарного правління КПК. Інші ж вважають, що конфуціанські цінності можуть допомогти Китаю знайти новий шлях розвитку, який буде більш відповідати його унікальній історії та культурі.

У процесі ідеологічних перетворень конституція Китаю також зазнала значних змін. Конституція Китаю в основному завершила трансформацію від декларативної конституції до нормативної, встановила ринкову економіку як соціальну та економічну систему Китаю, а також визнала і захистила права приватної власності. Важливо, що кожна конституційна зміна відображає ідеологічні зрушення та потреби соціально-економічного розвитку.

Під час правління Сі Цзіньпіна спостерігається повернення до цілеспрямованих політичних зобов'язань, заснованих на визнанні близькості національного відродження та необхідності підтримання єдності та дисципліни КПК. Ідеологія в цьому новому контексті забезпечує єдність еліти, спільну мову влади та просуває особливе бачення суспільства. Вона зміцнює єдність, створює спільну мету та спрямовує країну до модернізації з китайською специфікою [12].

Висновки. Геополітична ідеологія КНР продовжує еволюціонувати, відображаючи прагнення країни до економічного розвитку, міжнародного визнання та глобального лідерства. Ці зміни матимуть значний вплив на геополітичний ландшафт світу в найближчі роки.

Основними концептуальними засадами геополітичної ідеології Китаю є: «соціалізм з китайською специфікою», «мирне піднесення», «велика відроджена китайська нація».

Концепція «соціалізм з китайською специфікою», вперше висунута Ден Сяопіном у 1980-х роках, підкреслює прагнення КНР до економічного розвитку та процвітання, уникаючи при цьому конфронтації та ідеологічного експорту. Це відображається в прагматичному підході КНР до зовнішньої політики та її акценті на взаємовигідному співробітництві.

Стратегія «мирне піднесення», висунута Цзян Цземінем у 1990-х роках, підкреслює прагнення КНР до економічного розвитку та міжнародного співробітництва, уникаючи конфронтації. Це пояснює стриманість КНР у застосуванні військової сили та її акцент на дипломатичних каналах для захисту своїх інтересів.

Концепція «велика відроджена китайська нація», висунута Сі Цзіньпіном у 2010-х роках, підкреслює прагнення КНР відновити своє історичне місце як великої держави та досягти національного оновлення. Це проявляється в зростаючій впевненості КНР на міжнародній арені та в її прагненні до більшого впливу на світові справи.

Геостратегічні вектори КНР, сформовані під впливом геополітичної ідеології країни, націлені, насамперед, на зростання економічної могутності та військового потенціалу, активізацію зовнішньої політики на міжнародній арені. КНР стала другою за величиною економікою світу, що дає їй значний вплив на глобальні економічні та політичні процеси. Також Пекін розширює свою дипломатичну та економічну присутність у всьому світі, прагнучи до більш активної ролі у міжнародних справах. Не слід забувати і про збільшення Китаєм військових витрат на модернізацію своєї армії.

Важливо зазначити, що геостратегічні вектори КНР не є статичними. Вони постійно розвиваються під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Ідеологія КНР відіграє важливу роль у цьому процесі, але вона не є єдиним фактором, який визначає зовнішню політику країни.

Бібліографічний список:

1. Mancall M. China at the center: 300 years of foreign policy. New York, 1984.
URL: https://openlibrary.org/books/OL3186877M/China_at_the_center (дата звернення: 13.06.2024).
2. Кіктенко, В. О. Від революції до модернізації: стратегія та ідеологія КНР періоду реформ. *Східний світ*. 2016. № 1. С. 83–93.
3. Tsao Hai-Tao, Yeh Ryh-song. Ideology and Institutional Change in Transitional China.
URL: https://gioip.nchu.edu.tw/File/Userfiles/0000000034/files/全球第三十八期-曹海濤_葉日崧.pdf
(дата звернення: 13.06.2024).
4. Михтуненко В. В., Жуков О. В. «Китайське економічне диво»: досвід соціально-економічного реформування Китаю (II пол. XX – початок XXI ст.). *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. С. 111–123.
5. Південне турне Ден Сяопіна. URL: <https://history-maps.com/uk/story/History-of-the-Peoples-Republic-of-China/event/Deng-Xiaoping's-Southern-Tour> (дата звернення: 14.06.2024).
6. Кіктенко В. О. Ідеологія комуністичної партії Китаю в період політики реформ і відкритості: проблема визначення та методологія досліджень. *Китаєзнавчі дослідження*. 2020. № 1. С. 27–36.
7. Коваль О. А. Як Китай увійшов до нової епохи. Журнал «Україна-Китай». 2017. № 4(10). С. 22–27.
8. Кіктенко В. О. Ідеї Сі Цзіньпіна про соціалізм з китайською специфікою в нову епоху: оновлення офіційної ідеології КПК. *Китаєзнавчі дослідження*. 2021. № 4. С. 5–25.
9. Кіктенко В. О. Семантика і прагматика концепту ініціатива «Один пояс, один шлях». *Китаєзнавчі дослідження*. 2018. № 1. С. 58–68.
10. Голянич Б. В. Формування політичної ідеології Китаю на сучасному етапі: матеріали Міжнародної конференції «*Безпекові студії: концепції, методологія, освіта*». Національний університет «Острозька академія». Рівне. 30-31 жовтня 2023 року.
11. Chinese political ideologies. URL: <https://www.cpalanka.org/wp-content/uploads/2024/01/29.-CHINESE-POLITICAL-IDEOLOGIES.docx.pdf> (дата звернення: 14.06.2024).
12. Браун К., Берзіня-Черенкова У. А. Ідеологія в епоху Сі Цзіньпіна. *Журнал китайської політичної науки*. 2018. Том 23. С. 323–339.

References:

1. Mancall M. China at the center: 300 years of foreign policy. New York, 1984.
URL: https://openlibrary.org/books/OL3186877M/China_at_the_center (date of access: 13.06.2024).
2. Kiktenko, V. O. (2016). Vid revoliutsii do modernizatsii: stratehiia ta ideolohiia KNR periodu reform. *Skhidnyi svit*. № 1. S. 83–93.
3. Tsao Hai-Tao, Yeh Ryh-song. Ideology and Institutional Change in Transitional China.
URL: https://gioip.nchu.edu.tw/File/Userfiles/0000000034/files/全球第三十八期-曹海濤_葉日崧.pdf
(date of access: 13.06.2024).
4. Mykhtunenko V. V., Zhukov O. V. (2021). «Kytaiske ekonomichne dyvo»: dosvid sotsialno-ekonomichnoho reformuvannia kytaiu (II pol. KhKh – pochatok KhKhI st.). *Kytaieznavchi doslidzhennia*. S. 111–123.
5. Pivdenne turne Den Siaopina. URL: <https://history-maps.com/uk/story/History-of-the-Peoples-Republic-of-China/event/Deng-Xiaoping's-Southern-Tour> (date of access: 14.06.2024).
6. Kiktenko V. O. (2020). Ideolohiia komunistychnoi partii Kytaiu v period polityky reform i vidkrytosti: problema vyznachennia ta metodolohiia doslidzhen. *Kytaieznavchi doslidzhennia*. № 1. S. 27–36.
7. Koval O. A. Yak Kytai uviishov do novoi epokhy. Zhurnal «Ukraina-Kytai». 2017. № 4(10). S. 22–27.
8. Kiktenko V. O. (2021). Idei Si Tszinpinga pro sotsializm z kytaiskoio spetsyfykoio v novu epokhu: onovlennia ofitsiinoi ideolohii KPK. *Kytaieznavchi doslidzhennia*. № 4. S. 5–25.
9. Kiktenko V. O. (2018). Semantyka i prahmatyka kontseptu initsiatyva «Odyn poias, odyn shliakh». *Kytaieznavchi doslidzhennia*. № 1. S. 58–68.
10. Holianych B. V. Formuvannia politychnoi ideolohii Kytaiu na suchasnomu etapi: materialy Mizhnarodnoi konferentsii «*Bezpekovi studii: kontseptsii, metodolohiia, osvita*». Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia». Rivne. 30-31 zhovtnia 2023 roku.
11. Chinese political ideologies. URL: <https://www.cpalanka.org/wp-content/uploads/2024/01/29.-CHINESE-POLITICAL-IDEOLOGIES.docx.pdf> (date of access: 14.06.2024).
12. Braun K., Berzinia-Cherenkova U. A. (2018). Ideolohiia v epokhu Si Tszinpinga. *Zhurnal kytaiskoi politychnoi nauky*. Tom 23. S. 323–339.

Holianych B. Conceptual foundations of the evolution of Chinese geopolitical ideology and its influence on the geostrategic vectors of China

The article analyzes the conceptual foundations of the evolution of the geopolitical ideology of the People's Republic of China through the interaction of ideology and politics, the constitution and social economy in the period from 1978 to the present. In particular, three periods during which ideological and constitutional changes took place in China were considered. Analysis of the first period

of the evolution of the geopolitical ideology of the People's Republic of China (1978-1991) shows that China has moved from Maoism to «socialism with Chinese characteristics». During the second period (1991-2002), a key element of the Chinese model of socialism was the recognition of a market economy. The third stage of China's ideological transformation began from 2003 to the present. «Socialism with Chinese characteristics in the new era» has become the basis of China's development policy and strategy in recent years. The main goals include achieving full modernization by 2049, creating a «socialist society of general welfare» and transforming China into a leader of the world order. The ultimate goal of «socialism with Chinese characteristics in the new era» is the realization of the «Chinese dream» of the great revival of the Chinese nation. It was noted that with the advent of Xi Jinping in 2012, new tasks for China's modernization were defined, based on socialist values, within the framework of the concept of the «Chinese dream». An important element of the practical implementation of the new concept was the geo-economic initiative «One Belt, One Road», which is based on traditional Chinese ideas about Heaven and universal human values such as prosperity, harmony, equality, justice and brotherhood. The conclusions of the article make it clear that the geostrategic vectors of the People's Republic of China, formed under the influence of geopolitical ideology, are aimed at the growth of economic power and military potential, as well as at the activation of the country's foreign policy.

Keywords: PRC, «One Belt, One Road», geostrategy, geopolitics, ideology, evolution, new era, «Chinese dream»

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.13

УДК 32.01:327.39:352.07:364

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5825-3631>**Калашлінська М. В., Донецький національний університет
імені Василя Стуса**

МІЖНАРОДНЕ ПАРТНЕРСТВО МІСТ: ПОЛІТИЧНИЙ ВПЛИВ ТА СТАБІЛІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У статті досліджується політичний вплив міжнародної співпраці міст у контексті сучасних глобальних викликів, зокрема на прикладі міста Люблін. Метою дослідження є вивчення потенціалу міжнародного партнерства міст як ефективного інструменту зміцнення політичної взаємодії, довіри між країнами та формування сталих міжнародних зв'язків. В роботі аналізується, як локальні органи влади, зокрема муніципалітети, можуть відігравати важливу роль у підтримці міжнародної стабільності, швидко реагуючи на кризові ситуації глобального рівня. Стаття зосереджується на прикладі Любліна, який став одним із важливих центрів прийому біженців та гуманітарної допомоги Україні під час повномасштабної війни після 24 лютого 2022 року. Завдяки здатності до самоорганізації, а також розвиненій мережі міжнародних партнерських відносин, Люблін зміг не тільки швидко організувати прийом українських біженців та надання їм необхідної підтримки, а й став важливим логістичним пунктом та координатором міжнародної допомоги Україні. В статті аналізуються конкретні дії місцевої влади, що стали першою швидкою реакцією на кризу, і показано, як ці дії в подальшому отримали підтримку на державному та міжнародному рівнях. Особлива увага приділяється ролі міст у сучасній міжнародній політиці та їх здатності впливати на глобальні процеси через якісні горизонтальні зв'язки і партнерські відносини. У статті розглядаються такі аспекти, як посилення політичної суб'єктності міст, їхній внесок у зміцнення міжнародної стабільності, інноваційний потенціал співпраці, а також участь у міжнародних мережах і організаціях, що дозволяє ефективніше відповідати на глобальні виклики. У висновках підкреслюється, що міжнародна співпраця міст є вагомим політичним чинником, який здатен здійснювати вплив на глобальну політичну систему, сприяти демократизації міжнародних відносин і захисту демократичних цінностей. Стаття також пропонує напрямки для подальших досліджень, які можуть розширити теоретичні підходи до вивчення міжнародних політичних відносин та запропонувати нові рішення для покращення ефективності міжнародної співпраці на місцевому рівні.

Ключові слова: міжнародна співпраця міст, міжнародна політика, глобальна політична стабільність, місцеве самоврядування, війна в Україні, Люблін

Постановка проблеми. Сьогодні, коли світовий порядок зазнає суттєвих змін, а баланс сил на міжнародній арені стає дедалі більш нестабільним, зростання уваги дослідників до проблем міжнародно-політичної сфери є цілком закономірним. Одним із важливих напрямів досліджень у цьому контексті є міжнародне партнерство міст. В традиційній політичній науці співпраця між містами, як правило, не розглядається як важливий політичний чинник. А в теорії міжнародних відносин окремі муніципалітети не вважаються суб'єктами, які відіграють значущу роль на міжнародній арені. Однак, в сучасних умовах, коли традиційні міждержавні відносини стикаються з численними викликами, міжнародне партнерство міст, що ґрунтується на принципах рівності та найчастіше підтримується особистими неформальними контактами між сторонами, виступає як недооцінений, але значущий фактор, що здатен впливати на глобальні політичні процеси. Цей вид міжнародної співпраці, особливо у кризових ситуаціях, таких як війна в Україні, через конкретні дії та ініціативи здатний здійснювати вплив на «велику політику», підкреслюючи роль міст як активних політичних акторів, дії яких мають значні політичні наслідки. Стаття пропонує на прикладі досвіду міжнародного партнерства міста Люблін розглянути міжнародну співпрацю муніципалітетів як важливий політичний феномен, який набуває особливої значущості в кризових ситуаціях, коли саме локальні спільноти стають першими, хто вимушений швидко реагувати на загрози. Це зумовлено тим, що на державному та міжнародному рівнях прийняття рішень часто

потребує значного часу, тоді як необхідність негайної реакції та дій лягає саме на місцеві органи влади. В цьому контексті міжнародна співпраця не тільки сприяє встановленню ефективних каналів взаємодії між країнами, реалізації міжнародних проєктів та зміцненню довіри, але й відіграє важливу роль у підтримці стабільності міжнародної політичної системи, забезпечуючи швидке реагування на актуальні виклики і тим самим створюючи простір для пошуку більш глибоких та стратегічних рішень на державному та міжнародному рівнях.

Мета статті полягає у дослідженні потенціалу міжнародної співпраці міст як ефективного інструменту зміцнення політичної взаємодії та довіри між країнами, а також формування сталих міжнародних зв'язків, здатних забезпечити швидке реагування на глобальні виклики, на основі аналізу партнерських відносин міста Люблін.

Гіпотеза – міжнародне партнерство міст, особливо у кризових ситуаціях, таких як повномасштабна війна в Україні, може виступати значущим політичним чинником, здатним чинити глобальний вплив через конкретні дії з вагомими політичними наслідками, а також сприяти зміцненню міжнародної стабільності та створенню ефективної політичної взаємодії на міжнародному рівні.

Методи дослідження. У процесі роботи над статтею основна увага була зосереджена на застосуванні методів, які дозволяють дослідити потенціал міжнародної співпраці міст як інструменту зміцнення політичної взаємодії та довіри між країнами, а також формування сталих міжнародних зв'язків. Досвід міста Люблін під час кризи, викликаній повномасштабним вторгненням росії в Україну, був використаний як ключовий кейс для аналізу. Для досягнення цілей дослідження було використано такі методи:

Кейс-стаді. Основним методом дослідження став кейс-стаді, який дозволив глибоко проаналізувати практичні приклади співпраці між Любліном і його містами-партнерами в умовах кризи. Аналізувався процес організації гуманітарної допомоги, координація з міжнародними партнерами, а також інтеграція біженців. Завдяки цьому методу вдалося ідентифікувати ключові фактори успіху та виявити бар'єри, з якими зіткнулося місто.

Порівняльний аналіз. Цей метод дозволив провести зіставлення досвіду Любліна з іншими європейськими містами, що дозволило оцінити унікальність підходу Любліна та визначити універсальні практики, які можуть бути застосовані в інших контекстах. Це дало змогу зрозуміти, як місцеві ініціативи можуть масштабуватися та впливати на глобальні процеси.

Контент-аналіз офіційних документів та звітів. Застосовувався для вивчення документів, які регламентують міжнародну співпрацю Любліна з іншими містами, а також для аналізу звітів про реалізовані проєкти та ініціативи. Це дозволило систематизувати інформацію про характер і інтенсивність партнерських відносин, а також виявити основні тенденції та результати цієї співпраці.

Метод системного аналізу. Цей метод був використаний для розгляду міжнародної політичної системи як сукупності взаємозв'язаних елементів. Він дозволив оцінити, як окремі дії Любліна, зокрема, в рамках його міжнародних партнерських відносин з іншими містами, впливають на загальну стабільність та взаємодію в глобальній політичній системі. Цей підхід допоміг продемонструвати, що міжнародна співпраця на місцевому рівні є невід'ємною частиною більшого політичного контексту, де кожен елемент взаємодіє з іншими, створюючи ефекти на глобальному рівні. Аналіз показав, що навіть невеликі ініціативи можуть мати значний вплив на міжнародну політику, зокрема через зміцнення довіри між країнами та сприяння стабільності у відповідь на глобальні виклики.

Таким чином, застосування цього комплексу методів, які поєднують теоретичний аналіз з практичним досвідом, дозволило зробити науково обґрунтовані висновки щодо ефективності горизонтальної міжнародної співпраці на місцевому рівні у відповідь на глобальні виклики.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система міжнародних політичних відносин характеризується високим рівнем взаємозалежності та складності, включаючи до себе не лише міждержавні контакти, а й інших акторів, таких як міжнародні організації, об'єднання держав, неурядові організації, транснаціональні корпорації, економічні інституції, наукові центри тощо. Однак, останні десятиліття принесли значні виклики для стабільності цієї системи. Глобальні кризи, такі як економічні спади, пандемія, війни, перерозподіл зон впливу на міжнародній арені, міграційні потоки, зміни клімату тощо, серйозно підривають функціонування традиційних міжнародних інститутів і усталених механізмів співпраці між державами. В умовах глобальної політичної дестабілізації загострюється проблема пошуку нових ефективних підходів до міжнародної взаємодії.

Місцеві органи влади, завдяки своїй безпосередній близькості до населення та здатності швидко адаптуватися до змін, стали важливими гравцями у реагуванні на ці кризи. Вони почали активно

брати участь у міжнародних мережах співробітництва, створювати партнерства з іншими містами та регіонами, а також залучати ресурси та експертизу, необхідні для вирішення глобальних проблем на локальному рівні. Цей процес був підкріплений зростанням значущості горизонтальних зв'язків між містами, які дозволяють їм ефективніше співпрацювати і діяти на міжнародній арені.

Місто Люблін стало яскравим прикладом успішної реалізації потенціалу, відкритого реформою місцевого самоврядування, яка почала активно розвиватися після переходу Польщі від соціалістичної системи до демократичного устрою наприкінці 1980-х – початку 1990-х років [1]. В цей період країна зіткнулася з необхідністю проведення глибоких реформ у різних сферах суспільного життя. Однією з ключових реформ, що мала далекосяжні наслідки для розвитку держави, стала реформа місцевого самоврядування, яка мала на меті децентралізацію влади, надання більшої автономії місцевим громадам і перерозподіл повноважень від центральної влади до місцевих органів самоврядування. Це створило нові умови для розвитку місцевих громад, значно посиливши їхню роль у прийнятті рішень на місцевому рівні, а також відкривши нові можливості для розвитку міжнародної співпраці на рівні муніципалітетів. Органи місцевого самоврядування отримали більше автономії у встановленні контактів із закордонними партнерами, що дало потужний імпульс до створення мереж міст-партнерів і дружніх міст, що призвело до активізації міжнародної діяльності на місцевому рівні і стало важливим фактором інтеграції Польщі в європейську і світову спільноту [2].

Після запровадження сучасного самоврядування в Польщі, міжнародна співпраця Любліна стала невід'ємною частиною стратегії розвитку міста. Сьогодні ця співпраця має системний характер і має розгалужену мережу міст-партнерів і дружніх міст, яка є найбільшою в Польщі. Першою угодою про партнерство, укладеною містом Люблін, була угода з французьким містом Нансі 26 лютого 1988 року [3]. На даний момент Люблін постійно співпрацює з 26 містами-партнерами та 19 дружніми містами, що розташовані на трьох континентах [4]. Серед дружніх міст переважають європейські, і значну кількість партнерів складають і українські міста, співпраця з якими продовжує активно розширюватися. Останніми досягненнями в цьому напрямку стали підписання угоди з українським містом Кривий Ріг у лютому 2023 року, а також листа про наміри щодо співпраці з містом Житомир у грудні 2023 року [4].

Досвід Любліна у встановленні міцних міжнародних партнерських зв'язків набув надзвичайного значення після 24 лютого 2022 року. Завдяки багаторічній активній міжнародній співпраці Любліну, вдалося швидко та ефективно відреагувати на виклики, спричинені повномасштабним вторгненням Росії в Україну, що зробило очевидним, яку важливу роль можуть відігравати партнерські зв'язки між містами в кризових ситуаціях.

Завдяки своїй близькості до українського кордону місто Люблін стало одним з основних центрів, що здійснювали перший прийом українських біженців в перші дні великої війни. У період з лютого по квітень 2022 року 1,2 мільйона громадян України зупинилися в Любліні, з них 138 тисяч провели в місті принаймні одну ніч. Від 50 до 70 тисяч громадян України, які були змушені залишити свої домівки, офіційно обрали оселитися в Любліні на тривалий час [5], збільшивши кількість населення 340 тисячного міста приблизно на 20%.

Люблін продемонстрував швидку та ефективну реакцію на кризу, викликану повномасштабним вторгненням Росії в Україну. Вже в перші години після початку вторгнення 24 лютого 2022 року в місті був створений Люблінський Соціальний Комітет Допомоги Україні [6], який координував дії місцевих органів влади, неурядових організацій та волонтерів. У перші кілька тижнів роботи Комітет зосередився на найважливіших завданнях: наданні біженцям необхідної інформації, опіки, житла та харчування. Вже протягом перших 24 годин була запущена цілодобова гаряча лінія, на якій можна було отримати необхідну інформацію рідною мовою та звернутися по допомогу [6].

Для прибуваючих до Любліна біженців було організовано 16 пунктів колективного розміщення, переважно в академічних гуртожитках, школах і спортивних об'єктах [5]. Активну участь у наданні допомоги взяли жителі Любліна та місцеві неурядові організації, що стало важливим фактором у забезпеченні гуманітарної підтримки. Ці заходи свідчать про високу відкритість місцевих органів влади та їх здатність швидко адаптуватися до кризових умов і забезпечувати базові потреби великої кількості людей.

Завдяки своїй розвиненій мережі міст-партнерів, Люблін зміг ефективно організувати міжнародну допомогу для України. Міста-партнери з Франції, Великобританії, Німеччини та інших країн активно долучилися до надання гуманітарної допомоги, яка надходила через Люблін і спрямовувалася далі до українських міст. Завдяки довгій історії співпраці та сформованій довірі

відносинам між містами, Люблін став важливим вузлом у ланцюгу надання допомоги – ресурси та допомога були швидко мобілізовані та передані тим, хто цього найбільше потребував. Так, Люблін направив понад 100 вантажівок і два поїзди з гуманітарною допомогою, безпосередньо в Україну, щоб забезпечити населення в районах, що постраждали від бойових дій, найнеобхіднішим [7]. Крім того, через Люблін у рамках гуманітарної допомоги для України були передані транспорти з найнеобхіднішими продуктами з таких країн:

Франція – Нансі та Велике Нансі – 13 вантажівок [8]; Protection Civile – 214 вантажівок [9]. Окрім цього, міста-партнер Нансі, крім матеріальної допомоги, сприяло переселенню біженців за кордон. До столиці Лотарингії виїхали 112 осіб, яким там було забезпечено засоби для життя та пропозиції роботи [10]. Також до допомоги з оплати проживання для біженців з України, а також у працевлаштуванні і оформленні документів долучилася Асоціація Sur un air de Pologne, яка була заснована мешканкою міста Нансі Анною Войцняк, яка походить з Любліна [11];

Німеччина – від міської адміністрації Мюнстера для міста Вінниця було передано 2 автобуси, 6 вантажівок, серед яких: довгострокові продукти харчування (1 вантажівка, 34 європалети, 22 тонни) та 4 польові модульні кухні (з можливістю використання на відкритому повітрі). Додатково було доставлено генератори, придбані німецьким урядом і передані у розпорядження українських органів місцевого самоврядування [12]. Також, з приватного збору, організованого Асоціацією Förderverein Münster-Lublin було зібрано суму в 522 000 євро, яку передали люблінським неурядовим організаціям, що діяли в рамках Соціального Комітету Допомоги Україні в Любліні [13];

Швейцарія – Swiss Humanitarian Aid – 10 вантажівок з медичними засобами, обладнанням та ліками, які були направлені до найбільш постраждалих регіонів України [14];

Італія – з міста Барі та комуни Ровелло-Порро – 4 вантажівки з гуманітарними вантажами [15, 16].

Участь у міжнародних організаціях та мережах співробітництва для підтримки України. Люблін є активним членом міжнародних організацій міст та мереж співробітництва, серед яких: Європейська Асоціація Міст „Eurocities” [17], Міжнародна Асоціація Міст-Посланників Миру (IAPMC) [18], Асоціація Міст Лауреатів Нагороди Європи [19], „Leading Cities” [20], Європейська Мережа Міст та Вишів „EUniverCities” [21], „XARXA FP” [22], „EIT Urban Mobility” [23] тощо. Так форма участі є не лише важливим інструментом представлення міста на міжнародній арені, але й може бути інструментом швидкого та активного залучення необхідних ресурсів в кризових ситуаціях. Крім того, через ці організації можлива координація допомоги, обмін досвідом і швидка розробка й реалізація спільних ініціатив. Участь у цих мережах дозволяє Любліну впливати на формування політичного порядку денного в Європі та підтримувати демократичні цінності у складних міжнародних умовах.

Інтеграція та соціальна підтримка українських біженців. Люблін також здійснив значні зусилля для інтеграції українських біженців у місцеве суспільство. Одним із найбільших викликів, з яким зіткнувся Люблін після початку війни в Україні, було забезпечення освітніх потреб українських дітей, які прибули до міста в середині навчального року. Незважаючи на складнощі, понад 2300 українських учнів розпочали навчання в школах Любліна. Вже у березні 2022 року в рамках програми “Cash for Work” було реалізовано інноваційну програму по працевлаштуванню українських вчителів у місцевих школах [24]. Вони стали помічникам польських вчителів та відіграли ключову роль у підтримці не лише українських, але й польських учнів, батьків і вчителів, сприяючи інтеграції та адаптації до нових умов. Пізніше, ця програма працевлаштування вчителів була запозичена та реалізована іншими польськими містами [25].

Крім того, Міська Адміністрація Любліна забезпечила значну підтримку біженцям у процесі легалізації їхнього перебування в Польщі та отримання соціальної допомоги. Для цього були надані інформаційні матеріали українською мовою, які розміщувалися на офіційних веб-сайтах, порталах і у вигляді друкованих брошур, а офіційна сторінка Адміністрації міста Люблін отримала українську версію, яка постійно діє та оновлюється і до сьогодні [26].

Заходи, ініційовані Любліном, отримали широку підтримку на державному та міжнародному рівнях. Освітні програми для українських дітей, курси польської мови для дорослих, а також працевлаштування й соціальна інтеграція біженців знайшли відгук у різних міжнародних програмах і проектах, таких як програми Європейського Союзу та ООН. Міжнародні організації, уряди країн-партнерів і транснаціональні корпорації активно долучилися до підтримки цих ініціатив, що дозволило масштабувати допомогу та розширити її на інші регіони Польщі та України. Таким чином, дії місцевої влади Любліна, як і інших локальних спільнот, які першими взяли на себе удар, стали важливим прикладом того, як ініціативи на місцевому рівні можуть стати каталізатором для значного

розширення міжнародної допомоги та ефективної відповіді на кризу, викликану війною в Україні. Цей приклад ілюструє, як локальні ініціативи можуть ефективно реагувати на глобальні виклики, стаючи основою для більш масштабних державних і міжнародних програм підтримки.

Висновки. У цій статті ми дослідили роль міжнародної співпраці міст у контексті сучасних глобальних викликів та дестабілізації міжнародної політичної системи. На прикладі міста Люблін ми побачили, як міста, завдяки своїй здатності швидко реагувати на кризи та мобілізувати ресурси, можуть відігравати важливу роль у зміцненні міжнародної стабільності. Аналіз показав, що партнерські зв'язки між містами не лише забезпечують оперативну допомогу в кризових ситуаціях, але й формують нові канали взаємодії, які здатні впливати на глобальні політичні процеси.

Маючи розвинену мережу партнерств, локальні спільноти можуть діяти як важливі гравці в умовах кризи, зокрема, шляхом прийому біженців, координації гуманітарної допомоги та підтримки постраждалих регіонів. Досвід Любліна показує, що місцеві органи влади, маючи глибокі зв'язки з міжнародними партнерами, можуть успішно реалізовувати ефективні стратегії реагування на глобальні виклики, демонструючи, що міста здатні відігравати активну роль не лише на локальному, але й на міжнародному рівні. Нижче наводяться основні висновки, які випливають з цього дослідження.

1. Підсилення політичної суб'єктності міст. Міжнародна співпраця міст доводить, що локальні адміністративні одиниці можуть стати важливими політичними акторами в умовах глобальних викликів. Завдяки своїй гнучкості та здатності швидко реагувати на кризи, міста набувають політичної суб'єктності, що дозволяє їм впливати на міжнародні відносини та формування політичного порядку денного.

2. Роль міст у зміцненні міжнародної стабільності. У кризових ситуаціях, таких як війна в Україні, міста-партнери стають ключовими гравцями в підтримці міжнародної стабільності. Їхня співпраця дозволяє швидко мобілізувати ресурси, організувати гуманітарну допомогу та забезпечити підтримку постраждалих регіонів, що зменшує загальний рівень навантаження на державні інститути та міжнародну систему.

3. Міста як ініціатори глобальних змін. Місцеві органи влади, працюючи через мережі міжнародних партнерств, можуть виступати ініціаторами глобальних змін, привертаючи увагу до певних проблем, мобілізуючи міжнародну спільноту на підтримку конкретних ініціатив і пропонуючи рішення, які потім можуть бути масштабовані на рівні держав і міжнародних організацій.

4. Розширення ролі міст у міжнародних відносинах. Співпраця між містами сприяє демократизації міжнародних відносин, оскільки вона включає різні рівні управління та залучає ширше коло учасників, ніж традиційна міждержавна дипломатія. Це відкриває можливості для більшої взаємодії та співробітництва між країнами, зокрема на локальному рівні, що сприяє формуванню нових альянсів і зміцненню існуючих.

5. Інноваційний потенціал міжнародної співпраці міст. Міста, співпрацюючи між собою, часто впроваджують інноваційні підходи до вирішення локальних і глобальних проблем, які потім можуть стати прикладом для наслідування на національному та міжнародному рівнях. Така співпраця дозволяє швидко адаптуватися до нових викликів, знаходячи рішення, які можуть бути використані іншими містами або країнами.

6. Посилення взаємодії на міжнародному рівні. Завдяки мережам міст-партнерів, міжнародна співпраця стає більш багатовимірною і гнучкою. Міста можуть швидко реагувати на зміни в міжнародному середовищі, встановлюючи нові контакти і розвиваючи існуючі, що сприяє більш ефективній політичній взаємодії на глобальному рівні.

7. Захист демократичних цінностей. Міжнародна співпраця міст часто базується на спільних цінностях, таких як демократія, права людини і верховенство права. У складних міжнародних умовах, таких як війна або інші кризи, міста можуть виступати як захисники цих цінностей, підтримуючи демократію і протистоячи авторитаризму на міжнародній арені.

8. Розширення інструментарію міжнародної політики. Міжнародна співпраця міст додає новий вимір у сферу міжнародної політики, розширюючи інструментарій, доступний для держав та міжнародних організацій. Міста можуть виступати посередниками, організаторами та ініціаторами політичних процесів, що підвищує ефективність і результативність міжнародних зусиль.

9. Міста як канали дипломатії. В умовах загострення міжнародних відносин між державами, міста можуть виступати як канали «м'якої сили», забезпечуючи постійний діалог і співпрацю навіть у складних політичних умовах. Це дозволяє зберігати зв'язки між народами і будувати нові альянси в кризових умовах.

10. Посилення ролі громадянського суспільства. Міжнародна співпраця міст часто включає активну участь громадянського суспільства, що сприяє підвищенню рівня демократичності та залученості громадян до процесу прийняття рішень на місцевому та міжнародному рівнях. Це дозволяє більшою мірою враховувати потреби та інтереси населення, зміцнюючи таким чином соціальну стабільність і мир у регіоні.

З огляду на вищевикладене, можна стверджувати, що міжнародна співпраця міст є не просто інструментом взаємодії окремих локальних інституцій, але й вагомим чинником глобальних змін. Це підкреслює важливість переосмислення ролі міжнародної співпраці міст у сучасній міжнародній політиці та дає підстави для висновку про їхній значний потенціал у підтриманні міжнародної політичної стабільності.

Перспективи подальших досліджень. У майбутніх дослідженнях варто зосередитися на декількох ключових аспектах, які можуть поглибити розуміння ролі міжнародної співпраці міст у глобальній політичній системі.

Необхідно більш детально вивчити механізми, через які міста впливають на формування міжнародного політичного порядку денного, а також оцінити ефективність цих механізмів у різних контекстах і регіонах.

Варто дослідити, як міста можуть використовувати свої міжнародні зв'язки для підтримки та просування демократичних цінностей і прав людини, особливо в умовах політичної нестабільності або авторитарного тиску. Це дозволить оцінити потенціал міст як агентів позитивних змін на глобальній арені.

Вимагають уваги економічні та соціальні наслідки міжнародної співпраці міст, зокрема, на вплив таких партнерств на локальний розвиток, економічну стабільність та інтеграцію біженців і мігрантів.

Нарешті, необхідно вивчити можливості подальшої інституціоналізації міжнародної співпраці міст, включаючи розробку міжнародних стандартів і протоколів, що регулюють такі партнерства, а також аналіз ролі міжнародних організацій і мереж у цьому процесі. Такі дослідження можуть сприяти розширенню теоретичного підґрунтя вивчення міжнародних відносин і надати практичні рекомендації для підвищення ефективності міжнародної співпраці на місцевому рівні.

Бібліографічний список:

1. Encyklopedia Administracji Publicznej (2024). Reforma samorządowa (w Polsce). URL: [http://encyklopediaap.uw.edu.pl/index.php/Reforma_samorządowa_\(w_Polsce\)](http://encyklopediaap.uw.edu.pl/index.php/Reforma_samorządowa_(w_Polsce))
2. Portal Dzieje.pl (2014). Reforma samorządowa 1990 – jedna z najbardziej udanych. URL: <https://dzieje.pl/aktualnosci/reforma-samorządowa-1990-jedna-z-najbardziej-udanych>
3. Адміністрація міста Люблін (2024). Нансі, Франція. URL: <https://lublin.eu/ua/lublin/international-relations/partner-cities/-,9121,w.html>
4. Адміністрація міста Люблін (2024). Міста-побратими та міста-партнери. URL: <https://lublin.eu/ua/lublin/international-relations/partner-cities/alpha.html?filter=1&dictionary%5B41%5D=Україна&dictionary%5B40%5D=0&dictionary%5B39%5D=0>
5. Адміністрація міста Люблін (2022). 90 днів підтримки України та її громадян. URL: <https://lublin.eu/ua/lublin/news/90-,368,1175,1.html>
6. Адміністрація міста Люблін (2022). Допомога в Любліні для громадян України. URL: <https://lublin.eu/ua/lublin/news/-,346,1175,1.html>
7. Адміністрація міста Люблін (2022). Вручення нагород за заслуги та допомогу Україні. URL: <https://lublin.eu/ua/lublin/news/-,408,1175,1.html>
8. Urząd Miasta Lublin (2022) Pomoc Nancy dla Lwowa. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/pomoc-nancy-dla-lwowa,1873,1198,1.html>
9. Urząd Miasta Lublin (2022). Przekazanie ciężarówek z Francji dla Charkowa. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/przekazanie-ciezarowek-z-francji-dla-charkowa,1976,1198,1.html>
10. Urząd Miasta Lublin (2022). Wyjazd do Nancy (Francja). URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/wyjazd-do-nancy-francja,1906,1198,1.html>
11. Urząd Miasta Lublin (2022). Francuskie stowarzyszenie zaangażowane w pomoc Ukrainie. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/francuskie-stowarzyszenie-zaangazowane-w-pomoc-ukrainie,1898,1198,1.html>
12. Urząd Miasta Lublin (2022). Partnerstwo Münster i Lublina kontynuuje wsparcie Winnicy. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/partnerstwo-mnster-i-lublina-kontynuuje-wsparcie-winnicy,2239,1198,1.html>
13. Urząd Miasta Lublin (2022). Pomoc humanitarna z Münster dla Ukrainy. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/pomoc-humanitarna-z-mnster-dla-ukrainy,1880,1198,1.html>

14. Lublin City Office (2022). Aid for Ukraine from Switzerland. URL: <https://lublin.eu/en/lublin-4-all/news/aid-for-ukraine-from-switzerland,169,1413,1.html>
15. Urząd Miasta Lublin (2022). Międzynarodowa pomoc dla Ukrainy. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/miedzynarodowa-pomoc-dla-ukrainy,1877,1198,1.html>
16. Urząd Miasta Lublin (2022). Wręczenie odznaczeń zasłużonym za pomoc Ukrainie. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/wreczenie-odznaczen-zasluzonym-za-pomoc-ukrainie,2019,1198,1.html>
17. EUROCIITIES (2024). Homepage. URL: <https://eurocities.eu>
18. International Association of Peace Messenger Cities (2024). Homepage. URL: www.iapmc.org
19. Council of Europe (2024). An association for Towns awarded the Europe Prize. URL: <https://www.coe.int/en/web/europe-prize-exhibition/association>
20. Leading Cities (2024). Homepage. URL: <https://leadingcities.org>
21. EUniverCities (2024). Homepage. URL: <https://eunivercitiesnetwork.com>
22. Xarxa FP (2024). Homepage. URL: <https://www.xarxafp.org>
23. Urban Mobility (2024). City Club. URL: <https://www.eiturbanmobility.eu/city-club/>
24. Urząd Miasta Lublin (2022). W Lublinie rusza pilotażowy program zatrudnienia interwencyjnego uchodźców. URL: <https://lublin.eu/biznes-i-nauka/aktualnosci/w-lublinie-rusza-pilotazowy-program-zatrudnienia-interwencyjnego-uchodzcow,1160,791,1.html>
25. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) (2023). Post Distribution Monitoring for Cash for Work Program for Ukrainian Refugees in Poland (September 2022 – February 2023) – March 2023. URL: <https://reliefweb.int/report/poland/post-distribution-monitoring-cash-work-program-ukrainian-refugees-poland-september-2022-february-2023-march-2023>
26. Адміністрація міста Люблін (2025). Офіційний Сайт. URL: <https://lublin.eu/ua/>

References:

1. Encyklopedia Administracji Publicznej [Encyclopedia of Public Administration] (2024). Reforma samorządowa (w Polsce) [Local Government Reform (in Poland)]. URL: [http://encyklopediaap.uw.edu.pl/index.php/Reforma_samorzadowa_\(w_Polsce\)](http://encyklopediaap.uw.edu.pl/index.php/Reforma_samorzadowa_(w_Polsce)) [in Polish].
2. Portal Dzieje.pl (2014). Reforma samorządowa 1990 – jedna z najbardziej udanych [The Local Government Reform of 1990 – One of the Most Successful]. URL: <https://dzieje.pl/aktualnosci/reforma-samorzadowa-1990-jedna-z-najbardziej-udanych> [in Polish].
3. Administratsiya mista Lyublin [Lublin City Office] (2024). Nansi, Francja [Nancy, France]. URL: <https://lublin.eu/ua/lublin/international-relations/partner-cities/-,9121,w.html> [in Ukrainian].
4. Administratsiya mista Lyublin [Lublin City Office] (2024). Mista-pobratymy ta mista-partnery [Twin Cities and Partner Cities]. URL: <https://lublin.eu/ua/lublin/international-relations/partner-cities/alpha.html?filter=1&dictionary%5B41%5D=Україна&dictionary%5B40%5D=0&dictionary%5B39%5D=0> [in Ukrainian].
5. Administratsiya mista Lyublin [Lublin City Office] (2022). 90 dniv pidtrymky Ukrainy ta yiyi hromadyan [90 Days of Support for Ukraine and Its Citizens]. URL: <https://lublin.eu/ua/lublin/news/90-,368,1175,1.html> [in Ukrainian].
6. Administratsiya mista Lyublin [Lublin City Office] (2022). Dopomoha v Lyublini dlya hromadyan Ukrainy [Help in Lublin for Citizens of Ukraine]. URL: <https://lublin.eu/ua/lublin/news/-,346,1175,1.html> [in Ukrainian].
7. Administratsiya mista Lyublin [Lublin City Office] (2022). Vruchennya nahorod za zasluhy ta dopomohu Ukrainy [Presentation of Awards for Services and Assistance to Ukraine]. URL: <https://lublin.eu/ua/lublin/news/-,408,1175,1.html> [in Ukrainian].
8. Urząd Miasta Lublin [Lublin City Office] (2022). Pomoc Nancy dla Lwowa [Nancy's Help for Lviv]. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/pomoc-nancy-dla-lwowa,1873,1198,1.html> [in Polish].
9. Urząd Miasta Lublin [Lublin City Office] (2022). Przekazanie ciężarówek z Francji dla Charkowa [Transfer of Trucks from France to Kharkov]. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/przekazanie-ciezarowek-z-francji-dla-charkowa,1976,1198,1.html> [in Polish].
10. Urząd Miasta Lublin [Lublin City Office] (2022). Wyjazd do Nancy (Francja) [Departure to Nancy (France)]. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/wyjazd-do-nancy-francja,1906,1198,1.html> [in Polish].
11. Urząd Miasta Lublin [Lublin City Office] (2022). Francuskie stowarzyszenie zaangażowane w pomoc Ukrainie [French Association Involved in Helping Ukraine]. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/francuskie-stowarzyszenie-zaangazowane-w-pomoc-ukrainie,1898,1198,1.html> [in Polish].
12. Urząd Miasta Lublin [Lublin City Office] (2022). Partnerstwo Münster i Lublina kontynuuje wsparcie Winnicy [The Munster-Lublin Partnership Continues to Support of Vinnytsia]. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/partnerstwo-mnster-i-lublina-kontynuuje-wsparcie-winnicy,2239,1198,1.html> [in Polish].

13. Urząd Miasta Lublin [Lublin City Office] (2022). Pomoc humanitarna z Münster dla Ukrainy [Humanitarian Aid from Münster for Ukraine]. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/pomoc-humanitarna-z-mnster-dla-ukrainy,1880,1198,1.html> [in Polish].
14. Lublin City Office [Lublin City Office] (2022). Aid for Ukraine from Switzerland. URL: <https://lublin.eu/en/lublin-4-all/news/aid-for-ukraine-from-switzerland,169,1413,1.html>
15. Urząd Miasta Lublin [Lublin City Office] (2022). Międzynarodowa pomoc dla Ukrainy [International Aid for Ukraine]. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/miedzynarodowa-pomoc-dla-ukrainy,1877,1198,1.html> [in Polish].
16. Urząd Miasta Lublin [Lublin City Office] (2022). Wręczenie odznaczeń zasłużonym za pomoc Ukrainie [Awarding the Distinguished for Helping Ukraine]. URL: <https://lublin.eu/lublin/wspolpraca-miedzynarodowa/biezace-wydarzenia-miedzynarodowe/wreczenie-odznaczen-zasluzonym-za-pomoc-ukrainie,2019,1198,1.html> [in Polish].
17. EUROCIITIES (2024). Homepage. URL: <https://eurocities.eu>
18. International Association of Peace Messenger Cities (2024). Homepage. URL: www.iapmc.org
19. Council of Europe (2024). An association for Towns awarded the Europe Prize. URL: <https://www.coe.int/en/web/europe-prize-exhibition/association>
20. Leading Cities (2024). Homepage. URL: <https://leadingcities.org>
21. EUniverCities (2024). Homepage. URL: <https://eunivercitiesnetwork.com>
22. Xarxa FP (2024). Homepage. URL: <https://www.xarxafp.org>
23. Urban Mobility (2024). City Club. URL: <https://www.eiturbanmobility.eu/city-club/>
24. Urząd Miasta Lublin [Lublin City Office] (2022). W Lublinie rusza pilotażowy program zatrudnienia interwencyjnego uchodźców [A Pilot Programme for Emergency Employment for Refugees is Being Launched in Lublin]. URL: <https://lublin.eu/biznes-i-nauka/aktualnosci/w-lublinie-rusza-pilotazowy-program-zatrudnienia-interwencyjnego-uchodzcow,1160,791,1.html> [in Polish].
25. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) (2023). Post Distribution Monitoring for Cash for Work Program for Ukrainian Refugees in Poland (September 2022 – February 2023) – March 2023. URL: <https://reliefweb.int/report/poland/post-distribution-monitoring-cash-work-program-ukrainian-refugees-poland-september-2022-february-2023-march-2023>
26. Administratsiya mista Lyublin [Lublin City Office] (2025). Homepage. URL: <https://lublin.eu/ua/> [in Ukrainian].

Kalashlinska M. International city partnerships: political impact and stabilization potential

This article explores the political impact of international city cooperation in the context of contemporary global challenges, with a particular focus on the city of Lublin. The study aims to examine the potential of international city partnerships as an effective tool for strengthening political interaction, building trust between countries, and establishing sustainable international relationships. The paper analyzes how local authorities, particularly municipalities, can play a crucial role in maintaining international stability by rapidly responding to global crises. The article focuses on Lublin as a significant hub for receiving refugees and providing humanitarian aid to Ukraine during the full-scale war following February 24, 2022. Due to its organizational capacity and well-developed network of international partnerships, Lublin was able not only to quickly organize the reception of Ukrainian refugees and provide them with necessary support but also to become a vital logistical center and coordinator of international aid to Ukraine. The paper examines specific actions taken by local authorities as an immediate response to the crisis and demonstrates how these actions subsequently gained support at the national and international levels. Special attention is given to the role of cities in contemporary international politics and their ability to influence global processes through effective horizontal ties and partnerships. The article addresses such aspects as the enhancement of cities' political agency, their contribution to international stability, the innovative potential of cooperation, and their participation in international networks and organizations, which enables a more effective response to global challenges. The conclusions emphasize that international city cooperation is a significant political factor capable of influencing the global political system, promoting the democratization of international relations, and protecting democratic values. The article also suggests directions for future research that could expand theoretical approaches to studying international political relations and propose new solutions to improve the effectiveness of international cooperation at the local level.

Keywords: *international city cooperation, international politics, global political stability, local governance, war in Ukraine, Lublin.*

DOI 10.31558/2519-2949.2024.3.14

УДК 321.21:327(477+438)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3435-2146>**Даниленко С. І., Київський національний університет
імені Тараса Шевченка**

ПОТЕНЦІАЛ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ЧИННИК МАЛИХ АЛЬЯНСІВ

У статті окреслено роль малих альянсів у регіоні Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) у формуванні нової безпекової перспективи, зокрема для України, на фоні невизначеності щодо повноцінного вступу країни до НАТО. Узагальнено актуальну участь, інтелектуальні й організаційні можливості інституцій громадянського суспільства України, які діють у сфері міждержавних відносин, щодо експертного забезпечення процесу формування малих альянсів, що останнім часом активно постають як суб'єкти міжнародного партнерства. Зроблено увагу на тому експертному внеску до реалізації завдань міжнародних відносин та зовнішньої політики, що протягом останнього часу зроблено представниками третього сектору для пошуку оптимальних зовнішньополітичних рішень, просування інформаційного порядку денного, що відповідає інтересам держав ЦСЄ, і об'єктивно висвітлює безпекову реальність в регіоні. Констатовано на тому, що аналітичний потенціал інституцій громадського суспільства, таких як освітні та наукові заклади, неурядові організації, що досліджують різні сектори суспільного життя, має бути ширше залучений до напрацювання урядових рішень за умов зміни міжнародного порядку. Наприклад, Інституції громадянського суспільства, think tank, аналітичні центри та громадські організації, загалом представники так званого «третього сектору» в Україні та Польщі, як-от Центр Разумкова, Інститут зовнішньополітичних досліджень (FPRI), Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), Центр «Нова Європа», Рада зовнішньої політики «Українська призма», «Фундація «Суспільність», Центр східних досліджень (OSW), Центр діалогу ім. Юліуша Мерошевського мають потенціал до напрацювання стратегій перспектив розвитку малих альянсів в регіоні Центрально-Східної Європи. Робота ґрунтується на засадах таких методологічних підходів, як прогностичний, міждисциплінарний, системного аналізу, а також на загальнонаукових принципах об'єктивності та історизму.

Ключові слова: громадянське суспільство, Центрально-Східна Європа, малі альянси, Україна, Польща, міжнародна безпека

Постановка проблеми в загальному вигляді. Україна під тиском неспровокованої агресії Російської Федерації (Московії) активно шукає нових інструментів та шляхів збереження власної державності та суб'єктності на геополітичній мапі світу, прагне якнайшвидше відновити територіальну цілісність та захистити суверенітет. Найбільш очевидним та бажаним для України рішенням є вступ до НАТО, що формально гарантує перебування країни під ядерною парасолькою Альянсу. Членство України в НАТО теоретично унеможливить повторне здійснення Московією (або іншим державним утворенням, яке сформується на теренах сучасної Російської Федерації внаслідок можливої дефрагментації країни-агресорки та внутрішнього парадусу суверенітетів) подібного акту агресії у майбутньому.

Однак, Організація Північноатлантичного договору, схоже, перебуває в інституційній розгубленості та проходить процес трансформації й переосмислення загроз на тлі складної внутрішньополітичної ситуації в Сполучених Штатах Америки, які відіграють ключову роль у прийнятті рішень всередині Альянсу. Як наслідок, спостерігається відсутність в публічному просторі узгодженої та цілісної безпекової стратегії НАТО щодо завершення російсько-української війни і перспектив вступу України до безпекового блоку. Тож, значною мірою як одну із альтернатив, Україна використовує стратегію малих альянсів та укладання двосторонніх

безпекових угод з державами-членами НАТО для збереження стійкості держави «тут і зараз», а також задля формування регіонального безпекового комплексу Центрально-Східної Європи як частини чи елемента нової безпекової архітектури європейського континенту та загалом глобальної системи безпеки.

З урахуванням особливостей функціонування ліберальних демократій Заходу, їх політичні еліти змушені діяти відповідно до електоральних настроїв співгромадян та їх ставлення до російсько-української війни, яка може безпосередньо торкнутися і держав-членів НАТО. Своєю чергою неготовність громадян ЄС прийняти реальність російської загрози також гальмує рішучість європейських еліт збільшити допомогу Україні, перейти від «відкритих дверей» та «мостів» до практичної політики з вступу України до НАТО.

Українська держава змушена за таких умов захищати національні інтереси України, що вимагає спільних зусиль з боку військово-політичного керівництва держави, інституцій громадянського суспільства, зокрема, науковців, освітян та аналітичних центрів з розробки та впровадження експертної та інформаційної політики щодо стратегії малих альянсів як безпекового інструменту в регіоні ЦСЄ. В контексті цього важливого значення набуває адаптація сфер стратегічних комунікацій України та країн-партнерів до нових безпекових загроз та викликів, що виникають на східному фланзі НАТО. Це повинно забезпечити стабільну циркуляцію у системі «державо-громадянське суспільство» кваліфікованої та актуальної експертної інформації для прийняття зважених і ґрунтовних пропозицій, що могли б каталізувати й наповнити змістом урядові й міжурядові рішення.

Методи дослідження. Для досягнення поставлених завдань автор послуговувався низкою методів. Зокрема, застосував міждисциплінарний підхід, метод медіамоніторингу для вивчення публічних змін та риторики політичних акторів у контексті малих альянсів, застосовано дані соціологічного опитування за темою дослідження. А також ретроспективний та компаративний методи для вивчення розгортання проблеми та порівняння позицій учасників, їх поглядів на означуване питання, а у підсумку концептуальний синтез.

Виклад основного матеріалу. Зміни глобальної системи безпеки, трансформація безпекової архітектури Європи внаслідок неоімперських амбіцій та агресії РФ, стратегія малих альянсів, особливості інформаційної безпеки та функціонування сфери стратегічних комунікацій досліджуються в наукових працях та публікаціях А. Гетьманчук, В. Копійки, В. Горбуліна, Г. Перепелиці, Д. Дубова, М. Дорошка, М. Петрася, М. Драпака, М. Ожевана, Н. Піпченко, С. Герасимчука, В. Балюка, С. Джонстона, С. Слоана, Т. Сейла.

Частина з цих дослідників наголошують на використанні ефективного формату малих альянсів у формуванні міжнародних відносин за умов високої турбулентності та мінливості світу. Такий формат здатен консолідувати та зблизити позиції країн-партнерів Центрально-Східної Європи в галузі безпеки, військово-промислового виробництва, економіки, інфраструктурних проєктах та логістиці, а також посилити культурну дипломатію та зв'язки між інституціями громадянського суспільства.

У лютому 2019 року Верховна Рада України закріпила в Конституції стратегічний курс держави на повноправне членство в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору [1]. До цього позаблоковий статус України, який, за оцінкою Г. Перепелиці, був обраний Києвом на угоду Російській Федерації як найгірший варіант нейтралітету, використовувався проросійськими політиками в Україні як засіб політико-дипломатичних спекуляцій. Офіційна влада прикривала ним власну нездатність сформувавши й забезпечити позицію країни в системі міжнародної безпеки і визначити її безпековий курс, який би захищав національні інтереси та державні кордони [2]. Подальші події, а саме російсько-українська війна, засвідчило високу прогностичну здатність українського експертного співтовариства.

Відповідно повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 року в Україну прискорило євроінтеграційний та євроатлантичний поступ держави. У червні 2022 року лідери країн-членів Європейського Союзу ухвалили рішення щодо надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Цей статус офіційно запускає процес набуття Україною членства в об'єднанні, що охоплює більшу частину європейського континенту [3].

Деяко згодом актуалізувалася і друга гілка традиційного для країн нових демократій ЦСЄ шляху до європейської родини. Мовиться про приєднання до НАТО. 30 вересня 2022 року Україна подала заявку на вступ до НАТО за пришвидшеною процедурою, аргументуючи це тим, що Україна

відповідає більшості вимог Альянсу і «де-факто вже пройшла свій шлях до НАТО», захищаючи європейську спільноту від російської загрози [4].

Однак, черговий саміт НАТО, який відбувся 11-12 липня 2023 року у столиці Литви Вільнюсі, не виправдав сподівань офіційного Києва – Україна не отримала запрошення до членства в Альянсі і надалі залишається поза межами зони євроатлантичної відповідальності НАТО та дії Статті 5 Вашингтонського договору. Як це підтвердилося і у липні 2024 року на саміті НАТО у Вашингтоні. Слід зауважити, що вже перед вашингтонським самітом офіційний Київ та його партнери були більш стриманими й розважливими у своїх заявах й очікуваннях, що у інформаційному сенсі може свідчити про більший прагматизм і більший реалізм в оцінці відносин і обопільних очікувань (приклад *realpolitik* щодо окремого питання). І хоча безпекові умови на континенті кардинально змінилися, Україні відведено чи підтверджено попередню роль «буфера» чи «форпосту» для стримування російської загрози. Для цього держави-члени Альянсу зобов'язалися підтримувати Україну «стільки, скільки буде потрібно». А отже, західні партнери дотримуватимуться такої формули, допомагаючи Києву фінансово та військово, щоб Україна була стабільним форпостом на Сході Європи для того, щоб принаймні в короткостроковій перспективі не програти війну з РФ. Такий підхід виснажує Україну й є неприйнятним в довгостроковому вимірі. Тому, доки держави-члени НАТО, а фактично США, не готові надати Україні чітких безпекових гарантій, українські експерти вважають оптимальною стратегією «розбудувати регіональний безпековий пояс з державами Центрально-Східної Європи та іншими країнами, чиє сприйняття загроз максимально наближене до України. У першу чергу це стосується поглиблення оборонної взаємодії з Польщею та Великою Британією» [5].

У такому контексті відбувся ювілейний Вашингтонський саміт НАТО, на який Україна вже не поклала надій щодо оголошення одностайного політичного рішення, яке б уможливило запрошення України стати 33-ю державою-членом оборонного блоку. Візит Генерального секретаря НАТО Є. Столтенберга в Київ у квітні 2024 року завершився запрошенням президента України В. Зеленського на саміт Альянсу у Вашингтоні та запевненнями, що НАТО робить все для того, щоб Україна якнайшвидше приєдналася до блоку як повноправний гравець. Але водночас зазначив, що для запрошення України необхідна згода всіх його учасників, якої наразі немає. Як відомо, перш за все США та Німеччина не готові взяти на себе юридичні зобов'язання та визначити чіткий таймінг приєднання України до Альянсу [6]. Тож на саміті у Вашингтоні традиційно лунали чергові запевнення щодо гарантованого і невідворотного майбутнього членства України в Альянсі та конкретної практичної допомоги – фінансової та мілітарної. Водночас загалом було дотримано формули, яка не передбачає як стрімкого програшу України у війні з РФ, так і остаточної перемоги України на полі бою.

З урахуванням такої диспозиції, вочевидь стратегія малих альянсів в коротко- і довгостроковій перспективі буде актуальною для України в контексті транзитного забезпечення безпеки на шляху до НАТО. Зауважимо, що згідно Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, яка була затверджена у 2021 році рішенням Ради національної безпеки та оборони, держава взяла курс на покращення міжнародного безпекового середовища. Для цього докладаються зусилля для використання існуючих регіональних форматів, які б сприяли стабілізації безпекової ситуації в регіоні Центрально-Східної Європи [7].

Найбільш перспективними напрямками є такі: тристороннє співробітництво між Україною, Литвою та Польщею у форматі Люблінського трикутника; «трикутники» Україна-Польща-Румунія, Україна-Румунія-Молдова, і особливо альянс Велика Британія-Польща-Україна. Останній цікавий насамперед участю ядерної держави, яка прагне повернути свій геополітичний вплив на світовій арені, є потужним фінансовим та економічним гравцем. Польща ж – природний стратегічний партнер України для реалізації спільних безпекових, оборонних, логістичних, культурних та соціальних проєктів.

Вищезгаданий формат є частиною стратегії малих альянсів як проактивної зовнішньої політики України, яка обумовлена критичними обставинами, коли Українська держава, яка зазнала агресії, «не може чекати безпеки та процвітання десь у майбутньому, коли стане членом ЄС і НАТО. Тому у такий спосіб вже сьогодні намагається досягти практичного зміцнення, гуртуючи дружні та близькі за духом країни у малі альянси» [8]. Соєю чергою членство Великої Британії в РБ ООН, G7 та НАТО надає додаткової ваги «трикутнику» Лондон-Варшава-Київ та створює передумови для формування порядку денного об'єднання.

Загалом російська загроза для східного флангу НАТО мала би надати новій динаміці розвитку малих альянсів за участі України. Повертаючись до Люблінського трикутника, зауважимо, що Україна, Польща та Литва мають неабиякий потенціал для втілення в життя проєктів в сфері військово-технічного виробництва, створення консорціумів для запуску виробництва зброї та боєприпасів натівського зразка, побудови нових логістичних ланцюгів та відповідної інфраструктури. Навіть не зважаючи на зернову кризу на українсько-польському кордоні, Україна зацікавлена в побудові євроколії, яка б з'єднала столиці обох держав. Ще більш масштабніший проєкт – приєднання України до Транс'європейської транспортної мережі та логістичних коридорів Європейського Союзу, частина з яких також перетинає українсько-польський кордон. Так, в Україну обговорюють такі транспортні коридори: а) Північне море – Балтійське море через Львів та Київ, а у перспективі до Маріуполя; б) Балтійське – Чорне – Егейське моря до Одеси через Львів та Кишинів; в) Балтійське море – Адріатичне море та Рейн-Дунай до Львова. Інвестиції в транспортні проєкти, які планується реалізувати в Україні до 2030 року, сягають 4,45 млрд євро [9]. Звичайно, це все можна розглядати як поствоєнну перспективу, як інструмент відродження потенціалу України, як конкретна пропозиція для інвесторів.

Кожен з «трикутників» є універсальною платформою для формування ефективної тристоронньої співпраці та майданчиком для просування євроінтеграційних устремлень учасників. Зокрема, в межах формату Україна-Румунія-Молдова Бухарест міг би активніше проводити роботу з адвокації інтересів Києва та Кишинєва на рівні Європейського Союзу, а також ділитися з кандидатами власним досвідом та формулами успішної європейської інтеграції. Загалом роль європейського адвоката України, яку успішно виконувала Варшава останні роки, може зацікавити й інші країни ЦСЄ. Всі ці ідеї спочатку обійшли «обкатку» у середовищі експертів та науковців, перш ніж потрапили на стіл до політиків. А значить, механізм взаємодії держави та громадянського суспільства є дієвим і його слід розвивати, посилюючи взаємну довіру, прискорюючи проходження пропозицій, залучаючи нових учасників. Зокрема, це стосується сфери стратегічних комунікацій та інформаційної стійкості. Тут привертають увагу експертні напрацювання таких громадських організацій як «Фундація «Суспільність» з її експертними ініціативами у медійній галузі та ГО «Стійка Україна», яка вже багато років працює на концепцією «стійкості» у різних суспільних та економічних сферах [10].

За оцінкою Ради зовнішньої політики «Українська призма», успішність малих альянсів потребує «започаткування та розвитку експертної та політичної дискусії щодо цілей та пріоритетів держав-учасниць, які можуть різнитися в залежності від ступеню геополітичних амбіцій держав-партнерів». Потенціал малих альянсів, особливо формат Лондон-Варшава-Київ, залишається значним, а тому потребує формування та обговорення «дорожніх карт» для їх розвитку. Аналітики «Української призми» наголошують на доречності посилення видимості такого формату співробітництва за рахунок просування стратегії малих альянсів під час проведення самітів більших об'єднань – ЄС та НАТО. Також варто поглиблювати співпрацю інституцій громадянського суспільства, експертних та академічних кіл держав-учасниць об'єднань [11]. Така оцінка стала свідченням усвідомлення експертним товариством своєї ролі у розробці бачення, а згодом і побудови нових відносин у період руйнування нової та під час формування оновленої системи міжнародних відносин. Інституції громадянського суспільства розглядають як дебатні майданчики та центри напрацювання більш гнучких неофіційних рішень, які так складно ухвалювати та імплементувати урядам у період мілітарного протистояння і глобальної поляризації.

Аргументом їх залучення до обговорення шляхів розвитку малих альянсів може слугувати дослідження прихильності громадян України до формату Люблінський трикутник. Так, згідно результатам опитування, проведеним компанією InfoSapiens у 2022 році на замовлення Центру «Нова Європа», Люблінському трикутнику, як міжнародному об'єднанню, довіряли 65,5% українців. Крайні результати тільки у ЄС (84%), НАТО (76%) та G7 (71%) [12].

Окреслена нами проблематика з широкого спектру проаналізована та зрозумована у доробку науковців Київського національного університету імені Тараса Шевченка та їхніх колег з Університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні. У монографії розкрито роль малих альянсів, урядів та недержавного сектора у питаннях безпеки, зокрема України та Польщі, у перспективі розвитку ситуації в регіоні на коротко- та середньостроковий період на фоні неоімперських планів тоталітарного режиму Росії (Московії) [13]. У такий спосіб підкреслюється роль університетів та інших академічних осередків як елементів громадянського суспільства, які напрацьовують експертну базу та візію для практичних кроків державних інституцій. Медіа також

тримають у полі цю проблематику, оскільки вона є чутливою для широкої аудиторії. Часто звертаючи увагу на можливій зміні європейської політики США з прогнозованим приходом до влади в Сполучених Штатах Дональда Трампа як представника правого популізму. За посередництва ЗМК порушується питання про більшу відповідальність національних європейських урядів за безпекову ситуацію в регіоні Центрально-Східної Європи та кращу взаємодію із громадським суспільством цих країн [14].

Висновки. Інституції громадянського суспільства, think tank, аналітичні центри та громадські організації, загалом представники так званого «третього сектору» в Україні та Польщі, як-от Центр Разумкова, Інститут зовнішньополітичних досліджень (FPRI), Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), Центр «Нова Європа», Рада зовнішньої політики «Українська призма», «Фундація «Суспільність», Центр східних досліджень (OSW), Центр діалогу ім. Юліуша Мерошевського мають потенціал до напрацювання стратегій перспектив розвитку малих альянсів в регіоні Центрально-Східної Європи. Окремими напрямом є розробка та формулювання наративної бази, яка б нівелювала деструктивну пропагандистську політику РФ, що спрямована на підриг єдності всередині Європейського Союзу та безпекових трансатлантичних зв'язків. Інтелектуальна, академічна основа, що є доброю базою для просування такого процесу, вже напрацьована і продовжує формуватися. Це один із напрямів державно-приватного партнерства у експертній сфері.

Бібліографічний список:

1. Червоненко В. Вступ до НАТО і ЄС закріпили в Конституції. Що це означає. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47155927> (дата звернення: 03.01.2024).
2. BBC News Україна. Позаблоковість «як засіб політичних спекуляцій» – BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/03/110331_perepelytsya_ie_is (дата звернення: 03.05.2024).
3. Служба Віце-прем'єр-міністра України. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes> (дата звернення: 03.05.2024).
4. Радіо Свобода. Україна подає заявку на пришвидшений вступ до НАТО – Зеленський. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraine-vstup-do-nato/32059640.html> (дата звернення: 03.05.2024).
5. FPRI. НАТО демонструє безпорадність у питанні відновлення безпекового порядку в Європі. *fpri.kiev.ua*. URL: <https://www.fpri.kiev.ua/archives/INTERNATIONAL%20WEEKLY%20№11%2001.07.2023%20-%2015.07.2023.pdf> (дата звернення: 03.05.2024).
6. Костіна І. Столтенберг запросив Зеленського на саміт НАТО і пояснив, чого варто від нього чекати. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/04/29/7184880/> (дата звернення: 03.05.2024).
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»: Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> (дата звернення: 03.05.2024).
8. Interfax-Ukraine. Кулеба: Новий альянс Україна-Польща-Велика Британія – це об'єднання країн, які поділяють спільні принципи. *Інтерфакс-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/795418.html> (дата звернення: 03.05.2024).
9. Васильєв О. Україна приєднується до транс'європейської транспортної мережі: що це означає. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/ukrayina-priednuetsya-trans-evropeyskoyi-1707476013.html> (дата звернення: 03.05.2024).
10. Форум «Воєнні виклики-2024: Стійкість». *Фундація «Суспільність»*. URL: <https://sospilnist.org/blog/news/forum-voenni-mediavikliki-2024-stiikis/> (дата звернення: 24.07.2024)
11. Герасимчук С., Драпак М. Велика стратегія малих альянсів України: використання потенціалу на фоні глобальних викликів. *Українська призма*. URL: <https://prismua.org/wp-content/uploads/2023/04/Велика-стратегія-Малих-альянсів-України.pdf> (дата звернення: 06.05.2024).
12. Дипломатія воєнного часу. Що думають українці про рух України до членства в ЄС і не тільки. *Центр "Нова Європа"*. http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Eurointegration_wartime_ukr.pdf (дата звернення: 06.05.2024).
13. Стратегічне партнерство Польщі та України в умовах зміни міжнародної системи: точки зору Польщі та України / Наук. ред. Марек Петрась, Валентин Балюк, Григорій Перепелиця. – Люблін, Видавництво Університету Марії Кюрі-Склодовської, 2024. – 442 с.
14. Zalewski, Tomasz (2024, lipiec). Zwierzęcy instynkt Trumpra. *Polityka*. Tygodnik, nr 27 (3470), 26.06 – 2.07.24. – s. 45 – 47.

References:

1. Chervonenko V. The entry into NATO and the EU has been enshrined in the Constitution. What does it mean? *BBC News Ukraine*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47155927> (date of access: 03.01.2024). [in Ukrainian].
2. BBC News Ukraine. Non-alignment "as a means of political speculation" – *BBC News Ukraine*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/03/110331_perepelytsya_ie_is (date of access: 03.05.2024). [in Ukrainian].
3. Office of the Deputy Prime Minister of Ukraine. Ukraine has received candidate status for EU membership. *Government portal*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes> (date of access: 03.05.2024). [in Ukrainian].
4. Radio Liberty. Ukraine submits an application for accelerated NATO membership – Zelenskyy. Radio Liberty. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-vstup-do-nato/32059640.html> (date of access: 03.05.2024). [in Ukrainian].
5. FPRI. NATO shows helplessness in restoring the security order in Europe. fpri.kiev.ua. URL: <https://www.fpri.kiev.ua/archives/INTERNATIONAL%20WEEKLY%20№11%2001.07.2023%20-%2015.07.2023.pdf> (date of access: 03.05.2024). [in Ukrainian].
6. Kostina I. Stoltenberg has invited Zelenskyy to the NATO summit and explained what to expect from it. *European Pravda*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/04/29/7184880/> (date of access: 03.05.2024). [in Ukrainian].
7. On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated July 30, 2021, "On the Strategy of Foreign Policy Activities of Ukraine": Decree of the President of Ukraine dated 26.08.2021 No. 448/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text> (date of access: 03.05.2024). [in Ukrainian].
8. Interfax-Ukraine. Kuleba: The new Ukraine-Poland-Great Britain alliance is a union of countries that share common principles. *Interfax-Ukraine*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/795418.html> (date of access: 03.05.2024). [in Ukrainian].
9. Vasyliiev O. Ukraine joins the Trans-European Transport Network: What does it mean? *RBC-Ukraine*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/ukrayina-priednuetsya-trans-evropeyskoyi-1707476013.html> (date of access: 03.05.2024). [in Ukrainian].
10. Forum "2024 Wartime Challenges: Resilience." *The Sospilnist Foundation*. URL: <https://sospilnist.org/blog/news/forum-voieni-mediavikliki-2024-stiikis/> (date of access: 24.07.2024). [in Ukrainian].
11. Herasymchuk S., Drapak M. The grand strategy of Ukraine's small alliances: Utilizing potential amid global challenges. *Ukrainian Prism*. URL: <https://prismua.org/wp-content/uploads/2023/04/Велика-стратегія-Малих-альянсів-України.pdf> (date of access: 06.05.2024). [in Ukrainian].
12. Diplomacy in wartime. What do Ukrainians think about Ukraine's move toward EU membership and beyond? *Center "New Europe."* http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Eurointegration_wartime_ukr.pdf (date of access: 06.05.2024). [in Ukrainian].
13. Strategic partnership between Poland and Ukraine in the context of changes in the international system: views from Poland and Ukraine / Scientific ed. Marek Petras, Valentyn Baliuk, Hryhoriy Perepelytsia. – Lublin, Maria Curie-Skłodowska University Publishing, 2024. – 442 p. [in Ukrainian].
14. Zalewski, Tomasz (2024, July). Zwierzęcy instynkt Trumpa. *Polityka*. Tygodnik, nr 27 (3470), 26.06 – 2.07.24. – s. 45 – 47.

Danylenko S. *The potential of civil society in the implementation of Ukraine's international policy: the factor of small alliances*

The article examines the role of small alliances in the Central and Eastern European (CEE) region in shaping a new security perspective for Ukraine amid uncertainty regarding the country's full membership in NATO. It summarizes the current participation, intellectual, and organizational capabilities of Ukrainian civil society institutions operating in the field of interstate relations, as regards their expert support in the formation of small alliances that are increasingly emerging as subjects of international partnership. The focus is on the expert contributions to the implementation of international relations and foreign policy tasks made recently by representatives of the third sector, aimed at finding optimal foreign policy solutions, promoting an information agenda that aligns with the interests of CEE states, and objectively reflecting the security reality in the region. It is asserted that the analytical potential of civil society institutions, such as educational and scientific institutions and non-governmental organizations researching various sectors of public life, should be more broadly engaged in the development of government decisions under a changing international order. For example, civil society institutions, think tanks, analytical centers and public organizations, generally representatives of the so-called "third sector" in Ukraine and Poland, such as the Razumkov Center, the Institute for Foreign Policy Research (FPRI), the National Institute

for Strategic Studies (NISD), the Center "New Europe", "Ukrainian Prism" Foreign Policy Council, "Society" Foundation, Center for Oriental Studies (OSW), Dialogue Center named after Yulius Meroshevsky have the potential to develop strategies for the development of small alliances in the region of Central and Eastern Europe. The work is based on methodological approaches such as predictive, interdisciplinary, and systemic analysis, as well as general scientific principles of objectivity and historicism.

Keywords: : *civil society, Central and Eastern Europe, small alliances, Ukraine, Poland, international security*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **defіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **аббревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань **нумеруються вручну** (без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5-6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами та <https://slovnuk.ua/translit.php> – для українських джерел.

Структура статті: УДК, ORCID-ідентифікатор автора, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список, бібліографічний список (References) латиницею; прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи пробіли та не враховуючи ключові слова.

Реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>

Зразок оформлення статті:

УДК

ORCID-ідентифікатор автора

Прізвище та ініціали автора, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація (не менше 1800 знаків) та ключові слова українською мовою

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

ПІБ, Назва статті, анотація (не менше 1800 знаків), та ключові слова англ. мовою

Приклад оформлення Бібліографічного списку:

1. Андріяш В. Державна етнополітика України в умовах глобалізації. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.
2. Оцінка спеціальними службами Данії актуальних загроз національній безпеці. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosynu/otsinka-spetsialnomy-sluzhbamy-daniyi-aktualnykh-zahroz> (дата звернення: 21.04.2024).
3. Медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. ОПОРА. 01.06.2022. URL : https://www.opora.ua/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannia-ukrayintsiv-v-umovakh-rovnomasshtabnoyi-viini-opituvannia-opori (дата звернення: 21.03.2024).
4. Рибій О.В. Процеси трансформації політичних інститутів: етапи та рушії : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ : ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2011. 15 с.
5. Корупційні ризики. НАЗК. 2023. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/catalog/?search=&organ_owner_id=152&f1=1&page=8 (дата звернення: 20.04.2024).
6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2.
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).

11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Приклад оформлення розділу References для поданого вище бібліографічного списку:

1. Andriyash V. (2013) Derzhavna etnopolityka Ukrainy v umovakh hlobalizatsiyi (State ethnopolitics of Ukraine in the conditions of globalization). Mykolayiv : Vyd-vo CHDU im. Petra Mohyly, 328 p.
2. Otsinka spetsialnykh sluzhby Danii aktualnykh zahroz natsionalnii bezpetsi (Danish Special Services' assessment on current threats to national security). National Institute for Strategic Studies. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-spetsialnykh-sluzhby-daniyi-aktualnykh-zahroz> (date of access: 21.04.2024)
3. Mediaspozhyvannya ukraintsiv v umovakh povnomasshtabnoyi viyny. Opytuvannya OPORI (Media consumption of Ukrainians in conditions of full-scale war. OPORA survey). OPORA. 01.06.2022. URL : https://www.oporaua.org/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannya-ukraintsiv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viini-opituvannya-opori (Access date: 21.03.2024).
4. Rybii O.V. (2011) Protsesy transformatsii politychnykh instytutiv: etapy ta rushii : avtoref. dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.01 (Processes of transformation of political institutions: stages and drivers: abstract of the thesis ... Ph.D. on Political Sciences). Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa, 15 s.
5. Koruptsiini ryzyky (Corruption risks). NAZK (NACP). 2023. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/risks/catalog/?search=&organ_owner_id=152&f1=1&page=8 (Access date: 20.04.2024).
6. Bezuglyi P. G. Chynnyky ta naslidky` migracijnogo ruxu v Ukraini (Factors and effects of migrations in Ukraine). *Politychne zhyttya (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 3. S. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Lyustraciya v Ukraini yak zasib legitymaciyi novogo politychnogo rezhymu (Lustration in Ukraine as the mean of new political order legitimation) / Bondarenko S. V., Zajchenko I. A., Nagornyak T. L. [ta in.]. *Politychne zhyttya (Political life)*. Vinnytsya, 2018. # 2. P. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Polovyi M. A. Politychni procesy: teoriya ta prakty`ka modelyuvannya (Political processes: theory and practice) : monograph. Odesa: Feniks, 2011. 288 p.
9. Potencial vzayemodiyi Uryadu i suspilstva potribno vykorystaty dlya modernizaciyi krayiny : Interv`yu Golovy Derzhinformnauky Volody`my`ra Semy`nozhenka (Government-society interaction potential should be used to modernize country: Interview of the Head of the State Agency of Science). *Mizhnarodnyj dilovyj zhurnal Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (Access date: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (Access date: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (099) 35-95-943
E-mail: politlifejournal@gmail.com
politzyttya@i.ua

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік
№ 3, 2024 р.

Свідоцтво КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017
Ідентифікатор медіа R30-03165 від 14.03.2024
Тираж 300 прим. Замовлення №PL-24-3

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.418.
Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;
відп.секр.: (099) 35-95-943;
e-mail: politlifejournal@gmail.com
polit-period.div@donnu.edu.ua

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
тел.: +380 432 50 89 37
e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua
Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. В. Дубель
Технічний редактор: М. В. Дубель

Підписано до друку 16.09.2024. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 10,5. Обл. видавн. арк. 12,0
